

Grev Reventlow og Bondens Frigjørelse.

Udgiven som Hundredaars-Minde

af

Hans Rasmussen

Kjøbenhavn 1884

Om forfatteren

Hans Rasmussen er født d. 19. november 1851 i Bårse sogn som søn af husmand Rasmus Hansen og hustru Bodil Bendtsdatter, og han døde d. 18. januar 1939 i Åbyhøj.

Hans Rasmussen var overlærer ved Borgerskolen i Sakskøbing, hvilket dengang var det samme som skoleinspektør i dag.

I anledning af Hans Rasmussens død bragte Aarhus Amtstidende følgende omtale:

“Fhv. overlærer Hans Rasmussen, Åbyhøj, er død 87 år gammel. Lige efter nytår fik den gamle mand noget „slim på lungerne“, men rettede sig igen og kom op. De sidste dage blev han imidlertid påny syg. Det var alderen, der meldte sig med en åreforkalkning. Mandag var han dog endnu helt klar og talte med sine børn, men så faldt han hen og sov onsdag formiddag ind i døden.

Hans Rasmussen var fra 1898 til 1906 medlem af Lærerforeningens hovedbestyrelse, og i en snes år sad han i redaktionen af bladet Folkeskolen.

I 29 år til 1914 var han overlærer i Sakskøbing. Hans øjne blev dårlige, så han måtte opereres for stær og kun 62 år gammel tage sin afsked.

For kun et par måneder siden sad vi over for den gamle livsglade overlærer, der fortalte fornøjeligt om sit lange liv. Han døjede med at se dengang. Hørelsen var det også sløjd med, og endelig led han af sukkersyge. Men humøret havde han ikke mistet. Vi modtog et uforglemmeligt indtryk af en virkelig livskunnen. En intelligent og klarhjernet mand med hjerteligt lune. Fra sin ungdom havde han en usædvanlig evne til at vinde venner og bevare dem op gennem årene.

I sin ungdom havde Hans Rasmussen skrevet en bog om Reventlowerne, og stadig bevarede han kærligheden til denne slægt. Det var ham, der tog initiativet til at rejse mindeobelisken for bondefrigrøderen Christian Ditlev Reventlow ved Frederiksborg og netop 50 år efter afsløringen, den 15. august 1938, deltog han som den eneste, der havde været med ved afsløringshøjtideligheden, i stavnsbåndsfesten ved monumentet. Ved denne lejlighed holdt den 86-årige lærer en munter tale om familien Reventlows fortjenester.

Nu i julen havde overlæreren den glæde fra tre Reventlower, lensgreven, hans broder gesandten i London og deres fætter, amtmanden på Lolland-Falster, at

modtage et guldur med kæde og med en inskription med tak for gammelt og trofast venskab. Det glædede den gamle lærer at mærke, at man ikke havde glemte ham.

Hans Rasmussen var dannebrogsmænd og desuden dekoreret med fortjenstmedaljen. Han berettede gerne selv historien om, hvorfor han aldrig blev ridder. Da han i 1892 blev dekoreret, var biskop Styhr, der kom med dannebrogskorset, helt ked af, at det ikke var et ridderkors, men Rasmussen måtte endelig ikke afvise det. Dels gjorde man dengang nødt til en lærer til ridder, og dels var Rasmussen meget ung.

Senere var der igen nogle, der indstillede overlæreren til ridderkorset, men da de kom og fortalte ham derom, kunne han meddele dem, at han for to dage siden havde fået fortjenstmedaljen. Ridderkorset nåede han ikke, men det måtte være ham en trøst, at han havde fortjent det.

En af den gamle overlærers kæreste beskæftigelser var hans arbejde som huspoet ved Lollandsposten, hvortil han lige til sin død leverede Dagens vers. I alt havde han skrevet over 3.000. En af hans døtre, fru førstelærer Helbo, Framlev, fortæller, at da han mærkede, at det var på det sidste, viste han hende nogle papirer: - „Her ligger en bunke vers, jeg har skrevet. Når jeg er død, kan du sende dem til Lollandsposten, så har de til den første tid.“

I samme anledning bragte Lollandsposten følgende:

“Fra Århus kom i dag et dødsbudskab, der i nogen grad vil berøre alle vort blads læsere. Det er forfatteren af vort lille Dagens vers, fhv. overlærer i Saxkjøbing, Hans Rasmussen, der er afgået ved døden, 87 år gammel. Ovennævnte små daglige vers gav jo læserne et spejlbillede af den gamle overlærers store hæderlighed og en helt igennem fin karakter, der altid var nøje i pagt med det skønne og rene på jorden og med himmelens Gud. Aldrig blev han træt af at formane sine medmennesker til stedse at gøre det gode og altid være i pagt med Gud i kampen mod det onde. Hver dag talte han til vore læsers gode følelser, og vi kan glæde Dem med, at han også efter sin død vil blive ved dermed i lang tid, idet vi fra hans hånd har mange vers endnu - små guldkorn, der virker som lægedom på lidende sjæle og glædesvækkende og opmuntrende på de sunde, hvis travle dag ellers er optaget af kampen for tilværelsen i en forceret og rastløs tid.

Hans Rasmussen var født d. 19. november 1851 i Bårse ved Præstø som søn af husmand, Rasmus Hansen. Han dimitteredes fra Jonstrup seminarium 1871. Derefter var han en tid huslærer på Lolland, hvorefter han i 1874-75 aftjente sin værnepligt. Fra 1875-78 var han lærer i Lemvig og fra 1878-85 i Helsingør og

endelig overlærer i Saxkjøbing fra 1885 til 1914, da han tog sin afsked på grund af svækket syn. Fra Saxkjøbing rejste han til Frederiksberg, hvor han og hans hustru boede i 11 år. Derefter rejste han til Åbyhøj ved Århus, hvor han har boet siden, og hvor han i 1929 fejrede guldbrillup med sin gode hustru Malvine, der var datter af afdøde gårdejer Funck Petersen i Brandstrup på Lolland. For nogle år siden døde hun, og siden nød den gamle overlærer sit otium hos sin søn i Åbyhøj. Det var et lykkeligt ægteskab, disse to mennesker levede, ikke alene for dem selv, men for mange andre. Alt, hvad der udgik fra deres hjem, var som en frisk og sprudlende kilde, der skyllede alle smudsige og lave tanker bort. Et lystigt og frejdigt sind fik disse to mennesker i vuggelage, og de havde tillige evnen til at delagtiggøre andre mennesker i deres frodige åndsliv.

I sin tid var overlærer Hans Rasmussen en meget skattet skribent i et stort antal dagblade. Det skete dog anonymt, således at æren for den friske og saglige djærighed, der altid prægede hans artikler, aldrig i fuld udstrækning nåede til den rette. Kun bladernes redaktører vidste, hvorfra artiklerne stammede; men redaktørerne var så til gengæld hans beundrende og trofaste venner.

Som forfatter var han meget betydelig. Han har bl.a. skrevet og udgivet: „Abraham Lincolns Liv og Gjærning“, „Grev Reventlow og Bondens Frigørelse“ samt oversat I.L.Runebergs „Færrik Ståls sægner“ og Morten Luthers salmer og åndelige sange, og endelig har han skrevet en mængde børnefortællinger.“

Fortale.

Den velvilje, hvormed min skildring af „Abraham Lincolns liv og gjerning“ (København 1882) modtoges såvel af pressen som af publikum, giver mig håb om, at det foreliggende skrift, der ligesom hint beskæftiger sig med en af de undertryktes store frigørere, men tillige har det fortrin at behandle hjemlige forhold, må være i stand til at fremkalde nogen interesse, navnlig på en tid, da tanken naturligt vender sig til mindet om det store frigørelsesværk i slutningen af forrige århundrede.

Grev C. D. Fr. Reventlow er tidligere skildret i et udførligt skrift af A. F. Bergsøe; men da dette næppe er meget kendt i de kredse, hvis pligt det særligt er at mindes den store bondeven; da det endvidere mere er en skildring af hans embedsvirksomhed end af hans personlighed, og da undertegnede endelig har haft flere kilder (navnlig en del hidtil ukendte breve og dagbøger) til sin rådighed end Bergsøe, håber jeg, at nærværende bog ikke vil anses for at være overflødig.

Læserne vil se, at den ikke er anlagt efter et strengt videnskabeligt synspunkt; den omstændighed, at jeg ønsker, at den i ordets bedste betydning må blive et folkeskrift, har sat sit præg såvel på indholdet som på formen. Om end enkelte kunne ønske en anden metode gennemført, er jeg dog sikker på, at den valgte fremgangsmåde passer bedst for det store flertal af læsere.

De mange, der har vist bogen deres interesse ved at tilstille mig bidrag af breve o. a. meddelelser fra og om grev Reventlow, bringer jeg herved min varmeste tak; denne gælder særlig hans sønnetatter, comtesse Malvine Reventlow, som med stor opofrelse har forskaffet mig en særdeles interessant og righoldig samling breve.

Ligeledes er det mig en kær pligt at bringe lensgrevinde B. Reventlow min tak for den virksomme interesse, med hvilken hun har omfattet mit arbejde.

Helsingør i januar 1884. H. Rasmussen.

1.

*Sjette Frederik havde os alle kær,
ham skinned kærlighed af øje,
Fattigmand trådte hans trone nær,
Gud glæde hans sjæl i det høje!*

B.S.Ingemann.

Året 1784 danner et vendepunkt i vort fædrelands historie, da det, som bekendt, var i dette år, at den unge kronprins Frederik, den senere kong Frederik VI., overtog regeringen i sin åndsvage faders sted. Næppe nogen anden dansk konge har været så elsket af folket som Frederik VI., og heller ingen har måske fortjent at være det som han.

Vi har haft konger, der har været i besiddelse af større evner, konger, der i højere grad har haft lykken med sig end han; men vi har ingen haft, der har næret større kærlighed til folket end han, og heller ingen, der har udrettet mere for folkets frihed og fremskridt end han.

Ganske vist vil vi ikke glemme, at den næste Frederik i en usædvanlig grad imødekom folkets frihedslængsel, men den politiske frihed, han gav, kan til trods for sin store betydning næppe sammenlignes med den sociale frigørelse af bondestanden, der skyldes Frederik VI. som kronprins; de borgerlige rettigheder, vi skylder grundloven af 5. juni 1849, har gjort det muligt for os at føre et værdigt liv som statsborgere, medens de rettigheder, der kunne sammenfattes i ordet „bondestandens frigørelse“, og som skyldes kronprinsen og hans rådgivere i slutningen af forrige århundrede, først gjorde det muligt for det store flertal af vort fædrelands befolkning at leve et værdigt liv som mennesker.

Kronprins Frederik var født den 28. januar 1768 og havde haft en hårdere barndom end de fleste kongesønner. Han var som lille svagelig og havde navnlig anlæg for den såkaldte „engelske syge“; hans mor, dronning Caroline Mathilde og Struense, Christian VII.'s bekendte læge og minister, opdrog ham derfor strengt; han blev tidligt vænnet til hårdførhed, blev daglig badet i koldt vand, måtte opholde sig i kolde værelser og frøs ofte om vinteren således, at han gik med store frostknuder på ben og hænder.

Til legekammerater havde han et par drenge af simple forældre, og der blev i ingen henseende gjort forskel på ham og dem. Denne strenge opdragelse må sikkert kaldes fornuftig, da han utvivlsomt har den at takke for sit

senere gode helbred, ligesom han også ved at blive vænnet til tarvelighed, kom til at stå folket nærmere, end han ellers måske ville have gjort; men skønt der lå sand kærlighed til grund for hans moders opdragelsesmåde, faldt det dog ikke i hans lod at føle en moders kærlighed, da hun blev revet bort fra ham, inden han endnu var fire år gammel.

Nu blev det hans faders stedmoder, Juliane Marie, der skulle opdrage ham, og man kan nok forstå, at hun ikke viste ham synderlig venlighed, eftersom han stod imellem tronen og hendes egen søn — selvom det ikke er sandt, hvad folk fortalte og troede, at hun prøvede på at bringe ham af dage.

De hovmestre og lærere, han fik, var heller ikke i stand til at vinde ham; men blandt sine kammerjunkere fandt han en mand, Johan v. Bülow, der med inderlig hengivenhed sluttede sig til ham og ved siden deraf var en mand, hvis dannelse og hæderlige tænkemåde måtte have en velgørende indflydelse på hans unge herre.

Den regering, der herskede efter Struenses tid i de tolv år fra 1772 til 1784, burde man egentlig have opkaldt efter enkedronningen, men den har fået navn efter dens vigtigste medlem, arveprins Frederiks lærer, professor Guldberg; denne regering fortjener stor tak for sin omsorg for alt, hvad der var dansk, men dens store fejl var, at den manglede syn for, hvilken vigtig opgave for regeringen det var, der stærkere og stærkere trængte til en løsning. Den satte tværtimod sin opgave i at stemme op mod den mægtige strøm, der dog ikke kunne standses, og beredte derved sit eget fald.

Kronprinsen var imidlertid blevet 13 år gammel og mente i henhold til Kongeloven, at han nu måtte være myndig; den mægtige Guldberg derimod betragtede ham vedblivende kun som en dreng, men følgen heraf blev, at kronprinsen sluttede forbund med den forviste grev A.P. Bernstorff, de to unge grever Reventlow, grev Schimmelmänn, Stampe o.fl. i den hensigt, når den belejlige tid kom, at styrte de daværende magthavere.

Kronprinsen ville have forandringen iværksat så snart som muligt, medens Bernstorff og Reventlowerne holdt på, at man skulle oppebie hans konfirmation, og deres mening sejrede.— Som følge af udsættelsen kom sammensværgelsen til at udstrække sig over et tidsrum af mere end to år; man forbavses over, at kronprinsen i den alder så længe kunne bevare en sådan hemmelighed, men forklaringen ligger i, at han allerede i mange år havde levet et ensomt liv, vant til overalt og i alle at se fjender.

Endelig oprandt den 14. april 1784, da kronprinsen første gang tog sæde i statsrådet; den dag var bestemt til planens udførelse, og statsrådsmødet

begyndte da med at kronprinsen forelagde sin fader et dokument til underskrift, ifølge hvilket det daværende statsråd opløstes, og nye ministre (Bernstorff, Huth, Rosenkrands og Stampe) udnævntes; kongen underskrev straks, og kronprinsen tog papiret til sig til trods for arveprinsen, der ville bemægtige sig det.

Den sindsvage konge blev nu forskrækket og løb ind i sine værelser, fulgt af arveprinsen, der lukkede af for kronprinsen; men man forhindrede så, at nogen andre kunne komme ind til dem, og da derpå arveprinsen ville trække kongen over til enkedronningen, mødte kronprinsen dem, og de to prinser kom op at brydes; den unge vandt imidlertid også her sejr, og samtidig med at dette foregik, var grev C.D.Fr. Reventlow hos enke-dronningen for at meddele hende, hvorledes sagerne stod; hun skældte ham rigtignok dygtigt ud; men ved sin rolige og besindige optræden fik han hende dog til sidst — navnlig da Guldberg kom til og understøttede ham — til at indse, at hvad der var sket ikke lod sig gøre om igen.

Fra denne dag til sin død, i over 55 år, stod Frederik, først som kronprins, senere som konge, i spidsen for Danmarks regering, og det lov skal Frederik d. 6. have af de slægter, der er fulgt efter ham, at ligeså vist som det menige folk elskede ham, lige så vist elskede han — som vi før bemærkede — det og havde sin hu og tanke alene henvendt på, hvorledes han kunmne bidrage til dets lykke.

Denne kong Frederiks store kærlighed til de fattige og fortrykte i samfundet, og hvad han har udrettet for dem, skal være hans minde til uvisnelig hæder. Det er tit nok blevet ham bebrejdet, at han i slutningen af sit liv ikke forstod nødvendigheden af tidens krav på større deltagelse fra folkets side i lovgivningen, og at han, selvom han ikke sagde: „Vi alene videl“, så dog handlede efter denne grundsætning; men er det blevet skik i vor tid at se med et medlidende smil på „Frederik den Sjettes tid“, da vil vi som modsætning dertil gå til hans lyse ungdoms tid, til den tid, da der i næsten hver måned blev en mindedag for landet ved en eller anden heldbringende foranstaltning, som blev til lykke og velsignelse for tusinder af hjem i bondestanden.

Vi vil netop gøre det i år, hundrede år efter frigørelsens begyndelse, og efter ringe evne afbetale noget af den taknemmelighedens gæld, hvori vi står til hin tids store menneskevenner, til kronprinsen og hans ædle rådgivere, og blandt disse vil vi særlig dvæle ved den største og ædlest af dem alle, sjælen i, hvad der blev gjort for bondens vel, Grev Christian Ditlev Frederik Reventlow.

Skildringen af denne mands liv og gerning vil imidlertid også til dels blive en skildring af, hvad der i slutningen af forrige århundrede blev udrettet

for bondestandens frigørelse, og det er derfor nødvendigt, i alt fald i korte træk, at give en udsigt over, hvorledes tilstanden var blandt den danske bondestand for hundrede år siden.

Den frie og lykkelige slægt, der er fremgået af hin tids gerning, har gavn af at mindes den tilstand under hvilken vore fædre levede; thi som H.C. Ørsted siger: „Vi nyde nu frugterne af disse forbedringer, men glemmer alt for let, hvilken den tilstand var, hvorfra vi er befriede, og hvilke mænd der har medarbejdet til at rydde hindringerne af vejen.“

*“—Der kom en tid, da fogedens pisk
hans ryg i furer pløjed,
da sult og nød sad ved hans disk,
og trælesind ham bøjed;
da han sled dagen hen i ægt,
og sløvhed letted ågets vægt—.”*

C. Ploug.

Det vil være kendt nok, at der i oldtiden og den første del af middelalderen ikke var nogen standsforskelse mellem vort fædrelands beboere. Først da kristendommen var blevet fuldstændig indført, begyndte præstestanden at få særlige rettigheder forud for det øvrige folk; den fik således ret til at dømme i visse, såkaldte gejstlige, sager ligesom præster kun måtte dømmes af deres standsfæller; den blev endvidere fritaget for at betale skat og fik ret til at inddrive sin løn i tiende; dog varede det flere hundrede år og kostede meget blod, før denne sidste ret blev den indrømmet.

Men til sidst blev præstestanden enemægtig i landet: medens ærkebisper og og bisper trodsede kongerne, blev lidt efter lidt en meget stor del af landets jordegods kirkers og klostres ejendom.

En ny stand begyndte at danne sig i det hundredår, da Valdemar den Store og hans to sønner regerede; det var en meget krigerisk tid, i hvilken Danmark fra en elendig stilling hævede sig til en stormagt i Europa; denne stilling gik ganske vist ved ulykkelige hændelser snart tabt, men hvad den og tiden selv havde frembragt med hensyn til udviklingen af herremandsstanden bevarede og udviklede.

Der havde naturligvis altid blandt bønderne været storætter, der udmærkede sig ved større begavelse eller rigdom end deres standsfæller; blandt dem valgte kongerne deres høvdinge, og det var naturligvis også dem, der førte ordet på tinge.

Da der nu på Valdemarernes tid skete den forandring i krigsførelsen, at hærens kerne dannedes af jernklædte ryttere, var det navnlig storbønderne, der på denne måde drog i ledning; de skulle nemlig ruste sig og drage i krig på egen bekostning, og som erstatning for de forøgede udgifter fik de kongsgårde i len. Fra disse kongens lensmænd nedstammer den gamle danske adel, som lidt efter lidt kom til at eje eller bruge den meste jord i landet, der ikke hørte under gejstligheden.

De fattige bønder var fra begyndelsen, lige så vel som hine, selvejere, men i middelalderens urolige tider foretrak flere og flere af dem at give sig ind under gejstlighedens eller riddernes mægtige værn mod at overlade dem deres ejendomme, som de så igen fik at bruge på livstid som fæstegårde; også skete det, at mange bønder i de hyppige bondeopstande, der fandt sted gennem hele middelalderen, og som altid endte uheldigt for bønderne, mistede deres ejendomsret over deres jorder og blev fæstere.

Da så reformationen (1536) ophævede gejstlighedens verdslige magt, delte kongen og adelen kirkegodset, og på den måde skete det, at bøndernes egentlige herrer til syvende og sidst blev herremændene.

Som vederlag for brugen af fæstejorden måtte bonden dels betale en sum penge (indfæstning) ved gårdens tiltrædelse, dels en årlig afgift (landgilde) og endelig udføre en del personligt arbejde (hoveri) for herremanden. Oprindelig var hoveriet ingen trykkende byrde; det personlige arbejde var tværtimod en lempeligere betalingsmåde end ydelsen af penge, eftersom disse i middelalderen — og også senere var sjældne nok.

Desuden hørte der ikke megen jord til herregårdene, og ofte lå den spredt som „strøgods“ over store strækninger, og når dertil føjes, at jordens dyrkningsmåde var simpel og bondestanden talrig, vil man kunne forstå, at hoveriet ikke kunne være besværligt.

Imidlertid havde adelen forstået gennem kongernes håndfæstninger at skaffe sig flere og flere rettigheder over bønderne; den vigtigste af disse var den såkaldte hals- og håndsret, ifølge hvilken en herremand havde ret til at lade sine bønder tiltale på rettertinget og selv lade de afsagte domme udføre.

I middelalderen og endnu længere ned i tiden var straffen for de fleste forbrydelser pengebøder, og disse bøder fik herremanden således ret til at inddrive, ja, han fik mere endnu: han fik ret til at putte dem i sin egen lomme, så det på den måde lå i hans egen interesse at få sine bønder domfældte så ofte som muligt.

Til hals- og håndsretten føjedes siden i mange tilfælde den vigtige birkerettighed, det vil sige: Herremanden fik lov til at udnævne dommere på sit eget gods, når dette da var nogenlunde stort nok til at kunne danne et birk. Denne rettighed tilhørte oprindeligt kongerne, men da det efterhånden kom i brug, at disse mageskiftede deres godser med adelen, fulgte birkerettigheden ofte med i købet, ikke at tale om, at den højere adel, grever og baroner, som Christian den 5. indførte, altid skulle være i besiddelse af denne „herlighed“.

At lov og ret i mange tilfælde kun var lidet tjente med, at herremanden skulle besætte domstolene, vil man let kunne indse, og navnlig fremtræder det uheldige ved indretningen, når herremanden selv havde sag med en af sine bønder; den af godsherren afhængige dommer, der ofte først havde været hans forvalter, skriver eller lakaj, skulle have en mere end almindelig stærk samvittighed for at dømme upartisk, og længere end til underretten gik den slags sager i regelen ikke; — desuden: man er som oftest tilbøjelig til på forhånd at give klageren ret, og herremanden var altid klageren.

Hertil kommer endnu den forpligtelse, bonden havde til at blive på det gods, hvor han var født, og der antage tjeneste, som godsherren ville anvise ham; denne pligt kaldte man vornedskabet, og det var gældende på Sjælland, Lolland, Falster og Møn, hvor herremændene fra gammel tid havde været talrigest og mægtigst; men i tidens løb havde det fuldstændig skiftet karakter: fra begyndelsen var det nemlig en ret, bønderne havde til at forlange sig værnede af deres herremænd, og dette var en meget vigtig ret i den tid, da retten sad i spydstagen og loven var magtesløs; da borgerkrige ofte rasede i landet, og dette var overfyldt af fredløse røvere, medens udenlandske fjender, som venderne og hanseaterne, brændte og plyndrede, hvor de kunne komme af sted dermed.

Men efterhånden blev vornedskabet en pligt for bønderne, ifølge hvilken disse ikke måtte forlade deres herremands gods, fordi de tilhørte ham, således at han endogså kunne sælge dem, som vi lærer af Kristian II.'s lov, der forbyder „den onde og ukristelige skik, som hidtil på Sjælland, Lolland, Falster og Møn hersket haver, at sælge de arme bønder som andet uskjelligt kreatur“, og samme konge siger yderligere, „at den fattige bonde blev ikke agtet mere end en hund, så at det ofte er sket både i Sjælland og andetsteds, at en bonde eller hans barn er solgt for en hund.“

Den gamle danske adel kunne således være hård ved bonden; men værre blev tilstanden for denne, dengang kongerne var blevet enevældige, og Christian V. havde skabt en ny adel som modvægt mod den gamle, der var enevælden fjendtlig. De nye grever og baroner blev nemlig som oftest hentede fra Tyskland, hvorfra de medbragte et begreb om, hvad en bonde var, der var en hel del værre end den gamle danske adels.

I Tyskland herskede nemlig livegenskabet, der var endnu strengere end vornedskabet herhjemme; de livegne bønder var fuldstændig at regne for herremandens trælle og var efter lovene næsten retsløse, medens de danske bønder dog kun var det på grund af gammel skik og brug. Bondens mundheld blev derfor betegnende nok, når han sagde: „Dreng hent min vin, pige skænk i, bonde betal!“ sagde den tyske herremand.“

Kongerne har altid haft ord for at være de mildeste godsejere; men under Frederik V. begyndte man (1764) at sælge bort af kongegodserne, fordi man manglede penge til det ødsle hof. Da nu bønderne kun på få steder selv kunne købe deres jord, faldt det som oftest i hænderne på rige borgerlige, der kun søgte at pine så meget ud af godserne som muligt; de skruede indfæstningerne i vejret, lagde på hoveriet, nedlagde bøndergårde og byggede herregårde i stedet, og enhver sådan forandring lagde en byrde på bondestandens i forvejen overlæssede skuldre.

Vornedskabet var imidlertid blevet hævet af kong Frederik IV. (1702); men denne handling blev egentlig ikke mere end et vidnedsbyrd om kongens gode vilje, eftersom han allerede året før havde pålagt bondestanden en byrde, der blev tungere, end hin havde været, stavnsbåndet nemlig.

Idet han oprettede en hær af indfødte, lagde han, som det før havde været brug, udskrivningen som en byrde på hartkornet, således at godsejerne for hver 20 tdr. hartkorn, de ejede, skulle stille en soldat. Herremændene blev altså dem, der rådede for udskrivningen, og for at de kunne være sikre på at have folk nok ved hånden, blev det snart skik, at de bønderkarle, der stod i rullen, ikke måtte forlade godset, før de havde aftjent deres værnepligt; ja, Frederik IV. selv skærpede stavnsbåndet, idet han (1724) forordnede, at alle bønderkarle fra deres 14'ende til deres 35'te år skulle være opført i en reserverulle, og i den alder var altså alle bønderkarle bundne til fødestavnen, og det til trods for, at kongen i sin forordning om vornedskabet selv havde skrevet, „at de mænd på landet, der havde mange sønner, hvilke ikke alle behøves eller havde lyst til bondearbejde, kunne lade nogle af dem lære håndværk, købmandsskab, søfart eller andet, hvorved de i fremtiden sig ærlig kunne ernære uden at frygte for at tvinges til fødestavnen.“

Flere gange blev så stavnsbåndet yderligere skærpet. Vel begyndte Christian VI. sin regering med at ophæve landeværnshæren, for hvis skyld det var indført, og gav bønderne ubegrænset lov til at nedsætte sig, hvor de ville, men denne frihed varede kun i to måneder; så havde herremændene skyndt sig at komme med deres besværinger, og så blev kongen bange og indførte stavnsbåndet igen, skønt han først et par år senere genoprettede landeværnet.

Nu skulle igen alt mandskab fra det 14de til det 36te år stå i rullen, og soldaterne skulle tjene i 8 år, senere endogså i 12; hvorledes den behandling var, for hvilken bønderkarlene var udsatte som soldater, kan man nok tænke sig; ikke alene vrimgede det med barbariske straffe, men de tyske officerer og underofficerer skældte ud og pryglede, som om disse bestillinger var de eneste, de fik løn for, og kommandoen var naturligvis på tysk.

Nu kunne man jo tro, at en karl, der havde udstået sin tjeneste. måtte med det samme være løst fra stavnsbåndet, men dette er mærkelig nok en fejltagelse; allerede Christian VI. forordnede, at en karl, der efter at have været soldat i 12 år ikke ville antage en gård på det gods, hvorfra han var udskreven, kunne tvinges til at gå med musketten endnu i 10 år, og kort før sin død forordnede kongen, at enhver udtjent soldat skulle vende tilbage til sit fødesogn og være pligtig til at tage mod gård der; desuden var aldersgrænserne blevne udvidet til at gælde fra det 9de til det 40de år, og „den milde“ kong Frederik d. 5. fandt endda den første af disse grænser for mild, hvorfor han lod stavnsbåndet gælde fra bonde­dren­gens 4de år.

Grunden til disse stadige skærperelser må sagtens søges i, at enevælden og stavnsbåndet svarede så godt til hinanden; gennem vornedskabet havde bønderne tilhørt herremanden, ved stavnsbåndet kom det til at tilhøre kongerne; herremændene blev blot sat til at passe på dem; men for bonde­standen havde denne forskel ingen betydning.

Ganske vist gjalt stavnsbåndet kun mændene i deres bedste alder, og de forsøg herremændene en gang imellem gjorde på at stavnsbinde kvinderne, lykkedes ikke; men det havde ikke meget at sige for en bonde­dreng, at han var født fri og beholdt friheden, til han var 4 år, og hvad kvinderne angår, da måtte hustruen jo blive hos sin mand og den ugifte datter i regelen hos sin far, for når mænd og fædre var stavnsbundne, blev kvinderne det i regelen også.

Dertil kommer endda, at stavnsbåndet kom til at hvile over hele landet, medens vornedskabet kun havde hersket på Sjælland, Lolland, Falster og Møn, så det vil være temmelig vanskeligt at afgøre, om bønderne var bedre farne under stavnsbåndet end under vornedskabet; det første anerkendte deres menneskerettigheder i en lidt højere grad, end vornedskabet havde gjort, det var det hele.

Vi har i det forgående set, at herremanden havde megen magt over bønderne; men det var endda ikke det værste; hvad der gjorde tilstanden så utåelig for disse var, at forholdet mellem dem og herremanden kun i få tilfælde var ordnet ved lov; i regelen beroede det udelukkende på skik og brug, hvilket vil sige, at det var ubestemt, hvad herremanden havde ret til at fordrø og bønderne var pligtige til at yde, men dette vil med andre ord sige, at forholdet mellem dem var næsten ganske retsløst for den svagere part.

Når man dertil føjer, at jordens dyrkningsmåde var meget simpel, og at

der på agerbruget var lagt mange bånd, som vor tid ikke kender, vil det forstås, at tilstanden i det hele kun kunne være sørgelig.

Hvad forholdet til herremanden angår, da var bondekarlen nødt til at tage den gård i fæste, som godsejeren udpegede. Gården udpegedes uden foregående syn og var som følge deraf kun sjældent i tilbørlig stand, medens der i fæstebrevet stod, at den var komplet ved modtagelsen.

Karlene kunne i regelen ikke selv læse fæstebrevet, og selvom han kunne, så vidste han af gammel erfaring, at det ikke kunne hjælpe at knurre. Men dette mislige forhold kunne naturligvis give anledning til de største uretfærdigheder; det stod i regelen i godsejerens magt at erklære fæstet forbrudt under påskud af, at gården var forfalden; ville fæsteren bevise, at den havde været endnu mere forfalden, da han fik den — et bevis, som det undertiden blev ham nægtet at føre — så talte hans fæstebrev imod ham, dommerne var forud indtaget o.s.v.; var der engang imellem en god gård fæsteledig, da kostede det en betydelig indfæstning at få den (foruden de ublu salærer til godsforvalteren); gårdmanden begyndte da med tomme hænder og kom derved snart i herremandens lomme, da han hos ham var nødt til at låne både frø- og såkorn.

Således var den heldigst stillede karls vilkår, og værre var det naturligvis for den, der måtte begynde med tomme hænder i en forfalden gård. — Da det imidlertid blev mere og mere vanskeligt at få gårdene besatte, således at meget bøndergods lå øde, og man måtte gribe til den udvej at sende børn fra Vajsenhuset og Københavns fattigvæsen ud for at befolke gårdene, var godsejerne dog i regelen nødt til at lade bonden sidde ved gården, så længe han nogenlunde kunne svare, hvad han skulle; men de fortjener naturligvis ingen særlig tak, fordi de af hensyn til deres egen fordel undlod at bruge et af deres plagemidler.

At det må have været et sjældent tilfælde, at en mand har været fri for gæld til godsejeren, afgiver „Jeppe på Bjerget“ et bevis for, idet han er fast overbevist om, at hans farfar må være blevet salig, „da han var sådan en skikkelig mand, der ikke efterlod sig en skillings restans hos herskabet.“

Døde bonden, så optrådte herremanden som skifteforvalter, og da hans fordringer i regelen var de største, tildømte han sig broderparten af efterladenskaberne, „uagtet danske lov“, som grev Reventlow skriver i en af sine betænkninger, „forbød en mand at være dommer i sin egen sag.“

Retsløsheden viste sig også i ordningen af hoveriet; dette var aldeles ubestemt både med hensyn til tiden, der skulle anvendes og med hensyn til den slags arbejder, der kunne fordres udført som hoveriarbejde.

Det følger af sig selv, at herremanden sørgede for først at få bjærget sin høst, og når vejret altså var godt og sæden tjenlig, så kom hans ladefoged eller udrider til byerne med bud om at komme til hove. Bonden måtte så forlade sin egen høst, og inden han var færdig på herregården, var det gode vejr måske forbi, sæden var måske så gennemtørret, at det var begyndt af falde fra aksene, eller så gennemblødt, at det var begyndt at spire, så det vil forstås, at det skulle være særdeles udmærket vejr i høhøsten og kornhøsten, hvis bønderne skulle få både herremandens og deres egen høst godt bjærget.

Efterhånden som herremændene havde fået samlet større og større jordegodser og ved mageskifter med kongerne fået deres ejendomme afrundet eller endelig indført forbedrede driftsmetoder, var hoveriet også blevet mere og mere trykkende, ikke alene fordi der var større marker at dyrke, men også fordi bøndernes antal stadig aftog, og endelig fordi flere og flere arbejder blev inddragne under hovarbejdet; fra begyndelsen havde dette kun omfattet pløjning, gødningsarbejde og høst, men senere måtte bønderne ikke alene tærse sæden og køre den til udskibningsstederne, men også grave grøfter, hegne, rydde træer, save brænde og sprænge sten; kort sagt, der var ikke det arbejde, der ikke blev forlangt udført som hovarbejde; om det så var bønderpigerne, så blev de om vinteren tilsagt til at „spinde til hove“, og karlene kunne blive beordrede til hove for at dreje stegespid i køkkenet.

Skulle det ske, at en bonde under hoveriet viste sig opsætsig, ulydig eller doven, så havde man midler nok til at tæmme ham: træhest, hundehul, halsjern, gabestok, spansk kappe og godsforvalters, ridefogeds, skovriders, ladefogeds og udriders pisk, og enden på det hele var fæstets forbrydelse; nu kan man jo nok sige, at fæste på en bondegård ikke var meget værd, ja, at man jo som bekendt mange gange måtte tvinge en karl til at tage gård, men det var alligevel slemt at miste det, når man først havde det; thi gårdmanden sank så ned i husmandsklassen, hvis stilling var endnu elendigere end hans egen.

Husene var i regelen jordløse, og husmanden var derfor henvist til daglejerarbejde; men herremændene havde naturligvis ikke brug for betalt arbejde, og bønderne havde ikke råd til at betale meget. For høstarbejde fik en daglejer nogle tønder sæd, et læs hø og et par læs tørv (hvor der var rigelig eng og tørveskær); udenfor høsttiden var daglønnen 6-8 skilling, men som oftest var daglejeren arbejdsløs mere end de halve dage fra Mikkelsdag til næste års Sct. Hansdag.

Derimod havde han det forud for den største del af vor tids landarbejdere, at han i regelen havde en ko og et par får, der gik på byens fælles græs-

gang, ligesom han også hos den bonde, hvor han arbejdede, kunne få en stump jord at dyrke mod selv at gøde den. Men det var altsammen ikke tilstrækkeligt til at fri daglejeren og hans familie fra at gå med tiggerposen, så meget mere som der ikke var noget tilstrækkeligt offentligt fattigvæsen. — Forøvrigt kan vi ikke undlade her at fremhæve som et lyspunkt i det ellers mørke maleri, at forholdet mellem gård- og husmænd var mere velvilligt, end det senere har været eller måske bliver. Tilstanden for begge klasser var nemlig omtrent lige elendig, og gårdmanden vidste desuden aldrig, når han selv blev husmand. Som følge heraf fik husmændene lov til at græsse deres kreaturer på bymarken og andre billigheder samt fik efter fattig lejlighed rigelige almisser, når de kom for at bede om mad eller mælk. Hvad der end mere bidrog til deres sammenhold var, at de havde fælles fjender.

Udskrivningen til soldatertjenesten var dog næsten blevet den af herremændens rettigheder, der var mest frygtet. Da tjenesten som før nævnt både var lang og streng, var den i høj grad afskyet; men da herremændene rådede for, hvem der skulle sendes til regimenterne, vil man forstå, at han selv eller hans forvalter havde et virksomt våben mod bønderkarlene i truslen om soldatertrøjen, en trussel, der også kunne bruges som et bekvemt middel til pengeudpresning. — De tyske kommandoord var ganske vist under Guldbergs regering (1772 - 84) afløst af danske; men da hans regering ellers ikke var bønderne god, kan man tænke sig, at denne foranstaltning ikke skete af hensyn til dem; det var alene af agtelse for vort sprog, noget som hin styrelse dog fortjener tak for, eftersom det skete i en tid, da det danske ikke sad til højborgs. —

Som følge af soldaternes usle stilling var de genstand for almindelig ringeagt; de betragtedes og brugtes som sjovere, og det var meget almindeligt, når de var på vagt ved stokhuset, at slaverne forsikrede, at de ikke ville bytte med dem, hvilket soldaterne også fandt så ganske rimeligt.

Om fædrelandskærlighed kunne der hos et så udpint og mishandlet folk ikke godt være tale; Fædrelandet selv gjorde i alt fald ikke noget for at fremavle denne dyd, og folket havde desuden hverken oplysning eller frisind nok til at kunne gribes af de ædle følelser, der alene danne den gode borger; formodentlig for at gøre begrebsforvirringen fuldstændig, fandt et par af vore konger (deriblandt selve Frederik IV) på at leje nogle regimentert bort til fremmed krigstjeneste; „derved tjente statskassen anselige summer“, bemærker de samtidige historieskrivere, „og de danske soldater indlagde sig stor ære i Belgien, Bayern og Ungarn“, men de glemte at tilføje, at det danske blod der blev udgydt for sager, der var Danmark ligegyldige.

Man vil altså af det foregående se, at bondens stilling var i høj grad retsløs: der var intet bestemt at holde sig til ved indfæstningerne, ved hoveriet, ved straffene, ved udskrivningsvæsenet, kort sagt, ved alle de forhold, hvori bonden stod til herremanden.

Angående bondens stiling til staten var forholdet mere bestemt; der vidste han på en prik, hvilke skatter han skulle betale, hvilket hovararbejde kongen kunne fordrer, og hvilke pligter soldaterne havde mod „landsfaderen“.

Af skatterne var især „kopskatten“, der indførtes under Frederik V i høj grad uretfærdig. Efter den skulle ethvert konfirmeret menneske i Danmark-Norge årlig betale 1 Rigsdaler i ekstraskat, hvorved altså en greve og en husmand kom til at betale lige meget; man kan ikke nægte, at det var en nem måde at beregne skatten på: så mange voksne mennesker, så mange Rdl., men man kan også forstå, at den vakte en sådan uvilje mod sig, at nordmændene satte sig med væbnet hånd imod den.

Kongens hovararbejde var særlig i begyndelsen af forrige århundredes sidste halvdel trykkende på Sjælland, hvor man anlagde de store kongeveje; der var de egne på denne ø, hvor bønderne måtte gøre 20 rejser om året med sten og grus, ja, der var endogså de bønder, der flere år igennem måtte tre gange ugentlig levere to karle med heste og vogn i tiden fra april til oktober, kun med undtagelse af den travleste høsttid. Man begriber næsten ikke i vore dage, hvorledes de arme mennesker kunne udholde et sådant hovararbejde, når de ved siden deraf skulle dyrke både deres egen og herremandens jord.

Hvad jordens dyrkning angår, da var den slet ikke gået frem siden Valdemar Sejrs dage, altså i henved 600 år; man havde fællesskabet, og dette forhindrede efter sin natur alle fremskridt.

Bymarken var, med undtagelser af den nærmest om byen liggende toftejord, af hvilken hver mand havde sit stykke, delt i en hel mængde parter efter jordens forskellige beskaffenhed; hvert af disse dele udstykkedes derpå igen i så mange agre, som der var gårdmænd i byen, og på den måde lykkedes det rigtignok at få en mands jord på det nærmeste af samme beskaffenhed som hans naboers, men til gengæld blev den jo splittet ad i en mængde småstumper, undertiden 60 - 80.

Heraf fulgte igen, at hele byen var nødt til at bruge samme driftsmåde; den enkelte kunne slet ikke råde for, hvorledes han ville dyrke sin jord; det blev vedtaget på bystævnet, og vekseldriften var i regelen meget simpel.

Det betegnende for Danmarks agerdyrkning var nemlig trevangsdriften, og navnlig var den herskende på øerne. Efter den deltes al den jord, der

var bestemt til kornavl, i tre vange, af hvilke den ene var udlagt til græsning, den anden var besået med vårsæd (navnlig byg) og den tredje med rug; på denne måde fik jorden ikke hvile nok, og da den tilmed hverken fik tilstrækkelig gødning eller blev ordentlig bearbejdet, så må det ikke forundre os, at udbyttet var forfærdelig dårligt: 3 á 4 fold var den almindelige høst; fik man 5 á 6, fandt man, at man havde årsag til at forbavses; men i regelen var det da kun toftejorden, der kunne give et sådant udbytte; den fik nemlig broderparten af gødningen, da gårdmanden selv rådede umiddelbart over den; den øvrige jord fik sjældent gødning oftere end hvert 6te år og stundom kun hver 9de.

Det var ikke alene det ringe udbytte i kerne, der var en følge af jordens udpinte tilstand, også strået var inderlig småt og magert; kløver og andre forderurter hverken kendte man eller havde plads til i den brugelige driftsmåde, og det var altså kun på de få steder, hvor man havde rigeligt enghø, at man kunne have tilstrækkelig foder.

Om sommeren gik kreaturerne på byens overdrev (jorder, der aldrig brugtes til andet end græsning) og på græsmarken, om efteråret i stubmarkerne, og når endelig vinterkulden blev for streng, kom de forsultne dyr ind på stald, hvor de levede særdeles tarveligt ved halm og lidt høg; at fodre med kerne var en luksus, der kun brugtes overfor hestene; i det hele tog disse broderparten af foderet; man var nemlig nødt til at have flere heste end nu til dags, og da de havde meget strengt hovarbejde, måtte man sørge for, at de dog havde noget at stå imod med.

Men da man havde så mange heste, var man selvfølgelig nødt til at have færre køer; deraf kom det særsyn, at Danmark i midten af forrige århundrede ikke kunne smørføde sig selv, medens man nu kan udføre adskillige millioner pund smør om året. Foderet var så knapt, at man, når vinteren trak lidt længe ud, måtte rive tagene af udhusene for at holde liv i køerne.

Til alt det øvrige mangelfulde i jordens dyrkningsmåde kom også den omstændighed, at avlsredskaberne var meget uhensigtsmæssige og ubekvemme; plovene var de såkaldte hjulplove, der fordrede fire eller seks hestes bespænding; de bestod som oftest udelukkende af træ, ligesom harverne også havde trætænder; vognene var små og klodsede; en enkelt gang var der jernringe på forhjulene; men som oftest manglede de, hvad der gjorde, at de snart blev opslidte, endskønt man endnu ikke dengang havde begyndt at lægge skærver på vejene. Tromler, hesteriver og flere andre avlsredskaber kendte man ikke, og det samme gælder rensemaskiner, hvorfor det ikke var så underligt, at det danske korn på udlandets markeder betragtedes som det mest skidne, der blev bragt i handelen.

Af de bånd, der hvilede på agerbruget, må især fremhæves tiendens ydelse i kjærvæn. Gejstligheden havde fra arilds tid haft ret til tiende, hvorvel det havde holdt hårdt nok at få den indført; ved reformationen tiltog kongen sig ret til en del af den, og således fik man både præste- og kongetiende; denne sidste var ofte forpagtet bort til herremændene, ellers hævdedes den af amtsforvalterne.

Tiende ydedes så på den måde, at den tiendeberettigede sendte sin „tiendetager“ ud for at udtage hvert tiende neg af kornhobene; før tienden var bortkørt, turde bonden ikke køre sin sæd ind, og man vil altså kunne indse, at selvom tiendetageren ikke lod vente på sig, hvad naturligvis ofte skete, så gik der megen af den kostbare tid tabt ved denne ydelsesmåde, hvilket var så meget mere føleligt, som tiden var langt kostbarere i høsten dengang, end den er nu.

Det er altså forklarligt nok, at tienden var i høj grad forhadet, og at bønderne lagde al deres skarpsindighed i blød for at narre tiendetagerne. Man må også erindre, at tienden in natura ikke alene tog en tiendedel af kornet, men også en tiendedel af strået.

Havde bonden endelig fået tærsket sit korn og skulle køre den smule, der kunne blive tilovers, til købstaden for at sælge det, da havde han først at betale bompænge for hver mil, han kørte på de af ham selv byggede hovedlandeveje, og ved indkørslen til byen var acciseboden, hvor der yderligere blev krævet afgift.

Også kornskatten var meget trykkende; den erlagdes in natura og var oprindeligt bestemt til flådens brug; kornet afleveredes til amtsforvalterne, og disse herrer skulle nok sørge for, at målet blev rigeligt.

På kornhandelen hvilede den indskrænking, at man nok måtte udføre, men ikke indføre korn; man havde velsagtens ved denne forordning, der udkom under Christian VI, tænkt at fremhjelpe agerdyrkningen, idet man mente, at man derved kunne tvinge bønderne til at brødføde landet; ved denne forordning hævdede kornpriserne sig rigtignok, men det var til skade for bønderne, da der blandt disse kun fandtes få, der ikke i forsommeren var nødt til at købe korn hos herremanden. Denne forordning i forbindelse med kornskatten gjorde også sit til, at bonden ikke brød sig om at avle gode varer, da han altid kunne være vis på at komme af med kornet.

På kvægopdrætningen hvilede endnu større indskrænking end på kornhandelen, idet det på landet kun var tilladt ladegårdsejerne at staldfodre stude; bønderne måtte ikke engang sælge græsfordrede øksne til udlandet, slagterne måtte ikke rejse omkring og købe kvæg op, og resultatet

på det hele blev, at herremændene omtrent var de eneste købere, der for spotpris skilte bonden af med hans græsfodrede øksne, for, efter at have staldfodret dem en vinter, at sælge dem med stor fordel til tyske og hollandske prangere.

Endelig var de strenge jagtlove et ikke lidet trykkende bånd på agerdyrkningen; der var uhyre høje straffe for at dræbe vildt, og bønderne måtte derfor med hænderne i skødet se på, hvorledes det græssede i deres korn, ikke at tale om, at de høje herrer, når de i følge med deres damer, skytter og hundekobler red på jagt, ikke sparede kornmarkerne, når der var tale om at skyde genvej.

Som et betegnende eksempel kan anføres, at bønderne fra en by på Hirschholm gods i slutningen af Frederik V's regering indgav et ydmygt andragende om, „at en gammel, ondskabsfuld hind“ måtte blive skudt, eftersom den alene åd deres sæd og den smule urter, der groede i deres haver, men endogså „forførte de unge dyr til at gøre det samme“; men som en slags svar på denne beskedne bøn kom året efter en forordning, der forbød bønderne at hegne deres haver med spidse pæle eller stakit, hvorpå dyrene kunne komme til skade, når de ville ind at æde kål.

Det er også erindringen om de strenge jagtlove, der får Jeppe til at udbrude: „Jeg har aldrig været enten jæger eller krybskytte; thi jeg ved, at det er Bremerholms arbejde; aldrig nogen sjæl skal kunne bevise, at jeg har jaget en hare på herrens gods.“

Til alt dette materielle tryk, der således hvilede på bondestanden, kom endnu en åndelig forkuelse, der dels var en nødvendig følge af det første, dels en naturlig følge af den uvidenhed, hvori standen voksede op.

Kong Frederik IV. havde rigtignok på det såkaldte „ryttergods“ på øerne oprettet 240 skoler og derved givet en god begyndelse til en forbedret almueundervisning; men det forslog dog kun lidt. Hans søn, Christian V havde påbudt, at herremændene alle vegne skulle bygge skoler på deres godser; men det var kun på de færreste steder, at dette påbud blev udført, og selv hvor det blev sat i værk, fik det ikke stort at sige, fordi man manglede lærerkræfter.

Ved enhver kirke var der rigtignok fra gammel tid en „degn“, der skulle stå præsten bi i kirkeforretningerne og også i regelen hjalp ham med konfirmationsforberedelsen ved at få proppet Luthers katekismus og, når det gik vidt, „Pontoppidans Forklaring“ ind i børnenes hoveder (hjerterne glemte man sikkert som oftest); men det var kun den mindste part af

børnene, der blev undervist af degnen; selv efter at der på mange steder var kommet „skoleholdere“, var skolegangen ikke almindelig, og endnu sjældnere var det, at man i en sådan skole lærte at skrive nogle ord eller regne en smule; det var i alt fald noget, der skulle særlig betales.

Og hvilken lærer havde man så! Da lønnen var så ussel, var det navnlig gamle kuske, tjenere eller underofficerer, der var blevet grå af at banke soldater og nu på deres gamle dage holdt sig i øvelse ved hjælp af børnene.

Det var intet under, at der alle vegne herskede den tykkeste uvidenhed og overtro; som et vidnedsbyrd om det sidste har man jo endnu opbevaret en masse gamle fortællinger om elverfolk, bjergtrolde, nisser, hekse og spøgelser; men når det snart er blevet skik overalt at betragte dem udelukkende som vidnedsbyrd om folkets poetiske sans, så er det ingen skade til også at fremhæve, at de fornemmelig bærer vidne om et i særlig grad tilhyllet åndsliv, og at vi kun har grund til at være glade over, at slig overtro er på god vej til at forsvinde.

Bonden, der af alle blev betragtet som træl, havde også lært at se på sig selv med de samme øjne. „Jeg er træl“ eller „jeg træller til den og den herremand“, var sædvanlige udtryk, hvorved han kun mente, at han gjorde hoveri til vedkommende gård, og som følge af, at han hele livet var bundet til det bestemte gods, var hans synskreds naturligvis grumme snæver; hvad der lå udenfor godsets grænser og den nærmeste købstad — i regelen den eneste han kom til — det hverken kendte han eller brød sig om at kende.

Men når et folk føler sig som trælle, får det også trælleglæder; derfor var usædelighed i sine forskellige skikkelser så fremtrædende ved alle lejligheder; løshed i forholdet mellem kønnene, dovenskab, drukkenskab o.s.v. hørte til dagens orden. „Jeppe på Bjerget“ har vi allerede nævnt et par gange, fordi han er det mest betegnende billede på en hovbonde fra forrige århundrede; vi kunne atter her nævne ham som eksempel på den letsindighed for fremtiden og hang til drukkenskab, som måtte være fremtrædende hos et folk, der gerne ville glemme nutiden, og for hvem der intet fremtidshåb var til.

At råhed i tale og handling også var en af trældommens følgesvende, kunne ikke være anderledes, hvor enhver højere interesse nødvendigvis måtte mangle. Endelig kan man tilføje som en selvfølge, at bondens bolig, levemåde og klædedragt på det nøjeste svarede til hans øvrige ringe stilling i samfundet.

Man vil imidlertid ikke ramme sandheden, hvis man tror, at skylden for disse slette tilstande må væltes på adelen alene. Ganske vist kunne der gives hårde og tyranniske herremænd, der gjorde sig en fornøjelse af at være bondeplagere, men i regelen var det deres tjenere: godsforvaltere, ridefogeder o.s.v., der var de egentlige plageånder.

Ofte opholdt herremanden sig udenfor sit gods og lod sine betroede folk selv styre, og det er en kendsgerning, at ingen blev en værre bøddel end den, der tjente sig op fra bondekarl til ridefoged; det er et almindeligt træk i menneskenaturen; derfor ser vi også „Jeppe“, da han først tror, han er baron, blive en streng herre.

Det er meget betegnende, at den berygtede landsdommer Becher på Bækkeskov, der i året 1738 blev ihjelslagen af sine bønder på gårdens hovmark, var bondefødt. — Var der en herremand, der var særlig slem, navnlig i midten af forrige århundrede, kunne man også være temmelig sikker på, at det var en borgerlig, der havde benyttet sig af tilladelsen til at købe adelige godser og nu skulle vise sin storhed, ved siden af at han i den kortest mulige tid skulle have pint så meget som muligt ud af godset. — Men de fleste herremænd var dog tålelige herrer (selvom deres folk ikke var det); thi om de end ikke var det for lovens og samvittighedens skyld, så var de dog så kloge, at de kunne indse, at det i længden ikke kunne betale sig at være bondeplagere.

Hovedgrunden til elendigheden kan derfor ikke alene søges i den manglende lovgivning, der ikke havde fastsat bestemte grænser for herremandens myndighed, men må også tilskrives de fejlagtige grundsætninger, hvorefter man antog, at landbrug nødvendigvis skulle drives.

Man mente, at en herregårds avling kun kunne drives ved hovarbejde, og at bøndergods kun kunne drives i fællesskab; man tænkte, at det var umuligt at få soldater, når man ikke gjorde herremændene ansvarlige for et bestemt antal fra hvert gods o.s.v.

Dette er tanker, ad hvilke enhver nu smiler, fordi vi har prøvet nye grundsætninger og fundet dem holdbare; men vi må derfor ikke være for raske til at dømme vore forfædre; de kendte jo intet bedre end det tilvante. Der var mange steder, hvor man med magt måtte tvinge udskiftningen igennem, fordi folk troede, at de måtte blive ødelagte, når de ikke fik jord, der på det nøjeste svarede til deres bymænds, og de desuden slet ikke kunne forstå, hvorledes avlingen skulle drives, når de ikke var nødt til at pløje og så samtidig og på samme måde som deres naboer.

3.

*Omtrent en mil fra København
på høje Gentofts bakke
der står en sten, på den et navn,
en skovl, en le, en hakke;
Grev Bernstorffs ædle navn den bær',
og bønder har det skrevet;
thi bonden var hans hjerte kær,
for bonden har han levet.*

Da Frederik V døde (1766), havde bondestandens usle stilling således nået sit højdepunkt. Dens antal var formindsket, megen bondejord var bleven lagt ind under herregårdene, selvejergårde fandtes næsten ikke, mange bøndergårde lå øde, det utålelige hoveri og stavnsbåndet hvilede som et uudholdeligt tryk på standen, således at mange bønderkarle enten besluttede at leve ugifte for ikke at forøge trælleflokken eller rømmede bort for i fremmede lande at søge en lykke, som det var umuligt at nå i hjemmet.

Undertiden dreves de ved fortsat uretfærdig behandling til fortvivlelsens selvtægt, og en herregårds bønder forenede sig da og slog en ridefoged, forvalter eller herremand ihjel; i regelen tålte og led de dog i stilhed som følge af den underkuelse, der gennem mange slægtled havde prædiket sin trøstesløse lære i bonden: Du er træl og kan aldrig blive andet.

Men således havde det ikke altid været; igennem århundreder havde bondestanden gjort det ene blodige forsøg efter det andet for at befri sig fra de lænker, den følte mere og mere drog sig sammen om den. Lige fra den kong Knud IV. (den hellige) faldt som et sonoffer for gejstlighedens stigende herredømme, indtil udfaldet af „Grevens fejde“ for bestandig befæstede herremandsvælden, er vor historie gennemvævet med fortællingerne om de væbnede forsøg, bondestanden gjorde på at skaffe sig bedre vilkår, forsøg, der stedse endte med, at den kom under yderligere undertrykkelse.

Det havde fra oldtiden af været en fribåren slægt, hvis nakker det var vanskeligt at bøje; århundreder gik med dertil, men til sidst var det lykkedes.

Fra den katolske gejstlighed eller fra den senere omtrent enevældige adelsstand var der intet i retning af tåleligere vilkår at vente. Da bønderne

ikke kunne hjælpe sig selv, måtte deres nærmeste hjælpere derfor blive kongerne, og i virkeligheden ser vi også den ene konge efter den anden gøre forsøg, omend forgæves, på at forbedre deres stilling.

„Folkekongen“ Kristian II. var vel den første, der så bondens elendige tilstand på øerne og havde hjerte til at forbedre den, men hvad han gjorde blev snart kuldkastet; på Viborg ting brændte herremændene hans love, fordi de „stred mod god, gammel sæd“.

Efter den tid var Christian IV. alvorlig betænkt på at ophæve vornedskabet og afløse hoveriet; men den mægtige adel satte sig naturligvis med hænder og fødder derimod; dog var der to mænd i rigsrådet, der fortjener at nævnes, fordi de gik ind for kongens tanke; det var kansleren Kristen Friis og rigsmarsken Jørgen Urne; alligevel blev det klart, at der aldrig ville blive nogen forandring til det bedre, så længe adelens repræsentation i rigsrådet, herskede over kongerne; men efterhånden som adelen mere og mere vanslægtede i fædrelandssind fra sine store fædre, blev forbitrelsen mod den stærkere og stærkere i borgerstanden og gejstligheden; allerede under Christian IV. faldt der skarpe klager mod adelen som vidhedsbyrd om den ulmende forbitrelse, og da den havde begået sin største fejl under Frederik III. ved letsindigt at styrte landet i krig uden at ville yde noget til rigets udgifter, medens det var Københavns volde, der blev Danmarks frelse, slog forbitrelsen ud i lys lue, og adelens politiske magt toges fra den.

Men de stemmer der faldt fra borgerstanden til gunst for den undertrykte bondestand blev overhørte; herremændene beholdt deres gamle magt over bønderne som en slags trøst, fordi de havde mistet deres plads ved statens ror.

Vi har allerede omtalt, at Frederik IV. havde vilje til at hjælpe bonden, men har også set, at ophævelsen af vornedskabet ikke kom til at gavn syndeligt. Det var ligesom om det var nødvendigt, at nøden skulle være størst, for at hjælpen kunne komme nær, og endda udkrævedes der en ny tids ånd, før det gik op for de bedste i folket, at det ikke alene var klogt at give bonden frihed, men at han i kraft af sit menneskeværd havde ret dertil.

Fra England og Frankrig havde læren om menneskerettighederne udbredt sig til Tyskland; alle vegne foredroges dens læresætninger ved universiteterne af dens ildfulde apostle, og en brændende iver efter at udbrede oplysning og lykke blandt menneskene greb mangfoldige; fra Tyskland stiftede vi bekendtskab med de nye tanker, og det er derfor ikke tilfældigt, at deres forkyndere her var tyskere eller tysk dannede.

Den mand, der særlig stræbte at få Frederik V. til at interessere sig for landboforholdene, var den dygtige og retsindige grev Adam Gotlob Moltke til Bregentved. Han fik udvirket trykkefrihed for skrifter, der omhandlede statsøkonomi, og mange forfattere benyttede nu, under stor tilslutning fra gejstligheden og den oplyste del af borgertstanden, lejligheden til at påtale landbovæsenets usle tilstand.

Som følge heraf udkom adskillige frisindede forordninger om fællesskabets ophævelse og udskiftning, der dog ikke fik store følger. Da Christian VII. besteg tronen, blev udsigterne endnu lysere; hans lærer, schweitzeren Reverdil, havde indgivet ham de bedste forsætter om at hjælpe bondestanden, og sin regering begyndte han også med at skænke kronens bønder på Københavns amt arvefæste og hoverifrihed, ligesom en kommission med Reverdil som medlem blev nedsat for at tage landboforholdene under overvejelse; men herremændene fik overvægt i kommissionen, og Reverdil blev pludselig forvist til sit fædreland.

Struense, der kort efter fik magten, var fuldstændig grebet af frihedsånden i udlandet og interesserede sig derfor følgelig også for bondestanden; han fik en ny landbokommission nedsat; i denne fik foruden den genindkaldte Reverdil også den udmærkede bondeven Oeder, tidligere bekendt ved sit skrift om „Hvorledes bondestanden kan bringes til frihed og ejendom“, sæde; følgen af kommissionens virksomhed blev en forordning, der satte bestemte grænser for hoveriet; men ved Struenses kort påfølgende fald tilintetgjordes også hans indretninger, og navnlig skulle hoveriet igen ske „efter hver egns gamle skik og brug“. „Herremandstiden“, der nu kom og varede til 1784, var naturligvis ikke bondestanden gunstig; den gav således bl.a. stavnsbåndet endnu en skærpelse; men — nu slog snart forløsningens time.

De bestræbelser, der hidtil var gjort for frigørelsen, havde ganske vist været for famlende til, at de kunne bære synderlig frugt; men de havde dog haft den store betydning, at de hos folkets store flertal havde vakt interessen for landboforholdene.

Et vidnedsbyrd herom var oprettelsen af Landhusholdningsselskabet. Dets stiftelse (1769) skyldes navnlig den udmærkede statsøkonom Martfelt, og det lykkedes ikke alene at få kongen, men også folkets bedste mænd til at interessere sig for selskabet; således blev den fortjente minister J.H.E. Bernstorff dets første præsident; de frisindede godsejere, professorer, præster o.s.v. blev medlemmer, og dets popularitet viste sig bedst ved, at der inden udgangen af 1770 var indleveret over 80 afhandlinger, særlig om landøkonomiske emner, til dets bedømmelse.

Selskabet virkede ved at belønne landboflid, ved at arbejde for udbredelsen af forbedrede agerdyrkningsredskaber og ved udgivelse af skrifter; størst betydning af disse har sikkert de „økonomiske anmærkninger, landmanden sær til tjeneste“ fået, der i 1779 afløste de bønner og salmer, som før den tid havde stået bag i almanakken.

Blandt de frisindede godsejere, hvem det tidligst lå på hjerte at forbedre deres bønders tilstand, må som den tidligste nævnes Christian VI.'s enkedronning, Sophie Magdalene; da bøndernes stilling på hendes gods Hirschholm var så ussel, at hun ingen indtægt havde, gav hun dem (1761) på sin overhofmester Grev Stolbergs råd arvefæste og hoverifrihed; hendes indtægter forøgedes ganske vist, men godset kom dog først ret i flor, da staten efter hendes død kom i besiddelse af det og lod foretage udskiftning.

Grundigere og bedre blev sagen greben an af J.H.E. Bernstorff, der havde fået godset Bernstorff som gave af Frederik V. Bøndernes tilstand var ligeledes på dette gods så ussel, at de ikke kunne yde stort andet end hoveriet; hans brodersøn, den senere så berømte udenrigsminister A.P. Bernstorff, der ved studier i Tyskland og rejser i flere lande havde dannet sig et sundt blik på landboforhold, rådede ham da til at udfskifte jordene og give bønderne arvefæste, samt afløse hoveri og tiende med en lempelig pengeafgift.

Han fulgte rådet (1764), og i taknemmelig erkendtlighed herover rejste bønderne ham ved Gentofte den ovenfor besungne mindesten. Dette „Bernstorffske værk“, som de mange bondevenner i de højere stænder beundrende så op til, blev også efterlignet af andre, om end næppe mange greb sagen så praktisk og grundigt an som Bernstorff.

Blandt de fremmeligste af dem må særlig nævnes Ad. G. Moltke på Breghentved Lehn på Guldborgland, Knuth på Ravnstrup, Ascanius på Dueholm, Nyberg på Frederiksgave, Holsteen på Holstenhus, Guldencrone på Vilhelmsborg, Bagger på Julskov og Schack på Giesegård, men frem for alle, som nærmere skal påvises, den ædle menneskeven, hvis minde de påfølgende blade skulle være helligede, grev Reventlow til Christianssæde.

Dog disse forsøg var nye og havde ikke stået deres prøve; desuden var de for spredte til at have nogen mærkelig indflydelse på landets tilstand i det hele; flere af de nævnte godsejere havde dernæst nok været besjælede af de rette følelser for deres bønder, men ikke haft tilstrækkelig oversigt til ret at gennemføre grundige forbedringer, og sagens modstandere gjorde naturligvis så meget som muligt ud af ethvert forsøg, der kun var lykkedes halvt, og når de bernstorffske bønders gunstige tilstand blev fremhævet, påstod man, at denne alene skyldtes Københavns nærhed.

I det hele og store var landboforholdene derfor ved 1784 således, som de hele tiden havde været, og hvad der altså før den tid var udrettet har alene betydning som en forberedelse til det store værk, der med det år blev indviet; men den betydning, som den vakte interesse for bondestanden ved disse forberedelser fik, må heller ikke sættes for ringe; der var skabt en tidsånd, som med begejstring fulgte bondesagens fremgang og gav regeringen en så sikker og bred grundvold at oprejse sit værk på, som det sjældent falder i en regerings lod at få.

*Ej glemmes skal grev Reventlow,
 så længe bønder går bag plov;
 erkendtlighed han navn skal bære
 fra slægt til slægt med pris og ære;
 og saga, når i fjerne tid
 hun nævner Frederiks skønne id,
 skal nævne den, hvis råd og stemme
 hjælp trolig bondens vel at fremme.*

Engelstoft.

Kronprins Frederik havde et varmt hjerte for den underkendte bondestand, og dertil havde han den lykke at forstå at vælge de rette mænd til sine medhjælpere. Vi har allerede blandt hans tidligste fortrolige nævnt de to brødre, greverne Reventlow, og det varede heller ikke længe efter den 14. april, før den ældste af dem, C. D. F. Reventlow, blev kaldet til det høje statsembede, i hvilket han ret fik lejlighed til at føre sine store ideer om forbedringer i landboforholdene ud over hele landet.

Reventlow var dengang 36 år gammel; tyve år ældre end sin unge fyrste stod han i sin fulde legemlige og åndelige kraft, så alsidig uddannet som kun få, så arbejdsdygtig som færre, og med et blik så praktisk, at det rakte længere end alle hans samtidiges.

Den Reventlowske slægt havde i flere hundrede år været en af de anseeligste adelsslægter i Holsten, før den ved Conrad Reventlow (født i København 1644) vandt fast fod i Danmark. Conrad Reventlow tjente under Frederik III. og Christian V. landet med stor hæder.

I krigen mod Sverige under den sidstnævnte konge udrustede han således på egen bekostning et kompagni på 600 mand hestfolk, hvilket han personligt anførte på kamppladsen. Frederik IV. gjorde ham til storkansler (førsteminister), og efter hans død ægtede kongen hans datter, den senere dronning Anna Sophie.

Conrad Reventlow udmærkede sig ved højhjertethed og et gudfrygtigt sind, egenskaber, der kunne siges i en usædvanlig grad at være betegnende for hele den slægt, til hvilken han er stamfader; han døde på sin gård Clausholm 1708, og på hans sorte marmorkiste læser man hans sidste ord: „Jeg har ikke levet således iblandt eder, at jeg skulle skamme mig over at have levet, ej heller frygter jeg for døden, da jeg har en nådig herre.“

Hans søn Christian Ditlev Reventlow, der af sine lollandske godser 1729 stiftede grevskabet Christiansborg, er navnlig blevet bekendt som anfører på det ulykkelige krigstog i Skåne 1710.

Han var en dygtig general, som snart fik hele Skåne indtaget og holdt streng mandstugt blandt de tyske lejetropper, hvoraf hæren bestod; men det lykkedes den svenske general Magnus Stenbock fuldstændig at besejre den danske hær ved Helsingborg, navnlig fordi hæren var slet forsynet, og Reventlow ved sygdom var forhindret i personlig at anføre den.

Ved hans død 1738 arvede hans ældste søn, Conrad Ditlev, grevskabet Sandberg i Sundeved og baroniet Brahetrolleborg på Fyn, medens den yngste søn, Christian Ditlev, der var født 1710, fik Christiansborg, hvis navn et par år efter blev forandret til Christianssæde for ikke at forveksles med Christian IV.'s nybyggede slot i København.

Christian Ditlev Reventlow var højesteretsassessor og opholdt sig i regelen i København; han var gift med Johanne Sophie Frederikke, baronesse Botmar. Efter ni års ægteskab fik de deres første barn, en datter ved navn Frederikke Louise. Derefter kom temmelig hurtigt efter hverandre tre sønner, Christian Ditlev Frederik, Conrad Georg og Johan Ludvig. Den sidstes fødsel kostede moderen livet.

Faderen, der var noget svagelig af natur, var en stille, mild og venlig mand, der holdt særdeles meget af sine børn og vågede personligt over deres oplærelse.

Drengene blev opdragne sammen af flere lærere; men disse udmærkede sig nok ikke i særlig grad, så det var navnlig omgangen med faderen og de mænd, som kom i hans hus, der virkede uddannende på dem, og det var en kreds af mænd, der ikke alene stod på højden af tidens dannelse, men også gennemgående var frisindet; det var Bernstofferne, A.G.Moltke, Plessen, Stolberg, hertugen af Augustenborg, Klapstock, Cramer, Niebuhr og andre af de mænd, der under Frederik V. særlig havde et navn.

Det var et tysk hjem, hvor dansk ikke taltes meget, og hvor man kun havde kendskab til tysk åndsliv; men denne omstændighed kan slet ikke bedømmes efter nutidens målestok; der var intet nationalhad mellem danske og tyske, tværtimod det venskabeligste forhold, og fra Tyskland hentede vi både vor dannelse og vore ledende mænd; tysk var altså de fornemmes og til dels kongens og regeringens sprog, og det bliver derfor kun ganske naturligt, at en herremand, der stammer fra Tyskland, har sin meste slægt i Tyskland og selv er gift med en tysk baronesse, lader sine børn opdrage i det tyske sprog.

Hvorvel det måske er overdrevent, hvad der er sagt om C. D. F. Reventlow, „at da han blev deputeret i økonomi- og commercelkollegiet, kunne han ikke skrive fire linier sammenhængende dansk“, så er det sikkert nok, at han betragtede tysk som sit modersmål, skrev det med forkærlighed og talte det i sin familiekreds (hvortil det måske bidrog, at hans hustru var tysk). Men det er lige så sikkert, at han fuldkommen vel kunne tale og skrive dansk; tysk var hans private, dansk hans offentlige sprog.

Da Christian Reventlow var 14 år gammel, giftede hans fader, der i 10 år havde været enkemand, sig med comtesse Charlotte Amalie Holstein, en dame, der var i besiddelse af stor begavelse, en rigt udviklet ånd, et varmtfølelse hjerte og et ægte kristeligt sind; hun blev en sand mor for de unge grever, hvis ånd og hjerter hun med held stræbte at uddanne, og ligesom hun fik stor indflydelse på den retning, deres interesser tog, således omfattede de denne deres anden moder med stor kærlighed.

I sit 17. år rejste grev Chr. Reventlow til gymnasiet i Altona, hvor der dengang blev undervist af flere bekendte mænd, blandt hvilke særlig kan nævnes den dengang så berømte opdrager Basedow samt professorerne Henrici og Prose.

Den unge greve studerede der et års tid, navnlig matematik, og erhvervede sig et særlig godt omdømme både hos lærere og medstuderende. Henrici udtalte således om ham, „at han ved sit ædle hjerte, agtværdige forhold og behagelige og venlige væsen engang ville gøre sin høje byrd sand ære“, og da han rejste fra Altona, holdt man en afskedsfest for ham.

„Syvårskrigen“ i Tyskland var netop dengang endt, og Frederik den Store i Preussen stod omgivet af en sådan krigshæder, at grev Reventlow, der havde et varmt hjerte for alt stort, tænkte på at forlade sine studier og gå i preussisk krigstjeneste; han kom dog igen bort fra denne tanke — til held for Danmark kan man sige.

Imidlertid var det lykkedes hans far at få en ny huslærer til sine sønner i Dr. med. Carl Wendt; denne udmærkede mand var født i Sachsen 1731; efter at have uddannet sig til læge i Berlin kom han 22 år gammel til København for at nedsætte sig der i denne egenskab; han var imidlertid greben af den vågnende begejstring for opdragelsesvæsenet, og da han fik tilbud om at være hovmester for unge adelige, tog han derimod.

Han havde således ledsaget Plessens sønner, medens de studerede på Sorø og på en udenlandsrejse, og Plessen anbefalede ham nu meget varmt til C.D.Reventlow, der som følge heraf antog ham til hovmester for de to af sine sønner, Christian og Ludvig (1764).

I denne egenskab fik Wendt en usædvanlig og heldbringende indflydelse på sine unge lærlinge; han var en mand med et sundt blik på forholdene, alsidige kundskaber og et alvorligt, kristeligt sind, hvad der særlig fortjener at fremhæves, når der er tale om en videnskabsmand fra hin tid; dermed hænger det sammen, at han havde et varmt hjerte for al menneskelig nød og forstod at nære og pleje den samme grundegenskab hos de to unge grever.

Hans undervisning var livlig, han tog dem med i mark og skov og søgte lige så meget at styrke deres legeme som at uddanne deres ånd; det var med hensyn til deres legemlige udvikling af betydning, at Wendt var en dygtig læge; thi grev Christian havde som dreng været meget svagelig, medens han nu ved Dr. Wendts omsorg fik et så ypperligt helbred, at han aldrig senere var syg, når man undtager de sidste måneder, han levede.

Dr. Wendt gik senere over i statens tjeneste og var i mange år deputeret i Finanskollegiet; han kom således ofte til at arbejde sammen med sin tidligere elev, der stedse behandlede ham med sønlig ærbødighed. Han døde 1815 som geheimekonferensråd, storkors af Dannebrog og overpræsident i Kiel.

I september måned 1764 rejste Wendt med de unge grever til Sorø akademi; her studerede de i to år under så ypperlige professorer som I. Erichsen, Andr. Schytte og Schönning, og der er ingen tvivl om, at den danske ånd, som udmærkede Sorø akademi, havde en heldig indflydelse på de to brødre, idet de blev fri for den ensidighed, som en udelukkende tysk opdragelse kunne have fremkaldt.

De studerede forøvrigt med stor iver under Wendts ledelse, og man påviste siden et træ, i hvis top Chr. Reventlow havde indrettet sig et sæde, hvor han ofte sad og læste for at være uforstyrret. Under opholdet i Sorø boede de i huset hos overhofmesteren ved akademiet, geheimeråd Beulewitz, hvilket ophold fik livsvarig betydning for grev Christian, idet han her lærte at kende og elske sin senere hustru Sophie Frederikke Louise Charlotte Beulewitz.

Efter godt to års ophold på Sorø rejste de to brødre, ledsagede af Wendt, til universitetet i Leipzig, der dengang var et af de berømteste i Tyskland; her studerede de i halvtredie år, et tidsrum, der fik stor indflydelse på de unge mænds hele åndsretning. Her lærte således den berømte teolog Joh. Aug. Ernesti den rene og uforfalskede kristendom midt i tidens vantro, og her holdt menneskevennen C.F. Gelleri sine ildfulde foredrag om menneskerettighederne, moralen og dyden.

Disse to elskelige mænd og deres undervisning erindrede grev Reventlow med taknemmelighed gennem hele livet. Således skriver præsten Rasmus Møller i Købelev (senere Lolland-Falsters biskop) i et brev til rektoren Oluf Worm i Horsens angående en bog, han havde udgivet, at den 73 år gamle grev Reventlow havde skrevet ham „et langt brev med mange anmærkninger, der vidnede om dyb højagtelse for bibelen. Han kunne f. eks. ikke lide min anmærkning pag. 47 om Jesu faste. Ernesti havde, skrev han, i forelæsninger, han havde holdt for ham og hans bror, meget advaret mod alle forsøg på at forklare de bibelske undere af naturlige årsager.“

Blandt grev Reventlows omgangsfæller i Leipzig fik navnlig den udmærkede matematiker og tænker Garve stor indflydelse på ham; lægerne havde tilrådet Garve for sin sundheds skyld at fægte en times tid daglig, og da Reventlow var en udmærket fægtemester, fægtede de hyppigt sammen og blev derved nøjere bekendte med hinanden.

Garve nærrede stor interesse for den undertrykte bondestand, hvis stilling i Tyskland var om muligt endnu slettere end i Danmark, og da Reventlow som arving til et af vore største godser tidligt havde fået interesse for landboforhold og gennem Bernstofferne var blevet begejstret for tanken om bondestandens frigørelse, er det naturligt, at deres samtaler navnlig kom til at omhandle, hvad der kunne gøres for at afhjælpe landbefolkningen.

Efter at have studeret i Leipzig omtrent i tre år, rejste brødrene, ledsaget af Wendt, gennem det sydvestlige Tyskland til Lausanne, hvor de opholdt sig i tre måneder, og derfra gennem Norditalien og Frankrig til England, hvorefter de over Holland rejste tilbage til Danmark.

Hele rejsen varede omtrent i to år og var slutstenen på de to unges grevers uddannelse. Christian Reventlow var i besiddelse af en sjælden iagttagelsesevne og benyttede den til særlig at studere agerdyrkningens og bondestandens tilstand i de forskellige lande; når han i Frankrig kunne se, hvad følgen af bondestandens usle stilling var, lagde han på den anden side i England og navnlig i Holland mærke til, hvilken betydning det havde, at bonden selv var i besiddelse af sin jord;

i England var bønderne ganske vist ligesom endnu forpagtere; men forpagtningstiden var dengang så lang, at forholdet nærmede sig til at være arvefæste. Ifølge deres høje stilling havde de to unge, dannede og kundskabsrige mænd alle vegne let adgang til de berømteste og bedste mænd i udlandet, bekendtskabet og omgangen med disse bidrog naturligvis meget til at modne deres ånd.

De vendte tilbage i slutningen af året 1770, netop da Struense havde styrtet den ældre Bernstorff og var begyndt enevældigt at styre staten; C.D. Reventlow ønskede ikke, at hans sønner under disse forhold skulle ansættes i statens tjeneste, og sendte dem derfor i begyndelsen 1771 på en rejse til Sverige og Norge, i hvilket sidste land Chr. Reventlow særlig lagde sig efter at studere bjergværkssvæsenet; fra denne rejse vendte de tilbage i slutningen af året.

Grev Reventlow havde nu fuldendt sin uddannelse; man vil se, at den havde været udsædvanlig omhyggelig og grundig; den 24-årige unge mand stod på højden af sin tids dannelse i henseende til livsanskuelse; både hans oprindelige anlæg og hans uddannelse havde hos ham fremkaldt begejstring for den nye tidsånd, hvis væsentligste kendetegn var kærlighed til fremskridt og almenoplysning, og samtidig dermed var han forbleven uberørt af samme tidsånds skyggeside: ligegyldighed eller foragt for kristendommen.

Omgangen med de forskellige landes bedste og fornemmeste mænd og kvinder havde givet Reventlow evne til med lethed at bevæge sig i ethvert selskab; i legemlige færdigheder og ridderlige øvelser var han fuldkommen udviklet, og dertil kan føjes, at han havde en smuk og anselig legemsbygning, en alvorlig og værdig, men dog mild og behagelig fremtræden.

Således gjorde hans fødsel, natur, opdragelse og personlighed ham i særlig grad selvskreven til at indtage en udmærket plads blandt sit fædrelands ledende mænd.

*Gerne dig følger min ånd til kirken, skolen og skoven;
thi velsignelsen går overalt i dit spor.
Alt, hvad du planted, fik vækst;
thihjertet du vendte mod himlen,
medens du øjet nedslog ydmygt tildriftige hånd.*

I. Møller.

Hvorvel Reventlow kort efter sin hjemkomst fra Norgesrejsen modtog ansættelse i statstjenesten, fik hans embedsvirksomhed under den Guldbergske regering kun lidet at sige.

Det er jo bekendt, at de ledende mænd i dette tidsrum var alt andet end frisindede, og det var lige så bekendt, at Reventlow var fremskridtsmand og fremfor alt bondeven; thi disse år fik han ret lejlighed til at lægge det for dagen. Men da man på grund af hans usædvanlige dygtighed vanskeligt kunne nægte ham embede, så sørgede man på den anden side for, at han fik så lidt som muligt at bestille.

Han havde således tid nok til at tage sig af sine egne anliggender, og disse år før 1784 danner også for ham den praktiske skole, i hvilken hans planer for første gang så lyset og bestod deres prøve, og denne forberedelse til hans livs gerning må på ingen måde sættes for lavt; den havde overbevist ham selv om hans ideers holdbarhed og gav ham et fast udgangspunkt, når det gjalt om at overbevise andre.

Grev C. D. Reventlow døde den 30. marts 1775; han havde forinden med kongelig tilladelse delt sine store godser mellem sine tre sønner således, at Chr.D.F.Reventlov fik grevskabet Christianssæde, den mellemste søn, der var søofficer, fik grevskabet Reventlow (Sandberg), og Johan Ludvig fik baroniet Brahetrolleborg.

Deres far, der havde tilbragt sin meste tid i København, havde ikke forstået sig synderligt på landvæsen, og Christianssædes hovmarker og bøndergods lignede derfor ganske det øvrige lands. Der herskede fællesskab mellem bønderne, ja, selv grænserne mellem de forskellige byer var højst flydende; Vekseldriften indskrænkede sig både hos bønderne og på hovmarkerne til det på Lolland almindelige firevangsskifte: hvede, rug, ærter og brak; foruden de øvrige i et tidligere kapitel omtalte ulemper ved landbruget, var skadelig vand en særlig plage på Lolland, hvor der

på grund af landets fladhed udkræves overordentlige foranstaltninger, som der i hine tider naturligvis ikke kunne være tale om at træffe.

Da Reventlow ikke var formuende og desuden ifølge sin praktiske natur holdt af at gå fremad med små, men sikre skridt, holdt han sig i førstningen ved sine forbedringer udelukkende til hovedgårdene; af disse dreves Christiansæde, Dansted og Aalholm af godsejeren selv, medens Pederstrup, Skjelstoft og Lungholm var bortforpagtede; den sidste gård solgte han, dels for at skaffe penge til forandringerne, dels fordi den var så indviklet i fællesskab med nabogården Højbygård, at det næsten var nødvendigt, at den ene af gårdenes ejere købte den andens gård.

Dansteds marker havde forhen alene ligget til græsning; Reventlow udlagde nu jordene i otte marker, opbyggede gården fra ny af sten fra et teglværk, han selv havde anlagt, og forbedringerne viste snart deres frugter; derefter tog han fat på Christiansædes og Aalholms hovmarker, som ligeledes blev omlagt efter den holstenske driftsmåde; jorden fik mere hviletid, foderurter, navnlig kløver, indførtes i driften, hvorved kvægholdet forøgedes; hensigtsmæssige agerdyrkningsredskaber, som han havde set på sine rejser, anskaffedes o.s.v.

Det gavnlige ved disse indretninger viste sig snart, ikke alene i en betydelig forøget indtægt for greven, men også i, at han kunne henvise bønderne til sit eksempel, når han anbefalede dem at prøve den nye agerdyrkningsmetode. De fleste bønder nærrede i begyndelsen stor mistillid til hans ideer, men han var en mand, der både var praktisk nok og udholdende nok til at blive ved at kæmpe mod gammel vane og vankundighed; dertil kom, at man ikke godt kunne narre ham, som Abraham Lehns bønder gjorde med deres herre, når de kastede det kløverfrø, han forærede dem, i møddingen og bagefter lod ham gå og se efter på markerne, om det snart kom op.

Reventlow havde et skarpt blik og holdt af at se med egne øjne; han var et friluftsmenneske, der, når han var på sit gods, holdt af at færdes hele dagen ude, således at han ofte endogså førte middagsmaden med sig og holdt måltid enten i skoven eller hos en eller anden gårdmand; på disse ture var det hans højeste glæde at besøge sine bønder, hvadenten det var i stuen, i stalden eller på marken, og aldrig gik han fra dem, uden at det ved hans rolige, besindige måde at være på, der stemte så godt med bondens egen natur, var lykkedes ham at belære dem om et eller andet godt.

Snart talte han med dem om foderurternes nytte, snart om mejeriet, snart havde han foræret dem frugttræer og kom for at se, hvorledes de groede, snart anbefalede han dem at plante levende hegn; men hans yndlingssemne var det skadelige vand, af hvilket det flade Lolland særlig led.

Han sparede ingen umage, når det gjalt om at vække bøndernes interesse for denne sag; han forstod at gøre dem selv til parter i sagen ved at tage dem med sig, når han efterså hovedvandløbene. „I ligger her som soen i sølet“, sagde han så, når der stod lovlig meget vand på markerne; en sådan jævn spøg, hentet fra deres egen forestillingskreds, bidrog sit til at give bønderne tillid til ham.

Ved en sådan lejlighed, da han på en rimfrostdag skulle syne nogle vandløb sammen med bønderne, sagde han, da han kom: „Nå folk, hvad tror I dette vejr bliver til?“ og svarede så selv: „Det skal jeg sige jer: det bliver enten frost eller tød“ — og så lo han.

Da først den nye tingenes orden var godt i gang på hans egne gårde, tog Reventlow fat på bøndergodsets udskiftning og andre dermed følgende forbedringer. I de ti første år blev af grevskabets 270 bøndergårde de 73 udskiftede af alt fællesskab, og 22 af dem blev udflyttede; man kan synes, at dette var at gå noget langsomt til værks — navnlig når man sammenligner det med, hvad der senere blev gjort på de kongelige godser, — men man må erindre, at greven ikke var formuende (han måtte endogså senere hen optage lån for at kunne drive udstykningsen med mere kraft), og at han som følge af sin besindige, praktiske natur holdt af at gøre små skridt ad gangen.

Om sine økonomiske vanskeligheder skriver han i et brev til sin søster i maj 1786; „Snart kommer du, kære søster, og deler vor tilværelse. Jeg har det, Gud være lovet, godt, når jeg undtager bekymringen for timelig næring, der plager mig hårdt, men Gud, som hidtil har hjulpet mig, vil også hjælpe mig nu, det er min trøst, som jeg ofte, dog ikke tit nok, siger mig selv“; i et andet brev fra samme måned udbryder han med et for ham sjældent mismod: „Meget har jeg fået, kun lidt har jeg endnu høstet, men Gud vil hjælpe mig, så jeg ikke ligger under for arbejdet. Jeg har i dag set så mange fattige, elendige hytter, at jeg slet ikke kan løsrive mig fra det sørgelige indtryk“.

At Reventlow således kunne være i pengeforlegenhed, benyttede bondesagens modstandere naturligvis som et vidnedsbyrd om, at herremændene ville ødelægge sig selv, om de fulgte hans eksempel.

De bønder, der fik udskiftet, måtte inddele deres jorder efter grevens mønster og fik af ham såkorn, kløver- og hørfrø foræret, og han var utrættelig i at vejlede dem i det nye landbrug, ligesom han også hjalp de bønder, der udflyttede deres gårde med bygningstømmer fra skovene og betydelig pengehjælp, og havde de haft uheld med sig eller på anden måde uden egen skyld var kommet tilbage, var greven altid til stede med sin hjælp.

Sognefogeden i Tjørneby ved Nakskov har således meddelt, at hans bedsteforældre, der sad i små omstændigheder i en gård i Nøbbet ved Pederstrup, havde fået tvillinger; engang da greven kom forbi, tog så moderen et barn på hver arm og stillede sig ud ved ledet, hvor han så standsede for at tale med hende og endte med at forære dem et par heste, som de ellers ikke så udvej til at få.

Forøvrigt stemmer det godt med hans praktiske natur, at hans godgørenhed ikke ytrede sig ved at kaste gaver hen i blinde; han hjalp kun dem, der ville hjælpe sig selv; når således de bønder, han havde givet arvefæste og hoverifrihed, og som altså var således stillet, at de kunne hjælpe sig selv, kom og bad ham om bygningstømmer til deres gårde, kunne han meget godt sige, som han ved en lejlighed sagde: „Nej, min bro'r, nu har jeg slået lås for mine skove; har du ikke råd til at bygge, så må du sætte stiverne under; jeg har før brændt voksstabler, nu må jeg nøjes med tællelyst!“

Efterhånden som det heldbringende i Reventlows indretninger gik op for hans bønder, blev de også villigere til at gå ind på udskiftning og udflytning; efter nogle års forløb hævedes så hoveriet mod et ringe vederlag, og det blev tilbudt bønderne på billige betingelser at blive arvefæstere; en hel del benyttede sig af tilbudet; men da mange ikke turde inklade sig derpå, bekendtgjorde greven 1804, at de, der ville købe gårdene, måtte melde sig nu, eftersom han ikke siden ville sælge; som følge heraf købte så mange bønder arvefæste, at mere end 3/5 af bøndergodset blev bortsolgt.

Christianssædes gods var det første på Lolland, der fik hoverifrihed; på en i den anledning oprejst mindesten i haven på Christianssæde ud mod landevejen til Nakskov læses følgende indskrift af sønnen, Christian Ditlev Reventlow: „I Lolland var Christianssædes gods det første, hvorpå hoveriet blev ophævet“.

Grevskabets besidder, Christian Ditlev Frederik Reventlow, har villet, at efter hans død de ovenstående ord skulle bemærkes på en mindetavle på Christianssæde, og at dertil det nedenstående kærlige og betydningsfulde ønske skulle føjes med følgende ord: Velsignet være dette sted, så længe ejeren stræber efter at udbrede velstand, oplysning og bibelsk kristendom blandt menigmand.

---

*Did hen stræbte bondens vel, hvis øje
skuede, hvad der var godt og ret,
og hvis hjerte koldt sig lod ej nøje
med at skue - men begyndte det.*

---

*Og jeg priste Gud, som lod dig blive
fyrstens råd og ven og landets lyst,
og som dig en broder ville give,
kjær som du i alle danskes bryst.*

I juli 1787 Jens Baggesen.

Men ikke formår dog historiens øje at opfatte eller dens griffel at skildre disse mænds broderlige og statsborgerlige inderlige forening og den nidkære, tro hengivenhed til konge og fædreland, der forbandt dem, og hvorom mit hjerte fra tidlig ungdom har bevaret et helligt og uudsletteligt minde.

Og derfor skal, fader, dit og Johan Ludvig Reventlows navn og erindringen om eder på dit og mit Christianssæde være uudslettelig sammenknyttet, ligesom eders sjæle var uadskilleligen forenet til befordring af alt, hvad der var ædelt, stort og godt!

Christian Ditlev Reventlow

1848 den 11. marts.

Hundredeårsdagen efter C.D.F. Reventlows fødsel.

Ved siden af, hvad Reventlow gjorde for gårdmændene, fortjener det at fremhæves, at han ikke glemte husmændene; i regelen gav han alle sine husmænd tre tønder land jord og var dem behjælpelig med udflytningen ligesom gårdmændene; han betragtede det i det hele som et stort samfundsspørgsmål at undgå jordløse huse, ved hvilke der på landet ville dannes en besiddelsesløs klasse, der ville være uheldigere stillet end de jordløse husmænd havde været før, da de dog i regelen havde haft både ko og får.

Vor tid har desværre set de jordløse huses tal formere sig efter en foruroligende målestok; at dette er sket, er ikke grev Reventlows skyld; og det er et stort bevis på hans fremsynethed, at han så tidligt så den fare, der kunne ligge deri; navnlig var det en yndlingstanke hos ham, at husmandslokker skulle dyrkes så omhyggeligt, som han havde set det i Nederlandene, og han tvivlede så ikke på, at en lod på 3 tdr. land var tilstrækkeligt til en families underhold; i et af sine breve til søsteren, der var gift med den ædle digter, grev Chr. Stolberg, glæder han sig over, at hans ældste søn havde samme syn på sagen som han selv; han skriver (februar 1814):

„For at berolige dig angående din yndling vil jeg fortælle dig, at han i går havde en lang diskurs med sin skotske forvalter, om det var muligt, at husfolk på tre tønder land kunne føde to køer, nogle får og gæs og avle det nødvendige korn. Coulthard, der meget bestemt påstod det modsatte, måtte, da Christian gik i detaljer og ansatte enhver del efter sandsynlighed og ikke for højt, indrømme alle opgifterne, men han betvivlede dog resultatet.

Om nogle år vil Christian forhåbentlig, dersom Gud skænker ham livet, have løst det store problem og derved have lagt grunden til mange menneskers lykke. Det forstår sig, at hans plan forudsætter staldfodring og en vidt dreven kultur af gode lollandske jorder. Denne plan synes mig under disse forudsætninger at måtte føre sikkert til målet, og det at fatte og udføre en sådan er mere end at have vundet slag og erobret lande.“

Når talen er om grev Reventlows virken på sine godser, må vi ikke glemme hans omsorg for skovvæsenet. Skovene her i landet var indtil slutningen af forrige århundrede blevne så mishandlede, dels i krigene, dels ved at de brugtes til græsning for kreaturer og dels ved nedhugning for fode, at man har grund til at undres over, at der endda er blevet så meget stående, som der er.

Grev Reventlov er en af de første her i Danmark, der har taget ordet for skovenes forstmæssige behandling, og det er i særdeleshed ham, der fortjener tak, fordi skovene ved udskiftningen blev gjort til fredskove. Det var en af hans yndlingsideer at udfinde, hvorledes man kunne få skovene til at tiltage med 4 pct. brændselsmæssigt årligt, da han indså, at faren for overdreven hugst blev fjernet, når tilvæksten kunne komme til at svare til den rente, penge almindelig giver.

Han havde i denne henseende dannet sig en særegen teori, som han ved mangeårige og talrige omhyggelige forsøg i sine store skove fandt bekræftet; det er nemlig klart, at jo gunstigere livsbetingelser træerne får, desto hurtigere vokser de; men blandt livsbetingelserne er ingen af større vigtighed end luften; Reventlow sørgede derfor for at udtynde skoven; herved fik træerne plads til at brede deres kroner, hvoraf fulgte, at de fik flere blade og altså et livligere luftskifte, og desuden kom de til at frembyde en større flade for solens varme, hvilket altsammen gjorde, at væksten blev stærkere.

Dernæst gjorde han lidt efter lidt skovene til fredskove ved at afkøbe bønderne den græsningsret, de hidtil havde haft i dem; skovene blev indhegnede og inddelte i regelmæssige hugster, og i overensstemmelse med sin vækstteori ansatte han den alder, i hvilken træerne burde fæl-

des, til 120 år og 80 år, henholdsvis for eg og bøg; idet de efter denne alder vokser langsommere, ville det jo nemlig ikke kunne betale sig at lade dem blive ældre.

Han var utrættelig i sine forsøg på dette område, fordi han anså det for en livsbetingelse for skovene, at de kom til at give mere i udbytte; han har derfor ved flere skrifter søgt at vække interesse for sine anskuelser, og blandt hans efterladenskaber i Rentekammerets arkiv findes endnu en hel kasse fuld af tabeller over hans opmålinger og beregninger.

I forbindelse med hans interesse for skove og træer står det, at han alle vegne, hvor han boede, beskæftigede sig med at anlægge smukke spadseregange og alleer; på Charlottenlund, hvor han boede nogle somre i slutningen af forrige århundrede, bærer endnu de smukke alleer vidne om ham.

Det er også betegnende nok, at da de tre ministre, A.P.Bernstorff, Schimmelmann og Reventlow engang fik i sinde at efterlade sig et synligt minde om deres venskab, kom dette på Reventlows forslag til at bestå i tre birketræer, som de plantede i haven på Schimmelmanns landsted, Sølyst; det er disse træer, Jens Møller mindes, når han skriver:

„Når jeg betragter de træer, I plantede i broderligt samfund udi hin venlige lund, føler jeg tårer på kind; thi da jeg mindes jer dåd....“ Ligesom Reventlow var meget omhyggelig for skovene, således var han også ivrig for at anlægge levende hegn; jorden var jo dengang ikke så kostbar som nu, og det hidtil ukendte gode: markfred, var så stort, at han mente, man kunne undvære den smule jord, det kostede.

Sine egne marker lod han indhegne, og han opmuntrede bønderne til det samme; ingen fik således arvefæste, før de fuldstændig havde indhegnet deres jorder med volde, piletræer og risgærder (da der ikke er mange sten på Vestlolland kunne man ikke få stengærder); når man altså nu på Lolland ser de talløse rækker af pile og de snorlige fletninger af risgærder, da kan dette resultat regnes til et af minderne om grev Reventlow.

Det er en selvfølge, at han også arbejdede for at få indført dyrkningen af frugttræer hos sine bønder; han gav dem træerne og besøgte dem flittigt for at se, hvorledes de groede, lærte dem at pøde og beskære o.s.v.; det var en af hans bedste fritidssysler at gå omkring i haven og med en kniv skære de overflødige grene og kviste bort; i skoven gik han ofte med en lang spadserestok, som på enden havde en lille økse med hvilken han mærkede de træer, der skulle hugges bort.

Det var således en stor virksomhed, den unge greve udfoldede på sit gods, og hvorvel han var i besiddelse af en sjælden grad af arbejdsdygtighed, så kan man nok forstå, at han ikke alene kunne udrette alt det, der i det foregående er antydnet, men måtte have pålidelige hjælpere ved sin side; sådanne havde han også i de to inspektører, Møller og Fasting, der var hos ham den ene efter den anden i al den tid, de store forandringer foregik.

Han skønnede i høj grad på deres udmærkede tjeneste, ligesom han i det hele med sjælden trofasthed holdt fast ved dem, der havde vist sig hans tillid værdig. Efter at Fasting, der senere var inspektør på Sorø akademi og derefter amtsforvalter i Esrom, var død, skrev Reventlow til hans enke (1. april 1821):

„Deres søn Ludvig har meldt mig det uoprejselige tab. De har haft, i hvilket jeg og min kone tager den venskabeligste andel. Thi kammerråd Fasting skylder jeg, at mine bønder på Christianssæde i stedet for før at være mig en ødelæggende byrde er blevet gode betalere, og således forvandlede han også Sorøs og Kronborg amts bønder fra slette til gode betalere, for hvilket de nu må takke ham.....“

Da hans hustru er død, skriver han til samme kammerrådinde Fasting (5. september 1822):

„Jeg har allerede for længe siden tilskrevet Dem, kære frue, efter min uforglemmelige kones død, om jeg havde kunnet overkomme de mange breve, jeg havde at skrive til mange venner, der kendte min kones store evne og venskabeligt deltog i mit tab. Og til disse regnede jeg Dem, ligesom, så længe han levede, den salige Fasting, der ved hans heldige bestræbelser har vækket en bedre ånd i mine bønder, og hvis virksomhed Gud velsignede i alle hans embedsforretninger....“

Hvor omhyggelig han var for at yde sine folk retfærdighed, selvom det var mere end sandsynligt, at de havde forbrudt sig alvorligt, vil følgende brudstykke af et brev (13. december 1783) vise; det angår en formodet forbrydelse af to af hans folk og er skrevet til inspektør Møller, der bedes anstille en undersøgelse i den anledning:

„.....Mens sikkert og forsigtigt maa De gaa til Værks, og betænk, at der på den ene Side handles om to Menneskers Velfærd og på den anden at hævne uskyldigt Blod. Jeg vil være Dem meget erkjendtlig om De indretter Deres Forhold saaledes som jeg venter det af Dem og uden at overile Dem skaffer mig hele Sagen oplyst, men jeg vilde have megen Umage at tilgive Dem det nogensinde om De gjorde det modsatte, og gjorde toe meget duelige Folk i min Tieneste som jeg har alt Aarsag at være fornøjet med

uskikket til at tiene mig længer og paadrog med derved alle retsindiges bebrejdelser....“

(Vi har anført dette brudstykke med hans egen retskrivning for at give læseren en prøve på denne.)

På mindstenen ved Christianssæde er Johan Ludvig Reventlows navn med rette nævnt ved siden af hans ældre og berømte brors. Disse to var ikke alene blevet opdragte sammen fra deres barndom til deres voksne alder (Den mellemste broder var som søkadet tidligt kommet fra hjemmet), men de stemte i sjældnen grad overens i livsdanskuelse; grev Johan Ludvig var vel en blødere karakter end broderen, men dette gjorde ikke anden forskel mellem dem, end at hjertet hos den unge lå mere på læberne end hos den ældre; med hensyn til varme for bondesagen er det ikke godt at afgøre, hvem af dem, der har prisen; det behøves heller ikke, eftersom begge gjorde den til deres livsopgave, men det er en selvfølge, at den omstændighed, at begge brødrene således stemte sammen, måtte gensidigt styrke dem til at gå fremad på den begyndte vej; navnlig fik det betydning for C.D.F. Reventlow, der kom til at bære ansvaret, ikke alene for forandringerne på sine egne godser, men for hele landets udvikling, og som snart fik den uvilje at føle, der gærede mod ham hos en stor del af hans egne standsfæller; under sådanne forhold er det af dobbelt betydning at kunne finde støtte hos sine nærmeste, og det er derfor, vi anser det for berettiget her at pege på forholdet mellem de to brødre.

C.D.F.Reventlow som den ældste viste vejen, eftersom Johan Ludvig ved faderens død endnu ikke var myndig; men så snart han selv havde overtaget styrelsen af sit gods (1777), varede det ikke længe, før han kom i højde med broderen på Christianssæde.

Hans valgsprog var også: „Opsæt ikke til i morgen, hvad der kan ske i dag, men nyt tiden, mens du har den!“ og i overensstemmelse med det lod han sine bønder samle, forklarede dem sine meninger om frihed og oplysning og lod derefter handling følge på ord ved at lade træhesten, gabestokken og de øvrige vidnedsbyrd om trældomstilstanden ødelægge.

Nu fulgte slag i slag udskiftning, hoverifrihed og arvefæste, og ligesom broderen var han utrættelig i personlig at vejlede sine bønder og hjælpe dem med råd og dåd. Vi skal senere komme tilbage til de to brødres virksomhed for den anden side af bondestandens frigørelse: Oplysningen.

*Grev Reventlow det er, på hvem
hver bonde end bør tænke;
han bar hans sag for kongen frem,
da løstes bondens lænke.*

Under det Guldbergske ministerium havde Reventlow været ansat dels i økonomi- og kommercekollegiet, dels i det Vestindisk-Guineiske toldkammer; nogen videre indflydelse havde han ikke haft, fordi han var i uoverensstemmelse med magthaverne; men da kronprinsen selv havde overtaget regeringen, varede det naturligvis ikke længe, før Reventlow, der havde hørt til hans fortrolige, blev forfremmet til en af de vigtigste poster i Regeringen.

Den 6. august 1784 blev han nemlig formand for Rentekammeret (hvorunder var de fleste af de sager, der i dag sorterer under indenrigs- og finansministeriet) og det var på denne post, som han beklædte i 29 år, at han fik lejlighed til at udøve en så stor indflydelse på vort fædrelands sociale udvikling, at ingen enkelt mand hverken før eller siden i denne henseende kan sammenlignes med ham.

Foruden sin stilling som formand (præsident, som det senere kaldtes) i Rentekammeret blev Reventlow også benyttet meget i andre fag; han var således medlem både af Bjergværks- og af Finanskollegiet og blev i høj grad benyttet i talrige kommissioner; men hvor fortjenstlig hans virke i disse henseender endogså var, så vil vi her, hvor vor opgave mere bliver at skildre bondevennen end embedsmanden, ikke beskæftige os meget med disse sider af hans virksomhed, hvorvel det er nødvendigt at antyde dem for at give en forestilling om den umådelige arbejdskraft, denne mand udviste.

Reventlow var nu i en alder af 36 år; han stod altså i sin fulde legemlige kraft, og hans forstand og dømmekraft var både ved hans omhyggelige uddannelse og den praktiske skole, han havde gennemgået som godsejer og embedsmand, modnere end de flestes.

Klarere end størstedelen af sine samtidige indså han, hvad der burde gøres for bondestanden; men med sin besindige natur indså han også, at der her, hvor det gjalt om at forandre ældgammel vedtægt og vane og gamle, indlevede love, måtte gåes forsigtigt frem.

I overensstemmelse med sin natur ville han hellere overbevise end befale, og det var hans mål at overbevise sine mindre klartskuen­de standsfæller om, at det godt kunne betale sig for dem at udskifte bøndergodset og ophæve hoveriet; som godsejer havde han allerede givet et følgeværdigt eksempel, og da han nu var blevet formand i Rentekammeret, under hvilket de kongelige godser i Nordsjælland hørte, mente han, at kongen som landets største godsejer havde en forpligtelse til at gå i spidsen med at give de øvrige godsejere et overbevisende eksempel på de gavnlige virkninger af den nye tingenes ordning.

Disse anskuelser fremsatte Reventlow for kronprinsen, der forøvrigt også gennem A. P. Bernstorff og andre havde fået stor interesse for bondesagen; Reventlow foreslog at nedsætte en kommission, der skulle undersøge tilstandene på Kronborg og Frederiksborg amter og gøre forslag til forbedringer.

Kronprinsen billigede fuldstændig hans anskuelser og pålagde ham at gøre udkast til en forordning om nedsættelsen af en sådan kommission og overlod ham tillige at foreslå de mænd, der skulle danne dens medlemmer.

Denne kommission — Den lille Landbokommission — blev nedsat den 3. november 1784; sjælen i den var formanden, grev Reventlow, og de mest fremtrædende medlemmer foruden ham var amtmanden over de to amter, Henrik Levetzau, og Johan Ludvig Reventlow, der var deputeret i Økonomi- og Kommercekollegiet; justitsråd Hammeleff var sekretær.

Kommissionen arbejdede med en eksemplarisk flid således, at den i løbet af seks år fuldstændig tilendebrogte udskiftningen, og når man erindrer, at der hertil hørte bonitering af jorderne, udvisning af passende formede lodder til hver enkelt mand, optagning af kort over jorderne, ordning af hartkornsskatten o.s.v., må man forbavses over, hvad der i den korte tid blev udrettet.

Hertil kommer endnu, at udskiftningen kun var, hvad der blev gjort i en enkelt retning; kommissionen sørgede også for, at de gårde, for hvilke det var nødvendigt, blev udflyttede, til hvilken udflytning gårdmændene fik betydelig hjælp, og den drog også omsorg for at forskaffe markfred ved at yde dem hjælp til at indhegne deres jorder med stengærder; om den iver, hvormed bønderne samarbejdede, får man et begreb, når man hører, at der alene i året 1790 blev sat en længde af 21 mil stengærder.

Samtidig hermed opmuntrede man bønderne til at dyrke frugttræer og levende hegn, men vigtigere endnu var det, at man efterhånden afskaffede hoveriet og tiendens ydelse in natura mod billige godtgørelser.

Eftersom Reventlow var kommissionens vigtigste medlem, kan man nok tænke sig, at det navnlig var hans praktiske erfaringer på sit eget gods, der lagdes til grund for forbedringerne; som følge deraf var det ham også magtpåliggende at sørge for husmændenes kår ved at aflægge et par husmandslodder for hver udskiftet gårdmandslod; der blev således på disse to amter 2500 huse med jord mod 1300 gårde.

Samtidig tog man sig også af skolevæsenet, idet man bestemte, at der skulle opføres dobbelt så mange skoler, som der tidligere havde været på disse amter, ligesom man ved forbedret løn til lærerne og på mange andre måder viste, at oplysningen var en en hjertesag for kommissionen; her sporer man atter grev Reventlows finger; thi vi skulle senere se, i hvilken grad netop han var skolemand og hvorledes oplysningen lå ham på hjerte.

Endelig blev kronen sat på værket ved, at man på billige betingelser solgte bønderne deres gårde til arvefæste eller ejendom. Den omstændighed, at bonden selv ejede sin gård, betragtede Reventlow som den væsentligste drivfjeder til fremgang ikke alene med hensyn jordens bedre dyrkning, men også i henseende til bondens stilling som statsborger.

Men han ville på den anden side ikke uddele dette store gods i flæng, og derfor stillede han følgende betingelser til de bønder, der ville have ejendomsskøder: gårdens hovedlod skulle være indfredet, bygningerne skulle være i god stand, den fornødne besætning og redskaber skulle være til stede, og fæsteren måtte intet skylde til kongens kasse.

Den 15. august 1788 blev de første femten skøder uddelt ved en stor fest, der holdtes på Frederiksborg slot. Her var hoffet til stede, og for første gang siden oldtiden så man bønderne som gæster i kongens højhal; de femten bønder modtog de af kongen underskrevne skøder, medens Reventlow holdt en tale, som man heldigvis har opbevaret; da den i mange henseender er et mesterstykke, anfører vi her dens hovedindhold.

Efter at have omtalt kommissionens nedsættelse kastede Reventlow et blik ud i fremtiden, hvilket vidner både om det klarsyn, han havde og om hans lyse forhåbninger. — „Jeg ser den lykkelige tid i møde“, sagde han, „i hvilken man ved børnenes undervisning i alle skoler vil anse forstandens og hjertets dannelse for vigtigere end udenadslæsningen, den tid, i hvilken man vel i skolerne vil anse undervisningen i religionen for den vigtigste, men ikke for at betage børnene tiden til at erhverve den kundskab, som de behøver til at blive nyttigere og lykkeligere mennesker i deres kald.

Jeg ser den tid i møde, i hvilken udmarkerne vil ligne de velgødede tofter, de sure enge og moser vil være forvandlede til fede hårdbundsenge,

unyttigt krat være bortryddet, nyttig skov og underskov omhyggeligt fredet, alt skadeligt vand afgraved, alle kampesten brugt til varig indhegning med stengærder; den tid, i hvilken de udskiftede bøndergårde alle omgives med store, veldyrkede kål-, urte-, humle- og frugthaver, med pile og mange andre nyttige træer; den tid, i hvilken kløver, kartofler, nyttige roers dyrkning ikke mere vil være en sjældenhed; i hvilken tjenestekarlen vil sætte sin ære i at være den skrappeste arbejder, og bonden i at være den bedste husbond; den tid, i hvilken bonde og husmand begge vil være fornøjede med deres tilstand, ikke misunde hinanden, men som venner ved gensidige tjenester befordre den ene den andens fordel; den tid, i hvilken ingen fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre tiggere vil tåles at omvanke; den tid, i hvilken spinderokken, væven og anden huslig vindskibelighed vil fylde alle de nu ledige vinterdage.“

Han gav derpå en oversigt over det udførte arbejde og vendte sig dernæst til de femten bønder, idet han i følgende ord lagde dem på sinde, hvilket gode det var at eje sin egen gård.

„Så lykkelig som endog en del bønders tilstand som fæstebønder er i disse amter, så vil den dog blive langt bedre, når de erholde ejendom; thi de bliver derved forvissede om, at alle deres forbedringer kommer dem og deres børn alene til nytte og opmuntres derved til fordoblet arbejdsomhed.

De kan ikke mere frygte den skæbne, som er overgået nogle af deres brødre: i tiden at skulle afstås til godsejere og da at tabe de fordele, som de og deres forfædre som kongens bønder hidtil har nydt. Om vanhæld skulle træffe dem, kan de, som erholde deres gårde skænkede til ejendom, let på gården erholde det lån, som de kunne behøve, uden frygt for, at sådant vanhæld skulle fortrænge dem fra deres hjem, da disse amters lykkelige beliggenhed imellem residensstaden og den nærsommeste købstad i riget og de tålelige afgifter, de svare, giver den sikre forvisning, at bøndergårde vil komme i høj pris.

De kan ikke frygte ved dødsfald at se deres efterladte satte tilbage ved høje fæster, som så gode gårde ellers billigen måtte svare; men når de svarer deres afgifter og forrette det bestemte hoveri og ved tiltrædelsen svarer en ringe kendelse, så er de de roligste og lykkeligste mennesker på jorden, hvis lykke ingen dødelig kan eller tør forstyrre.“

Efter dernæst at have bragt sin tak til alle dem, der havde arbejdet sammen med ham, sluttede han således: „Guds velsignelse har vi sporet i alle foretagenderne, øvrighed og menige mand; den vil vi erkende og tilbede os fremdeles, og han vil visselig gøre disse bønder til et eksempel for Danmark, som af deres brødre vil følges, og gøre den i fordums tider

miskendte bondestand til et arbejdsomt, et lykkeligt, et kækt folk, af hvis velstand alle andre stænders vil tage deres udspring, på hvis troskab og mod kongen kan lide som på det sikreste værn.“ —

Også til andre godser end til dem på Kronborg og Frederiksborg amter fik Reventlow lejlighed til at udstrække sin virksomhed. Da således Frederik IV's fromme datter Charlotte Amalie døde i året 1782, arvede kongen hendes gods Bådesgård på Lolland; Reventlow sørgede så for, at der blev nedsat en kommission for at forbedre disse bønders tilstand i lighed med, hvad der blev gjort på de nordsjællandske godser. —

Til de uheldigst stillede bønder i Sjælland hørte de på Sorø akademi, der blev trykket af overdrevent hoveri, uden at akademiets dårlige tilstand i økonomisk henseende derfor blev bedre; også deres sag tog Reventlow sig af, idet han talte med kronprinsen om deres stilling, hvorefter han fik nedsat en kommission dem angående og fik bevilget penge til forandring af hoveriet, udstykning m. v. — Noget senere blev de samme forbedringer foretaget med Universitetets og Kommunitetets bøndergods, Vartov hospitals gods og flere andre steder.

Om Reventlows store iver for overalt at gavne bønderne bærer navnlig hans forhold til Stangerup gods's bønder på Falster det smukkeste vidnedsbyrd.

Dette gods var et af de krongodser, der var solgt under Frederik V.; køberen havde imidlertid ikke bygget nogen gård derpå, men havde forpagtet jorderne ud til bønderne og afløst deres hoveri; da han så døde, og godset igen skulle sælges (1786), blev bønderne bange for, at den nye køber ville bebo godset og kræve hoveri af dem.

De ønskede derfor at købe det selv, men kunne ikke skaffe mere end 8.000 Rdl., d.v.s. omtrent en tiendedel af godsets værdi. De bad nu Reventlow om hjælp, og efter at denne havde undersøgt forholdene, fik han udvirket, at statskassen gik i kaution for bøndernes bud indtil 80.000 Rdl.; adskillige herremænd og andre lysthavende til godset gjorde sig nok al mulig umage for at gøre bønderne bange for at inlde sig på handelen; men disse tabte ikke modet: når Reventlow havde rådet dem til at købe, vidste de, at de dristigt kunne gøre det.

De 97 bønder købte derfor Stangerup gods tilligemed Gundsømagle by og Gunslev kirke for tilsammen 84.170 Rdl., og af denne købesum fik de omtrent 50.000 Rdl. til låns af den kongelige kasse. Efter købet gjorde Reventlow sig endvidere megen umage med at ordne deres indbyrdes forhold med hensyn til den fælles skov, tiendens fordeling, forbedring

af husmændenes kår og udskiftning mellem byerne, hvorfor det ikke er underligt, at disse bønder omfattede ham med levende kærlighed, om hvilken den varme lovtale vidner, der blev holdt af præsten Blicher til bønderne over greven, og som endnu findes opbevaret.

*For sjette Frederik alt længe knejste
et mindesmærke om hans storbedrift,
For dig, o Reventlow! man intet rejste,
selv har du rejst dig et i sagas skrift.*

L.I.F.

(Loll.-Falst's Stiftstid. Nr. 69 - 1861.)

Grev Reventlow havde, som vi tidligere har sagt, et usædvanlig klart blik på, hvad der burde gøres for at ophjælpe bondestanden, og han var selvfølgelig ikke blind for, at man ikke kunne vente, at alle godsejerne ville følge det eksempel, der var givet af de bedste blandt dem; han indså, at det var nødvendigt for lovgivningsmagten at gribe ind for at gøre forholdet mellem herremand og bonde bestemt; men der var grunde nok, som kunne bevæge ham til at udsætte tidspunktet for begyndelsen på disse arbejder.

Det var imidlertid kun et tidsspørgsmål, når skridtet skulle gøres fuldt ud: stemningen blandt den oplyste del af folket, navnlig i København, var bleven så afgjort bondevenlig, luften var så svanger med planer til bondestandens ophjælpning, og Wessels berømte ord:

“Det er ilde ej bønders skrig at høre ville“,

kunne i den grad betragtes som feltråbet, at man ikke kunne standse på halvvejen. Den offentlige mening gav sig til kende gennem en af de hidsigste pennefejder, som nogen sinde er ført i Danmark, og som naturligvis nåede sit højdepunkt, efter at den landbokommission, der i det følgende skal omtales, var blevet nedsat; næsten hver uge udkom et skrift, der enten i begejstrede ord forfægtede bøndernes menneskerettigheder eller søgte (i regelen på en gnaven og bidsk måde) at forsvare herremændenes formentlige rettigheder; samtidig vrimlede de få tidsskrifter, der dengang udkom, med artikler angående bondesagen, og denne var selvfølgelig også i en usædvanlig grad genstand for samtaler mellem mand og mand.

Det kunne altså på en vis måde siges, at omordningen af de bestående forhold var godt forberedt; når Reventlow alligevel tøvede, da var det, fordi han vidste, at ingen forandringer i et land kræver større forberedelse og mere varsomhed end de sociale; men når en reform „ligger i luften“, skal der kun en tilfældig anledning til for at sætte den i gang; således gik det også her, idet et temmelig underordnet bispørgsmål rejste den hele sag.

Fra herredsfoged Bjerring i Viborg var der nemlig til Rentekammeret indkommet et forslag om, at herremændene ikke burde være skifteforvaltere i deres bønders dødsboer, men at retten måtte udmelde vurderingsmændene.

Denne lejlighed benyttede Reventlow til udførlig at fremstille for kronprinsen bøndernes fortrykte tilstand i det hele, men gjorde samtidig opmærksom på de store vanskeligheder, der stillede sig i vejen for forandringerne. Kronprinsen afbrød ham imidlertid med de berømte ord: „Jeg synes dog at man i en så vigtig sag, hvorpå landets vel beror, ikke bør tabe nogen dag. Kan man ikke begynde at arbejde derpå ligeså vel i morgen som i overmorgen?“

Da Reventlow fuld af glæde over kronprinsens stemning kom til Bernstorff og fortalte ham denne samtale, udbrød den sidste: „Jeg holder dette øjeblik for det skønneste i mit liv og erkender heri et vink af forsynet, der våger over Danmark. Jeg ville måske have betænkt mig, om man ikke måtte vente et par år endnu; men da kronprinsen selv er bestemt, så tør vi håbe alt!“

Få dage efter overleverede Reventlow kronprinsen sin berømte indstilling, i hvilken han udførligt gjorde rede for bøndernes hele tilstand. „Bøndernes kår trænger til nøjere bestemmelser“, hedder det deri, „navnlig i henseende til godsejernes, fæstebøndernes, husmændenes og det ved fødestavns pligter bundne mandskabs rettigheder og pligter mod staten og mod hinanden indbyrdes.“

Der klages over, „at godsernes behandling overgives til forvaltere og forpagtere, en klasse af mennesker, for en stor del uden opdragelse og uden anden hensigt end hastigen at berige sig selv.“ Derpå opregnes udførlig alt, hvad herremændene syntes, at have ret til at kræve som hovarbejde, og angående stavnsbåndet bemærkes, „at det er uvist, om Godsejeren har ret til at tvinge nogen karl til at imodtage en gård“, og „på hvad vilkår han må gøre det“, „om Fødestavnsrettigheden strækker sig videre end til dem, som enten ere soldater eller kunne blive det, eller også til dem, som har udtjent, fyldt deres fyrretyvende år eller er utjenstdygtige.“

„Det er aldeles ikke bestemt, hvor vidt bøndernes forbindtlighed går ved gårdes udflytning, hvorvidt de dertil kunne forbindes, og hvad understøttelse, samt hvad godtgørelse de havde ret til at fordrø.“

„Det punkt, at det efter Danske Lov 3 - 13 - 12 står en godsejer frit for at tage af hans bønders jord, hvad han finder for godt, imod godtgørelse i landgilde og skatter, synes også at behøve en nærmere forklaring.“ — „Loven siger, at bonden skal være husbonden hørig og lydlig, og sætter

gårdes forbrydelse til straf lige så vel for ulydighed som for de øvrige navngivne pligters overtrædelse.

Men hvad grad denne ulydighed skal have, samt hvor vidt den skal strække sig, og om den også skal gå videre end til de pligters udøvelse, som ham påligger som fæstebonde, og om enhver liden ulydighed skal belægges med sådan hård straf, derom er intet bestemt.

Efter vore danske love kan ingen mand være dommer i sin egen sag, men dette sker dog almindeligt ved alle bønderskifter. Proprietæren som skifteforvalter tilkender sig der sin egen fordring og det endog forlods.“ — „Ligerså ubilligt er det, at bonden skal svare fæld på gård og besætning, når han har modtaget det alt uden syn og tit med større fæld, end han forlader det.“ — „Det er ikke ualmindeligt, at godsejeren, når de vil sætte en bonde fra gård, forinden de tager dom over ham, beskrive gården, besætningen og hans indbo og sætte ham fra gården. Dommen eksekveres altså inden den er falden.“ —

„Disse og flere punkter trænger til en nøjere bestemmelse“, og Reventlow foreslår derfor, at der nedsættes en kommission i den anledning. „Det gælder i disse punkter“, tilføjer han, „om de fleste af Deres majestæts danske undersåtters personlige frihed og om deres ejendomsret, de herligste rettigheder, som i en så oplyst tidsalder og under Deres majestæts milde scepter af ingen undersåt burde kunne krænkes uden at finde kraftig modstand i lovene, og uden at den fortrængte, især den fattige og enfoldige, uden vidtløftige og overlegne bekostninger kunne finde retten åben for sig“, og indstillingen slutter endelig meget betegnende således: „Da denne kommission i højeste grad vil interessere publikum, så tror vi, at alt det, som ved samme skriftligt foretages, burde i sin tid trykkes, for at det hele land kunne vide, hvorledes i denne så vigtige sag er blevet tænkt og handlet.“

Denne indstilling, der var undertegnet af samtlige deputerede i Rentekammeret, foranledigede, at der den 25. august 1786 blev nedsat en kommission til nærmere bestemmelse af godsejeres og bønders fælles rettigheder.

Kommissionen bestod af følgende medlemmer: Af Cancelli-kollegiet: Geheimeråd B.W.Luxdorph og konferentsråderne P. Aagaard og O.L.Bang; af Rentekammeret: geheimeråd C. D. F. Reventlow, konferentsråd I. Erichsen og etatsråd B. A. Hansen; som lovkyndige: Konferentsråd S. H. Cordsen, etatsråd Bartolin Eichel, justitsråd M.Fridsch og hof- og stadsretsassessor A. Bang; som praktisk landmand: amtmand S. I. Scheel Plessen, kammerherre P.A.Lehn og justitsråderne M.Qvistgaard

og B.Wormskjold; på Landmilitsens vegne: Generalauditøren, konferentsråd W. Bornemann; som sekretær endelig blev tilkaldt den udmærkede lovkyndige Chr. Colbjørnsen.

Denne såkaldte store landbokkommission led forøvrigt nogen forandring i sin sammensætning, idet Erichsen, Luxdorph, Bang og Aagaard døde i de nærmeste år efter, og Chr.Colbjørnsen gik ud, medens konferentsråd, deputeret i Rentekammeret S. E. Colbjørnsen, kanceliråd E. A. Fabricius, højesteretsassessor Zeuthen, amtmand Arctander, geheimeråd A. E. Rothe og medlem af Rentekammeret E. Rothe efterhånden indtrådte. Den holdt sit første møde den 18. september 1786.

Reventlow var sjælen i denne kommission, ligesom han var det i den lille landbokkommission; herom kan ikke alene nutiden afgive sin dom, også samtiden var på det rene dermed; således skriver den berømte Tyge Rothe i et brev til Rahbek på sit knudrede, men begejstrede sprog: „Men hvilken hovedmand i sagen — vor kammerpræsident, grev Christian Reventlow! Uden ham var det vist ikke sket. Men hvad mod, kraft, ædle patriotiskhed, rettelig religiøse menneskekærlighed dreve ham mægtigen. Uforglemmelig skal han være i vor krønning — ja, om end kommissionen blev gjort til intet — det er så stort, at kongen har erklæret sig at være overbevist om rettelsens fornødenhed — stræb at få kommissorium for øjne! Tænk, at det var grev Reventlows opsatte tanker — jeg er vis på, De vil frydes over hans sindelag som over hans fine statskløgt.“

Men ved siden af Reventlow fortjener Chr. Colbjørnsen særlig at nævnes. Han var født i det sydlige Norge den 29. januar 1749, blev tidligt højesteretssagfører og vandt hurtigt et berømt navn for sin glimrende veltalenhed, hvorfor han også efter få års sagførervirksomhed blev udnævnt til kammeradvokat.

Hans svækkede helbred nødte ham imidlertid til at nedlægge dette embede og leve i ro på sin landejendom nær ved København. Da den store landbokkommission så blev nedsat, sørgede Reventlow for at få ham til sekretær i den, eftersom han tidligere var bleven bekendt med Colbjørnsens ualmindelige dygtighed; han var også den rette mand; thi med en brændende iver for bondestandens vel forbandt han stor praktisk sans og en så sjælden evne til at affatte love og forordninger, at man med grund regner ham blandt Danmarks største lovgivere.

Efter at være trådt ud af landbokkommissionen var han højesteretsassessor, generalprokurør og justitiarius i højesteret og døde som geheimkonferentsråd den 17. december 1814.

I landbokkommissionens første møde fremlagde den dygtige retslærde, konferentsråd Bang en udmærket afhandling „Om bondestanden i Danmark“, der var et svar af afgørende betydning til dem, der i flyveskrifter havde søgt at hævde, at den danske bonde hverken kunne undvære stavnsbånd eller hoveri.

De fleste øvrige kommissionsmedlemmer indleverede ligeledes deres afhandlinger, af hvilke vi endnu besidder de fleste, medens derimod selve kommissionens forhandlinger er gået tabt, fordi de ifølge gammel sædvane skulle være hemmelige.

Det viste sig snart, at stavnsbåndets ophævelse og flere dermed beslægtede spørgsmål fremkaldte så stor uenighed, at det ville tage tid, før de kunne nå til en løsning; men bondevennerne i kommissionen var dog så talrige, at modstanderne ikke kunne få stor indflydelse. Tolv medlemmer foreslog allerede den 24. maj 1787 regeringen en række foreløbige bestemmelser, der ved to forordninger af den 8. juni 1787 fik lovkraft.

Den første udgaves af Det danske Kancelli og omhandlede de rettigheder og pligter, som bør have sted mellem jorddrotter og fæstebønder i Danmark ved fæstegodsets til- og fratrædelse m.v.

Herved blev det bestemt, hvilke forholdsregler der for fremtiden skulle iagttages ved fæstegårdens og dertil hørende besætningers overlevering til nye fæstere; endvidere, at godsejerne ikke måtte sætte bønderne fra gårdene, forinden dom var falden, og heller ikke selv beskrive deres besætning eller bondens indbo, samt hvorledes skifteforretninger i fæsteres dødsboer skulle foregå, og endelig, hvilke gensidige pligter husbond og fæster havde mod hinanden ved bøndergårdens udflytning.

Den anden forordning udgik fra Rentekammeret og omhandlede Bønders forpligtelser til at vise jorddrotten hørighed og lydighed og grænserne for samme, samt en nøjere bestemmelse for bondens godtgørelse i skatter og landgilde, når en del af den af ham fæstede gårds jorder og øvrige tilliggende fratoges ham, hvilket dog ikke måtte ske, undtagen når almenvellet krævede det.

Angående fæstegårdens overlevering bestemte den første forordning, at den for fremtiden skulle foregå efter lovlig syns- og taksationsforretning, der ved fæsterens død eller fratrædelse skulle tjene til rettesnor ved bedømmelsen af gårdens tilstand; skulle fæsteren have frasagt sig ret til at få taksation, måtte godsejeren ikke sætte ham fra gården under påskud af, at han havde ladet avl og bygning forfalde.

Var bygningerne forfaldne ved tiltrædelsen, skulle herremanden selv istandsætte dem uden at have lov til at give erstatning i penge, da det kunne tænkes, at bonden kunne bringes til at kvittere for disse uden at have fået dem. Han skulle desuden fuldstændig forsynes med besætning, avlsredskaber, sæde- og fødekorn, da det i regelen kunne forudsættes, at indfæstningen havde opslugt alle hans penge.

Hvis besætningen var så dårlig, at han derved beviseligt ikke kunne bestride hoveriet, fritoges han for det, og kunne han ikke drive sin egen avling med den, blev han også fri for at svare landgilde; de forbedringer, fæsteren havde foretaget ved gårdens bygninger, skulle erstattes hans arvinger.

Med hensyn til fæstets forbrydelse bestemtes, at bonden, når der blev tale herom, skulle af amtmanden beskikkes en sagfører uden betaling; skulle bonden erklære sig enig med herremanden i, at han havde forbrudt sit fæste, da ville en sådan erklæring kun kunne gælde, når den blev gentagen i retten, i hvilket tilfælde husbonden fritoges for yderligere sagførsel.

Godsejernes myndighed indskrænkedes således, at træhest, halsjern og egenmægtig fængsling skulle til evig tid være forbudt. — Angående udflytning bestemtes, at fæsteren ikke måtte sætte sig imod at lade sin gård udflytte; godsejeren skulle levere bygningsmaterialer og betale løn til håndværkere, medens bønderne i den pågældende by skulle transportere materialerne og udføre det arbejde, de selv kunne udrette.

Ikke længe efter, at den store landbokommission havde begyndt sin virksomhed, indleverede Reventlow et forslag til ophævelse af stavnsbåndet, der nærmere blev begrundet af Colbjørnsen; det var imidlertid Reventlow, der under sagens fortsatte gang ved talrige glimrende indlæg afvæbnede de indvendinger, der fremkom. Blandt disse indlæg kan fremhæves hans forslag om at skabe en bosiddende soldaterstand i lighed med Sveriges, hvilket også for en del blev sat i værk ad frivillighedens vej.

Den vigtigste modstand mod stavnsbåndets løsning kom fra generalitetet og admiralitetet, det vil sige fra de øverste myndigheder i hær og flåde; det første mente, at kong Frederik IV's „berømmelige ordning“ skulle være og forblive „en urokkelig plan“ for landmilitseren, i det højeste ville det kun tillade, at „den blev befriet og rensset fra de svækkelser, samme ved senere anordninger og indførte skikke kunne være tilføjet“; ligeledes havde det meget imod, at udskrivningen skulle bestemmes efter folkemængden i stedet for efter hartkornet, samt at tjenestetiden skulle forkortes til otte år. Disse „betæneligheder“, som i en stor „betænkning“ indleveredes til regeringen, endte med at erklære „de nye indretninger“ som tjenende

til „krigshærens svækkelse, agerdyrkningens ødelæggelse og sædernes fuldkomne fordærvelse“ og afladede sluttelig en del ubehageligheder mod landbokommissionens medlemmer.

Colbjørnsen svarede i skarpe udtryk på denne indstilling, medens Reventlow, der dog havde fået broderparten af grovhederne, ikke fornægtede sin rolige natur, men netop derfor gjorde hans gendrivelse størst virkning; foruden dem svarede også andre af kommissionens medlemmer, og regeringen lod sig ikke rukke fra den en gang betrådte vej. Omtrent med enstemmighed foreslog kommissionen stavnsbåndets ophævelse, hvilket forslag ophøjedes til lov den 20. juni 1788 i den mindeværdige forordning om stavnsbåndets løsning.

I indledningen til denne erklærede kongen ved sit kongelige ord, at bondestandens frihed skulle være evig og uigenkaldelig. Stavnsbåndet løses straks for alle, der var under 14 år, hvilke sidste dog ikke måtte forlade deres amt, så længe de stod i rullen, uden pas fra amtmanden. Den øvrige befolkning løstes fra stavnsbåndet, efterhånden som den havde udtjent, dog således, at det blev ophævet for alle den 1. januar 1800. „Århundredets opgående sol skulle ikke se nogen ufri på Danmarks sletter“.

Det følger af sig selv, at godsejerne nu blev fritagne for forpligtelsen til at levere mandskab til hæren; krigstjenesten blev en personlig pligt for alle af bondestanden, således at alle mellem det 20. og 36. år var pligtige til tjeneste; dog skulle de yngre årgange stedse benyttes forud for de ældre. Tjenestetiden nedsattes til 8 år. Med hensyn til udskrivningen deltes landet i lægder, og til flytning fra et lægd til et andet, udkrævedes kun følgeseddel fra lægdsmanden.

Det er ikke muligt at beskrive den jubel, der herskede over stavnsbåndets løsning; den kom frem overalt i tale og sang, i blade, skrifter og private samtaler. Når Reventlow gik til Rentekammeret, var hans vandring derop ofte som et triumftog mellem det begejstrede folk.

Det er i sådanne øjeblikke, at nationernes førere kunne føle sig som Guds udvalgte redskaber, og det var en sådan følelse, der lagde ham de ord på tungen: „Jeg har ofte i Rentekammeret følt mig til mode, som var jeg i Herrens tempel.“ Endog til hans spæde børn udstrækker begejstringen sig; i „Minerva“ findes således af en unævnt forfatter et digt med overskriften: „Sang ved Ernst Reventlows vugge“ (Grev Reventlows femte søn, født 1786), i hvilket det bl. a. hedder:

*“Hil dig, din lod er stor og skøn,
du, som alfader huld nedsender
at være dydens fryd og løn,*

*hans løn, som brødres trældom ender.
Dit barndoms smil er ædles lyst,
så skal din manddoms idræt være;
thi årle i dit unge bryst
din fader dydens ild skal nære.
Og du skal kende af de spor
hvor din stamme gik med ære,
hvor god, hvor ædel den må være,
som Danmark skal kalde stor.*

Samtidig med, at den store landbokommission virkede til gavn for bondestanden, arbejdede Reventlow med i den såkaldte store finanskommission og fik i sin egenskab som medlem af denne også lejlighed til at virke til held for bondestanden.

Kommissionen var nedsat den 2. maj 1787 for at overveje, ved hvilke midler landets indtægter og udgifter kunne komme til at balancere; trods de gode år, vi havde i slutningen af forrige århundrede, var finanstilstanden ikke god; regeringen havde søgt at forbedre den ved selv at overtage banken for at kunne udstede seddelpenge efter en ubegrænset målestok; denne udvej var dog kun galgenfrist; thi folk kom snart under vejr med, at der ikke var dækning for seddelgælden, og da disse tilstande under de ulykkelige forhold i århundredets begyndelse i høj grad forværredes, endte de som bekendt med statsbankerotten i 1813.

Reventlows økonomiske principper var for så vidt sunde nok, eftersom han nærede den anskuelse, at hvad det kom an på, ikke så meget var at indskrænke landets udgifter som at forøge dets skatteevne og derigennem dets indtægt, og som følge af denne grundsætning skylder to meget vigtige love ham deres tilblivelse: Forordningerne om korn- og kvæghandelens frigivelse.

Det var jo, som allerede nævnt, forbudt at indføre korn i landet, hvad man vel fra først af havde ment skulle tvinge landet til at brødføde sig selv; da imidlertid Norge behøvede en årlig tilførsel af 1 million tdr. korn, var det ofte umuligt at tilfredsstille behovet med den indenlandske avl, hvoraf følgen var, at priserne steg urimeligt højt; når det så for alvor begyndte at knibe, så frigav man vel kornhandelen, men lod de gamle bestemmelser træde i kraft, så snart nøden var forbi, hvorfor følgen blev, at købmændene ikke kunne sætte en ordentlig kornhandel i gang.

Ved forordningen af 6. juni 1788 blev det tilladt at indføre korn fra udlandet på danske skibe, mod at betale en lempelig indførselstold;

udførelstolden hævedes, og for at tvinge folk til at avle godt korn søgte regeringen at fremme salg efter vægt.

Fem dage efter ovennævnte forordning udkom forordningen angående kvæghandel; alle og enhver fik nu tilladelse til at sælge staldfodret kvæg, forbudet mod græsfodrede øksnes udførsel hævedes, og udførselstolden blev betydelig nedsat. Samtidig dermed opmuntrede man på mange måder bønderne til at lægge vind på staldfodring som et af de kraftigste midler til kvægavlens opkomst.

Som et bevis på, hvor lidet prøvet frihandelsgrundsætningen med hensyn til korn var, kan anføres, at selv de styrende fattede mistillid til det i de store krige, der fra 1795 rasede i den største del af Europa; man frygtede for, at Danmark-Norge ville komme til at lide nød, hvis for meget af kornet gik til udlandet, og kornudførsel blev forbudt; da priserne imidlertid sank så dybt, at næsten ingen ville sælge korn, og da det viste sig, at det øvrige Europa var vel forsynet, ophævedes forbudet igen for senere at blive genoptaget adskillige gange i den ulykkelige krigsperiode, i hvilken det gik så vidt, at mangfoldige mennesker i Norge måtte opholde livet ved barkbrød.

Reventlow var stedse den første til at foreslå kornudførsels standsning, hvorved han i hvert fald afgav et stort bevis på sin uegennyttighed, eftersom en sådan standsning var imod godsejernes fordel.

På foranledning af Reventlow foreslog finanskommissionen også den tidligere kornskats ophævelse; denne foranstaltning, der var lige hensigtsmæssig for regeringen og for bondestanden, sattes i værk ved forordningen af 24. august 1791.

Reventlow ville have afløsningen bestemt efter hvert års kapitelstakst, hvad der sikkert var det rigtigste; men da statskassen derved ikke ville have fået så stor øjeblikkelig fortjeneste, blev de 20 sidste års kapitelstakst lagt til grund, og afløsningen bestemtes til 7 mark 4 skilling pr. tdr. hartkorn.

Til disse rent finansielle foranstaltninger, der skyldes ham, dels som præsidet for Rentekammeret og dels som medlem af finanskommissionen, kan endnu føjes hans bestræbelser for at udbrede selvejendom blandt den frigivne bondestand. Der gjaldt den bestemmelse, at en herregård for at have fuldstændig skattefrihed for sin hovedgårdstakst, skulle besidde en vis del bøndergods (2500 tdr. hartkorn til et komplet grevskab og 1.000 tdr. til et baroni); Reventlow fik imidlertid udvirket en forordning, der stillede herregårdsjordens vedblivende skattefrihed i udsigt, selvom bøndergodset helt eller delvis blev frasolgt, og mange godsejere benyttede

sig allerede straks af denne tilladelse; fra 1785 til 1806 fik således 226 sædegårdsejere ved kongelig resolution bevilling til at beholde hovedgårdens friheder, uagtet det komplette bøndergods bortsolgtes.

Købet af bøndergodset begunstigedes ved oprettelsen af en kreditkasse, hvor bønderne kunne låne købesummerne, og risikoen for staten blev aldeles ingen; det var en sandhed, hvorom alle snart blev enige, at „ejendom“ ingen steder har større betydning end med hensyn til jord. De bønder, der før næppe havde kunnet svare deres landgilde, købte ikke alene deres gårde, men lagde årligt penge op. Det fortjener også særlig at fremhæves, at Reventlow gjorde de omtalte bevillinger til sædegårdsejerne afhængige af, om de havde hensigtsmæssig udskiftet gårdene, og om hvert hus var tillagt 3 - 4 tdr. land jord.

Med hensyn til jordens forbedrede dyrkning havde Reventlow særlig sin opmærksomhed henledt på afledningen af skadeligt vand, hvad der jo også især på Lolland, hvor hans egne godser lå, var af stor vigtighed. Om denne sag udkom en forordning under 25. juni 1790, der nøjagtig bestemte, hvorledes åer og søer skulle oprensnes, hvorledes skadeligt vand skulle afledes, og hvorledes søer skulle tørlægges.

Som følge af denne forordning afgravedes det skadelige vand på Falster, medens det på Lolland frembød mere vanskelige forhold, hvorfor den daværende stiftamtmand, baron Juel-Wind udvirkede en kongelig resolution af 31. marts 1802, hvorved en kommission nedsattes, der skulle undersøge, hvorledes det skadelige vand på Lolland bedst kunne afledes; men kommissionens virksomhed standsedes på grund af krigen.

Den nye stiftamtmand, Jessen, lod efter de regnfulde år 1815 og 16 vandløbene på Falster udvide og oprense; på Lolland havde han allerede tidligere ladet Marrebæks å oprense tillige med flere andre hovedvandløb, og da hans iver for denne sag var så stor, fandt man, at den nedsatte kommission var overflødig og ophævede den derfor.

Det følger af sig selv, at landbokommissionen lod det være sig magtpåliggende at fremme udskiftningen; ved forordningen af 23. april 1781 var der navnlig den mangel, at udgifterne ved fællesskabets ophævelse skulle påhvile godsejeren; man kan altså let forstå, at denne ikke viste synderlig iver for denne sag, i alt fald så længe den gamle fæster levede, hvem han ikke kunne pålægge forøgede udgifter, der kunne forrente hans udlæg.

Forordningen af 15. juni 1792 tillod derfor godsejeren at fordele renten af sine udlæg ved udskiftningen mellem byens fæstere, for så vidt som den var hensigtsmæssig foretagen. Denne forordning, der kunne se ud

udelukkende som en indrømmelse til godsejerne, var i virkeligheden til bondestandens store gavn, da den bidrog til, at udskiftningen blev hurtigt fremmet; desuden indeholdt forordningen så mange betryggende bestemmelser, at bonden var sikker nok.

Ved denne forordning fik godsejerne forøvrigt også tilladelse til at forpagte gårdene ud på et tidsrum af mindst 50 år i stedet for at bortfæste dem. Ti år efter var fæsteskabet ophævet på over det halve bøndergods i landet, hvad der var det bedste vidnedsbyrd om, at kommissionens beregninger holdt stik.

Til disse bestræbelser for fællesskabets ophævelse sluttede sig forordningen af 29. oktober 1794 om hegn og fred. De tidligere anordninger om fællesskabets ophævelse havde ganske vist indeholdt bestemmelser om, at markerne skulle indhegnes, men disse bestemmelser var kun slet blevet overholdt; nu blev det påbudt årligt at opsætte et vist stykke hegn, og man fik lov til at optage anden mands kreaturer, når de kom ind på forsvarlig indhegnede marker. Brud på markfreden blev straffet med høje bøder.

Hoveriets ordning var godsejernes ømme side, hvad der var ganske naturligt; thi de kunne kun sjældent tænke sig, hvorledes de uden hoveri skulle kunne drive deres store avlinger. Da ordningen af dette forhold frembød særlige vanskeligheder og fremkaldte skarpe uoverensstemmelser i kommissionen, havde man besluttet at udsætte dets afgørelse til et senere tidspunkt; men da bønderne på flere steder mente, at stavnsbåndets løsning også betød hoveriets afskaffelse, var man nødt til at fremskynde forhandlingerne om dette punkt; også kunne det være nødvendigt overfor modstanderne af forordningen nøjere at bestemme, hvor vidt man agtede at gå; thi modstanderne hvilede ikke, og medens adskillige dygtige og ædle godsejere understøttede Reventlow i hans planer, var tallet af dem, der så på dem med mistroiske øjne, dog størst, navnlig i Jylland, hvor herremændene havde to energiske førere i kammerherre Lüttichau til Aakjær og Beenfeldt til Serritslev. De søgte på mange måder at undgå udførelsen af regeringens påbud og vovede til sidst et hovedslag i 1790, da kronprinsen netop var bleven gift.

I Viborg var de på snapstinget blevet enige om samtidig med deres lykønskning til brylluppet at overlevere en adresse til kronprinsens svigerfar, prins Carl af Hessen, hvilken adresse på tysk indeholdt godsejernes beklagelser; den blev nu sendt omkring til underskrift og fik også omtrent 100 navne; nogle af deltagerne kom imidlertid i tanke om, at det ville være en fornærmelse mod kronprinsen, dersom ikke også han fik en adresse, og de affattede da på dansk en, der var omtrent ligelydende

med den tyske, på hvilken de så uden videre anførte navnene, endskønt de ikke havde alles tilladelse; nogle påstod endogså bagefter, at de ikke havde sat deres navne under nogen af adresserne. Disse kunster var nok Beenfeldts værk, og han undskyldte sig på det bedste, men kunne ikke redde sig fra den omstændighed, at han havde søgt at efterligne vedkommendes håndskrift.

Da klagerne blev overleverede prins Carl og kronprinsen, holdt Beenfeldt en meget pæn tale, i hvilken han forsikrede, at han ikke ville andet, end at enhver skulle beskyttes i sine rettigheder, da det var hans inderligste ønske, at alle rigets undersætter blev så lykkelige som muligt; men han mente tillige, at hvad der var påbudt ved kongelig lov ikke kunne forandres, og da de øvrige deputerede slog på, at forandringerne var til bondestandens skade, svarede kronprinsen bl.a. følgende: „Jeg vil, at folket skal være frit; men ingen godsejer skal fornærmes i sine rettigheder, og der er jo forskel på for bonden at være fri og at gøre, hvad han vil“, og audiensen endte med, at kronprinsen bad dem „sige enhver, at når kollegierne ikke gjorde dem ret, kunne de frit henvende sig til ham, da han så ville tale sagen for kongen, eftersom han vidste, det var dennes vilje, at enhver uden persons anseelse skulle nyde sin ret.“

Adressen selv, der kaldte sig et tillidsskrift, fremførte i en hidsig form en hel række ubeviste klager og en usømmelig kritik over landbokommissionens foranstaltninger; men efter at den var henvist til dennes erklæring, blev forholdet med den nøjere undersøgt, og resultatet af denne undersøgelse blev, at Lüttichau dømtes til at miste sin kammernøgle og fik en mulkt på 1.000 Rdl. for fornærmelser mod Colbjørnsen; Beenfeldt idømtes en mulkt på 2.000 Rdl.

Denne bevægelse, der dog ikke var så stor, som ophavsmændene ville gøre den til, idet kun en fjerdedel af Jyllands godsejere havde underskrevet, var det sidste større slag, godsejerne leverede mod bondefrigørelsen; thi den pennefejde, der udspandt sig over tillidsskriftet, var for intet at regne.

For Reventlow personlig som en af landets største godsejere måtte det være krænkende at se sine bestræbelser lagt for had af hans standsfæller, så meget mere som han var sig bevist, at han ikke gik nogens rettigheder for nær; men jo mere ubillig modstanden var, desto mere må man beundre den ualmindelige standhaftighed med hvilken han sindig, men sikkert, arbejdede frem på den begyndte bane. Den ædle stræben bør bedømmes ikke alene efter, hvad der blev udrettet, men også efter den modstand, den har haft at overvinde.

Reventlow levede også længe nok til at se, at selv hans tidligere modstandere måtte erkende, at han havde ret. Han havde desuden rigelig løn ikke alene i sin egen gode bevisthed, men også i kronprinsens vedvarende nåde (1803 blev han således sammen med fire udenlandske fyrster udnævnt til ridder af elefanten; 1798 var han bleven geheimestatsminister) og visheden om at han havde folket i sin helhed på sin side.

Det skønneste vidnedsbyrd herom fik han, da en kreds af ansete mænd indbød til ved frivillige sammenskud at oprejse et mindesmærke om landboreformerne. Grundstenen hertil lagdes den 31. juni 1792 af kronprinsen; ved hans side stod bl.a. Bernstorff, Colbjørnsen og Reventlow, og dette øjeblik har sikkert været et af de skønneste i disse mænds liv.

Mindesmærket, der blev fuldført 1797, rejstes udenfor Vesterport. Det består af en 24 fod høj søjle af bornholmsk sandsten, der står på en fod af norsk marmor, omgivet af fire billedstøtter af karrarisk marmor, der forestiller: Troskab, Tapperhed, Landbofid og Fædrelandskærlighed. Frihedsstøtten, som den kaldes, bærer følgende af Th. Thaarup forfattede indskrifter:

Kongen erkjendte, at Borgerfrihed, bestemt ved retfærdig Lov, giver Kjærlighed til Fædreland, Mod til dets Værn, Lyst til Kundskab, Attraa til Flid, Haab om Held.

Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan blive kjæk og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig.

For Christian den syvende, de danskes og norskes Konge af menige og taknemmelige Borgere“, og Grundstenen blev lagt af Frederik, Kongens Søn, Folkets Ven, 1792.

---

*“Hun skal hedde Frihedsstøtte,
skam faa de, som hende flytte,
dog derfor er der ingen fare!*

Men for at vende tilbage til hoveriet, så udkom der den 25. marts 1791 en forordning om god ordens overholdelse ved hoveriet. I denne blev først og fremmest bonden sikret mod vilkårlighed fra herremandens og hans folks side under hovarbejdet; det forbødes at straffe bonden selv og hans hustru, da „det ville stride mod den agtelse, dem selv som

husfædre og husmødre tilkommer“, misbrug af revselsesretten skulle straffes, og vedkommende, som havde lidt derunder, var straks løst fra stavnsbåndet; hoveriets størrelse bestemtes nøjagtig, ligeledes dets art, og tilsigelse til hoveri skulle ske med mindst en dags varsel; på den anden side skulle bonden under straf af bøder indfinde sig i rette tid på hovmarken og uvægerlig udføre det pålagte arbejde mod senere ret til at klage, hvis det havde været ulovlig pålagt, og til sådanne sager bevilgedes han fri proces. Opsætsighed og ulydighed kunne medføre tab af fæste ved gentagelsestilfælde, og højere straffe var satte for forledelse til oprør og personlig vold mod godsejeren.

Ved denne forordning svækkedes godsejerens frygt for den nye tingenes tilstand; men vanskeligere var det at få hoveriet afløst mod en pengeafgift; dette var Reventlows mål; men det kunne ikke påbydes ved lov for ikke at krænke herremændenes rettigheder; under 24. juni 1791 udgik der derfor en opfordring til godsejere og fæstere om at indgå mindelige foreninger om hoveriet, dog således, at det skulle sikres, at bønderne frivilligt gik ind derpå.

De godsejere, der ikke ville indgå på en sådan overenskomst, skulle afgive udførlig beretning om de forhold, der måtte komme i betragtning ved hoveriets fremtidige ordning; da bønderne på flere steder ikke ville gå ind på disse overenskomster, fordi de mente, at når de blot gav tid, ville de blive befriet fra alt hoveri, udkom en ny kongelig tilkendegivelse den 23. december 1791, at hovarbejdet i den fremtidige ordning skulle bestemmes efter dets tilstand før 1790, dog at ingen gård kom til at svare overdrevent hoveri; det pålagdes amtmændene at opfordre godsejere og bønder til frivillige overenskomster, og det bebudedes, at de vrangvillige ville komme til at bære de påtænkte hoverikommissioners udgifter; følgen af disse bestræbelser blev, at over 4/5 af det samlede antal godser afsluttede mindelige overenskomster med deres bønder.

Derefter blev i 1795 to hoverikommissioner udnævnt, en for øerne og en for Jylland. Medens kommissionen havde et let arbejde i Jylland, således at kun fire godser fik hoveriet fastsat ved tvungen overenskomst, havde øernes kommission et vanskeligere hverv; på øerne var driftsmåden på herregårdene udelukkende beregnet på hoveri, bønderne var mere undertrykte og altså mistænksomme, og afløsningssummerne, når der var tale om pengegodtgørelse, større; her måtte derfor hoveriet fastsættes efter tvungen kendelse på 33 godser.

Afslutningen på hele denne virksomhed blev en forordning af 6. december 1799, hvori det fastsloges, at ubestemt hoveri aldrig mere måtte finde sted, og hoveriets størrelse måtte ikke forøges uden Rentekammerets

samtykke. Bonden måtte ikke ved hoveriet hindres i at dyrke sin egen jord, og byrden skulle fordeles lige mellem alle hovbønderne; men på den anden side indskærpedes det påny, at bonden ikke måtte nægte at præstere det forlangte arbejde samt skulle udføre det forsvarligt.

Ved en forordning af 1746 var det blevet herremændene tilladt at tvinge bønderkarlene til at tage fæsteledige gårde; denne uretfærdige forordning var blevet ophævet; den frigjorte bonde kunne lade være at fæste, når han ville; men da mange gårde var så små, at man mente, det ville have vanskelighed at skaffe fæstere, til dem, fremkaldte Reventlow en forordning, hvorved det tillodes godsejerne at sammenlægge de alt for små gårde; kunne en godsejer ikke få en gård bortfæstet, skulle han have lov til at lægge jorden sammen med andre bøndergårde; dog skulle der på den nedlagte gårds grund bygges et hus med 3 - 4 tdr. land middeljord. En bondegård måtte dog under ingen omstændigheder få mere end 160 tdr. land eller 12 tdr. hartkorn ved slige tillæg. Godsejeren skulle også have lov til at dele fæsteledige gårde.

Landkommissionen havde tidlig sin opmærksomhed henvendt på den uheldige tilstand, der fremkom ved tiendens ydelse i kærven; dens uheldige sider er allerede tidligere påviste; dertil kan endnu tilføjes det, at den steg, efterhånden som bonden ved flid og dygtighed forbedrede sin avling.

Der var dog en hel del ved sagen at ordne, så resultatet af kommissionens forhandlinger først kunne forelægges i forordningen af 18. marts 1796; ved denne bestemtes, at tienden skulle afløses med en pengeafgift, der fastsattes hvert femte år efter en gennemsnitssum, taget efter de sidste 10 års kapiteltakst; dog skulle ordningen ske ved frivillig overenskomst, da tienden var en af de indretninger, hvis lovlighed ikke kunne bestrides, og der ved køb og salg af ejendomme var taget hensyn til den. En senere forordning fastslog også, at det skulle overlades til tiendetagerens frie valg, om han i stedet for penge foretrak at modtage korn efter mål.

Da der på grundvold af disse bestemmelser skete mange frivillige overenskomster, fandt kommissionen ikke, at sagen var så påtrængende, og da krigen senere kom til, forhalede spørgsmålet således, at der først under den 8. januar 1810 fremkom en fuldstændig forordning om tiendevæsenet i Danmark. I denne forordning bestemtes det først, hvilken jord der var tiendepligtig, og hvilke sædarter afgiften skulle bestå af. — De kornsorter, hvoraf der skulle svares tiende, var: hvede, rug, byg, havre, boghvede, ærter og vikker, dog skulle der fortrinsvis tages hensyn til, hvilke sædarter der dyrkedes i hver enkelt landsdel; de nyere indførte sædarter og foderurter var tiendefri, og kvægtiende og det såkaldte „småredsel“ skulle afløses med penge, medens det skulle være genstand for

overenskomst, om den øvrige tiende skulle leveres in natura eller efter kapiteltakst.

Kunne overenskomst ikke opnås, men både tiendeejeren og yderen fortrak tiende af kornet på marken, forpligtedes den første til at have det fornødne antal tællere på rede hånd, og bonden skulle have ret til med to vidner selv at udtage tienden, hvis tælleren ikke indfandt sig to timer efter tilsigelsen; men på den anden side var det tiendeyderens pligt selv at køre tienden til tiendetagerens hjem og besørge den sat i hus.

Hvis derimod tiendeyderen forlangte tienden afløst, da skulle sligt ikke nægtes ham, og der var derfor i hvert amt beskikket en tiendekommis-sær, der skulle mægle mellem parterne og, hvis mindelig overenskomst ikke var at opnå, selv fastsætte godtgørelsen; ved denne skulle der også hensyn til, hvad avlingen ved god dyrkning kunne yde, og afgiften bestemtes da til gennemsnittet af de sidste 10 års kapiteltakst for kjærnens vedkommende og for stråets til den på egnen gængse pris.

Dertil blev endnu lagt 10 pct. af værdien for fremtidig rigere afgrøde, men yderen fik til gengæld vederlag for, hvad udtærskning og svind tidligere havde kostet tiendetageren; hvor slige frivillige overenskomster engang var indført, skulle tiendens ydelse i kjærven aldrig mere kunne gennemføres.

Kommissionens øjne var også rettede mod tyendeforholdet; efter danske lov havde hele den ugifte landalmue forpligtelse til at tage fast tjeneste; dette lovsted havde Reventlow betænkelighed ved helt at ophæve, da man kunne frygte for, at den så nylig opnåede frihed ville give anledning til meget løsgænger og lediggang under navn af dagleje.

Personlig var han imidlertid stemt for at frigive tyendeklassen, og hans søn, kammerherre Reventlow, indbragte også senere i Roskilde stænderforsamling et lovforslag i denne retning; det blev imidlertid forkastet der, men senere optaget af Viborg stænderforsamling, der gjorde det til genstand for en indstilling til regeringen.

Det blev altså af landbokommissionen slået fast, at enhver af bondestanden, der ej var gårdbruger, boelsmand eller husmand, eller ernærede sig ved håndværk, skulle være pligtig til at søge fast tjeneste, med mindre han var gift samt bestandig ernærede sig ved dagleje. Ved den sidste tilføjelse fritoges indsidderne for at tage fast tjeneste, hvad de tidligere havde været tvungne til. Skiftetiden fastsattes til den 1. maj og 1. november, medens den tidligere havde været ved nytår eller ved påske.

Det må heller ikke glemmes, at Reventlow ved forordningen af 5. juli 1803 drog omsorg for, at fattigforsørgelsen på landet ordnedes; en sær-

lig kommission havde været nedsat angående dette spørgsmål, og dette lovbud er et vidnedsbyrd mere om denne ædle mands varme hjerte for alle sine medmennesker, selv de fattigste og ringeste.

Tidligere havde fattigfolk næsten alene været henvist til tiggeri, når de ikke kunne få arbejde eller var bragt i nød ved sygdom eller ulykke; thi den tidligere fattiglovgivning var aldeles utilstrækkelig. Den nye forordning bestemte navnlig, at hver kommune skulle være forpligtet til at underholde sine egne fattige, at fattigforsørgelsen skulle være ens overalt, at fattigvæsenets midler skulle undergives særlige bestyrelser. Ludvig Reventlow stod ved denne lejlighed som så ofte sin ædle bror bi.

Reventlows arbejde for bondestandens frigørelse er den del af hans virksomhed, der aldrig vil glemmes; den danner også med hensyn til omfanget hans vigtigste embedsgerning; men den er langt fra den eneste, til hvilken man påkaldte hans hjælp; tværtimod blev han brugt så meget, at man, samtidig med at man beundrer hans ualmindelige arbejdsevne, må undre sig over, at han fandt tid til at udrette så meget.

Her skal vi kun anføre, at han havde store fortjenester af sandflugtens dæmpning, navnlig i Jylland; ved hans omsorg udkom en kongelig forordning, der påbød plantning af marehalm og klittag samt af fyrreskove på de steder, der egnede sig dertil.

Reventlow foranstaltede, at landet blev inddelt i nye amter, samt at skiftevæsenet blev overdraget til herredsfogederne. Hans virksomhed ved bestemmelsen af den nye matrikel må heller ikke glemmes; ved en forestilling fra Rentekammeret af 1. oktober 1802 gav han stødet til dens udarbejdelse, og efter denne forestilling blev alle landets ejendomme vurderede ved amtskommissioner; han sørgede også for købstadjordernes og tørvemosernes udskiftning, og med hensyn til forstsvæsenet skylder vi ham, som tidligere berørt, overordentlig meget.

Ligeledes gav han stødet til, at vejvæsenet sattes på en bedre fod ved den af ham udarbejdede plan til en vejordning. Hans virksomhed strakte sig ud over landets grænser ved heldige anordninger for Island, Grønland, Færøerne og Finmarken; hans omsorg for Norges næringsveje fortjener også at erindres: Bjergværker, skovbrug og trælasthandel havde en varm beskytter i ham, ikke at tale om at han også sørgede for, at Norges jorder og skove blev udskiftede.

Også for stutterivæsen og fåreavl interesserede han sig; han var formand for den almindelige enkekasse og for kredittkassen for udlån til landboerne

m.m. At han også var meget ivrig medlem af Landhusholdningsselskabet følger af sig selv; de love, han udarbejdede for selskabet, var så fortrinlige, at de med få og uvæsentlige ændringer er de, der gælder endnu den dag i dag.

I 1813 tog han sin afsked som præsident i Rentekammeret; omtrent ved samme tid blev den store landbokommission opløst, efter at den næsten ingen møder havde holdt siden 1805; Reventlow beholdt dog sin plads i statsrådet, og hver gang han kom til København, indtog han også sin plads der, hvor kongen stedse med glæde lyttede til et ord fra den hvidhårede olding, der fra hans ungdom af trofast havde stået ved hans side.

Endnu er der tilbage at tale om landbokommissionens arbejde for almenoplysningen; men da Reventlows virken for skolen var lige så omfattende som betegnende for hans personlighed, vil vi blive nødt til at hellige den et eget afsnit.

*En ringe lærer han, som sidder der
 så mild og fordringsløs på skolens sæde,
 så ærefrygtindgydende, så kær
 ved kundskabs magt og sin opmuntrings glæde?
 Nej, det er borgens kongelige ørn,
 som daled ned imellem hyttens duer,
 med lys og varme ned til bondens børn,
 med byttet af sin flugt mod solens luer.*

E.Schütz.

Enhver tidsalder har sine store spørgsmål, for hvilke den er begejstret, og på hvis løsning den sætter sine kræfter ind; lykkelig er den tid, der føder de store ideer, thi selv om store vildfarelser er uadskillige fra begejstringen, så er dog også de vidnedsbyrd om livets tilstedeværelse.

Det store ved tiden i slutningen af sidste århundrede var dens kamp for menneskerettighederne, dens begejstrede tro på oplysningens magt og dens ihærdige arbejde for dens fremgang. Skyggesiden var mangel på gudsfrygt; men om grev Reventlow kan man sige, at han i en vidunderlig grad forstod at tilegne sig det bedste i tiden uden at blive smittet af dens skævheder.

Som en af de bedste blandt oplysningstidens sønner arbejdede han fra sin ungdom for oplysningens udbredelse; at sige, at han arbejdede med iver, er alt for lidt, nej, han virkede for sand oplysning med en brændende begejstring, der så langt fra at svækkes tiltog mere og mere med årene, så det til fulde er sandt, hvad der er sagt om ham, „at jo ældre han blev, desto mere blev han skolemester“.

Aldrig har Danmark set hans lige i denne retning, og når vi kalder grev Reventlow en stor mand, da er det ikke alene, fordi han udrettede mere end nogen anden for den danske bondestands frigørelse, men også fordi han klarere end de fleste andre af bondesagens forkæmpere havde syn for, at bonden lige så meget trængte til at få afrystet de åndelige som de materielle lænker; ja, det er ikke for meget sagt, at Reventlows store iver for frigørelsen udsprang af forvisningen om, at den frigjorte bonde ville stræbe efter at blive oplyst, hvilken forudsætning også har fundet udtryk på frihedsstøtten, hvor det jo hedder: „Kongen bød: Stavnsbåndet skal ophøre..... at den frie bonde kan blive kæk og oplyst, flittig, god“.

Da Reventlow overtog sit gods, stod skolevæsenet ikke højere der end på de andre steder i landet; men han tog straks fat på dets forbedring, ansatte de dygtigste lærere, han kunne få, gav dem gode lønninger. Pensioner ved deres afsked af den for grevskabet oprettede skolekasse og byggede alle de ti skoler, han dengang havde, op fra ny, hvortil han brugte de første indtægter, der var en følge af hans forbedrede agerbrug.

Alle hans skolehuse (både på hans eget gods og senere i Nordsjælland) var byggede ens, og planen til beboelsen var meget betegnende for ham. Fra forstuen kom man gennem en dør ind i skolestuen og gennem en anden ind i køkkenet; for at komme ind i dagligstuen måtte man altså enten gennem skolen eller gennem køkkenet.

Når man nu spurgte greven, hvorfor han havde indrettet det således, svarede han: „En god og dygtig skolelærer lader sig hverken genere eller forstyrre, når folk træder ind i hans skole; børnene bliver også behagelig stemte, når de ser nogle af deres forældre eller fremmede at blive opmærksomme på dem i skolen, og ligeledes er det med skolelærerens renlige, nette, ordentlige og huslige kone; hun smiler og er glad, når andre hustruer af byen eller selv andre fremmede koner, mænd eller hvem det er, kommer ind i hendes ordentlige køkken, hvorfra hun beder dem ind i sin stue“.

Man kan tænke sig, at Reventlow gjorde sig al mulig umage for at få dygtige lærere; i førstningen var dette ikke så let, eftersom man ikke havde særlige uddannelsesanstalter for lærere; men senere lykkedes det ham, da han både havde sørget for, at landet fik seminarier, og hans bror på Brahetrolleborg og han selv havde fået indrettet seminarier på deres godser; også i denne henseende gik han og Johan Ludvig Reventlow hånd i hånd, og det er ikke let at sige, hvem af dem, der var ivrigst for oplysningen; begge sørgede de for at få så dygtige lærere som muligt og gjorde alt for, at disse kunne få så stor interesse for deres kald og blive så uddannede som muligt; med denne hensigt gjorde de dem således til medlemmer af godsernes skolekommissioner, indbød der jævnligt til sig, lånte og forærede dem bøger og viste dem på alle måder, at de satte deres gerning højt.

Som Reventlow i en usædvanlig grad var fader for alle sine undergivne, var han det i særlig grad for sine lærere, og det selvom disse var urolige hoveder, der ikke i synderlig grad fortjente hans velvilje.

Han fortalte således engang om en af sine lærere: „Han har i sandhed været en meget flittig og tro skolelærer; han har her i de mange år, siden han kom fra seminariet i Kiel, bragt børnene ret vidt i sin skole. Men han

har derhos også altid haft et meget uroligt hoved og ofte et bittert sind, som han tit lod andre undgælde for. Var han således vred på sin præst, på min forvalter eller på mig selv, da fik vi det at høre, når han katekiserede over religionen ved eksamen — han skar til os ved sine anførte eksempler og skosede os stundom således, at vi endelig måtte mærke, at Schmidt var vred. — Tit, mens jeg var i Rentekammeret, fik jeg begæring fra ham om at skaffe ham ind i toldfaget, når han fik indfald om at ville forlade skolen; men jeg frygtede for, at under toldvæsenet ville de snart slå ham ihjel — og således ville jeg jo ingenlunde af med ham.“

Rørende var det at se ham ved en nidkær og gudfrygtig lærers dødsleje. En lærer Jensen i Østofte lå for døden, og greven kom da for at besøge ham, ved hvilken lejlighed han sagde til den bedrøvede hustru: „Deres gode mand lever ikke mange dage; De må forlade Dem på den gode Gud, jeg vil hjælpe Dem og deres mange små børn ved at forskaffe Dem en varig understøttelse af dronning Anna Sophie Reventlows legat“, hvorefter han vendte sig til den døende med følgende ord: „De har, kære Jensen, ikke alene været en sjælden tro og virksom skolelærer her i Deres egen kreds, men De har også ved Deres venskab med skolelærerne på mit grevskab, ved Deres eksempel og omgængelse virket til det godes fremme hos os. Fortrøst Dem ved Guds nåde til den evige høst i himmelen!“ For ret at forstå dette lille træk, må man vide, at Østofte skole ikke hørte til Christianssædes gods.

Det er naturligt, at Reventlow forudsatte en iver hos præsterne for oplysningen i lighed med hans egen. Han anså det derfor ikke for nogen byrde for dem, at han pålagde dem at anvende i det mindste en a to dage om ugen til skolerne; det var hans mening, at de ikke alene skulle være skolens nærmeste tilsynsmænd, men også selv deltage i undervisningen, og det er ganske forklarligt, at hans beejstring kunne drage i alt fald hans egne præster med sig.

Særlig var det et stort held for ham, at han i 1787 fik den unge, begavede og for oplysningen begejstrede slesvigske bondefører Peter Outzen Boisen til præst i Vesterborg; thi han blev i alle sager, der angik undervisningen, grevens højre hånd.

Navnlig havde det stor betydning at han i præstegården i Vesterborg indrettede et seminarium i året 1801, til hvilket han ikke alene gav nogle af sine værelser og en betydelig pengeunderstøttelse, men hvor han også lige til sin død daglig underviste på en sådan måde, at seminaristerne fra Vesterborg med grund regnedes blandt de bedste i Danmark. (Boisen var fra 1805 til sin død 1831 biskop i Lolland-Falsters stift).

Reventlow glædede sig allerede i et brev, skrevet i 1790, over, at han havde over halvdelen af sine skoler besatte med dygtige lærere; hans ord er disse: „Tiden går utrolig hurtigt på vort skønne Pederstrup — meget skønt og godt er udrettet her, men endnu meget mere vil her blive at udrette, Også mine skoler blomstrer; over halvdelen er besatte med gode lærere, og det årlige fremskridt er øjensynligt“; det er meget betegnende, at glæden over naturen og glæden over skolerne således går hånd i hånd hos ham.

En menneskealder senere glæder han sig i sin dagbog over den store fremgang, idet han den 24. april 1823 skriver: „Jeg nød en stor lykke den 22. april, da jeg bivåned skolevisitationen sammen med biskoppen i Skørringe, Tirsted og Brandstrup. Den første af disse skoler var tidligere meget slet, da de tidligere lærere var meget efterladende, og nu fortjener den navn af en god skole; den anden har under den unge skolelærer Rasmussen hævet sig fra en middelmådig til en ganske fortrinlig god skole, og jeg har aldrig i nogen skole hørt en så smuk tistemig, harmonisk sang; den tredje står denne meget nær, og undervisningen har også, hvad det materielle og til dels også det intellektuelle angår, været god under den forrige lærer, men han var dog noget kold, særdeles i religionen.

Nu er foredraget varmt, læreren fuld af iver for sit embede og elsket af forældre og børn. Meget rørende var biskop Boisens handling i alle tre skoler, især i Tirsted, hvor det store antal fædre og mødre brød ud i tårer. Lovet være Gud, at jeg kun har een middelmådig og tolv gode skoler og ikke en eneste skolelærer, der har en umoralsk karakter. Hvor ville ikke min salige broder have glædet sig; dersom han havde været, hvor højt har han måske glædet sig derover! Rig er den velsignelse, Gud har ladet mig blive til del!“ (Johan Ludvig Reventlow var allerede død i 1801).

Et meget betegnende træk om hans iver for undervisningen har den bekendte lærer Rasmus Sørensen i Brandstrup, hvem vi skylder flere optegnelser om greven, givet, idet han fortæller, at Reventlow under en tyfusepidemi i Skørringe skole befalede, at der skulle gøres værelser i stand på Christianssæde til skolelokaler, for at undervisningen ikke skulle blive afbrudt, en tanke, der fyldte hans forvalter med en sådan rædsel, at han udbød: „Har De kendt galere? Han var tilfreds med om vi satte rub og stub til af alle grevskabets indtægter på de skoler! Det er som en hel købstadsflække af bygninger alle de skoler, vi har bygget og har at holde ved lige, og det er altsammen for hans egen bekostning af grevskabets indtægter — tilsidst bliver han Vorherre død selv så fattig som en kirkerotte. — Hvad skal vi nu gøre ved dette, ved en skole i et af fløjhusene? Jeg er ulykkelig med ham — skriver jeg nu til ham: Det er umuligt, Deres excelence, at få skole der indrettet i en sådan hast, så

svarer han straks: Skolebørnene skal have plads i en af salene på slottet — og dersom jeg ikke straks gjorde det, så Gud hjælpe mig!“

Den undervisning, der blev meddelt i de Revenlowske skoler, var ikke af noget ringe omfang. Alle børn skulle kunne læse alt, både trykt og skrevet, gøre rede for det væsentligste af religionen, forstå så meget af skrivning og regning, at de selv kunne mærke og regne det fornødne; men de flinkere børn skulle desuden lære naturhistorie, naturlære, fædrelands- og verdenshistorie, samt ordentlig og tydelig at opsætte deres tanker skriftligt.

Det var de samme fordringer, Joh. L. Reventlow opstillede i sin skoleplan for Brahetrolleborg, og han tilføjede endog, at for at kunne blive gårdmand på hans gods skulle vedkommende have hørt til de flinkeste i skolen.

Selv om statsministeren ikke udtrykkelig fastsatte en sådan præmie på kundskab, så lod han det dog ikke mangle på opmuntringer, hverken for lærere eller børn; disse kom om søndagen og ved eksaminerne til hans slotte, hvor de legede i haven og fik foræringer, bestående af bøger, klæder, æbler, nødder o.s.v., og foræringer blev der også de forældre til del, der til optagelsesprøverne mødte med børn, som allerede kunne læse; endnu består denne skik på de Revenlowske godser, hvorfor det er et helt særsyn, at et barn dér kommer i skole uden at kunne læse.

Det er som om den store oplysningsvens ånd endnu svæver over det sted, hvor han levede! — Straffe holdt han ikke af; han påbød strengt, at der ikke måtte straffes for svage evner; dette finder vi i vore dage ganske selvfølgelig; men således var det ikke i den tid, da man fra fortiden havde arvet den anskuelse, at det vigtigste opdragelsesmiddel var prygl; læreren måtte straffe for virkelige forseelser, men selv da med stor forsigtighed. Den højeste straf for dovenskab var udvisning af skolen; at dette middel kunne være virksomt er det bedste bevis for, hvor højt hin tid stod over vores med hensyn til iver for oplysningen.

Da Frederik VI. senere var blevet aldeles indtaget i den såkaldte „indbyrdes undervisning“ og på alle måder søgte at indføre den i alle skoler, optrådte Reventlow som dens ihærdigste modstander og havde også held til at holde den borte fra sine egne skoler.

Denne undervisningsmetode var opfundet af en englænder ved navn Lancaster og bestod i, at de fremmeligste elever blev anvendt til at undervise deres meddisciple, og alt skulle ifølge den gå efter en så udførlig plan, at alle blev udviklede aldeles ens; det var en metode, der smagte stærkt af militær spændetrøje, hvad der var grunden til, at Frederik VI. var blevet så forelsket i den, men den havde så lidt som muligt at gøre med virkelig åndsdannelse; Reventlow kunne blive fyr og flamme, når talen kom på

den, og da biskop Boisen, der gerne ville føje kongen, begyndte at hælde til den, udtalte greven ved en skoleeksamen udførlig sin mening om den.

„Lancaster har“, sagde han, „som opfinder af denne metode gjort sit navn udødeligt; han har derved gavnet enhver overfyldt og af aldeles uforberedte børn bestående skole i de store stæder, hvor en eneste stakkels lærer tilforn så godt som intet har kunnet udrette med de flere hundrede af forældreløse eller forarmede børn, som han på een gang skulle undervise, og som det var ham umuligt at overkomme; — nu derimod kan han ved brugen af den lancasterske metode sysselsætte dem alle og udrette meget med dem i elementær-øvelserne — og dette er stort og prisværdigt! — men aldrig har det kunnet være Lancasters mening, at denne metode skulle fortrænge vor bedre og større fremgang, efter vore dygtige skolelæreres selvøvende metoder på vort skolevæsens nuværende standpunkt.

Vore skoler ere byggede og vore distrikter inddelt således, at enhver af vore skolelærere ikke har et større antal børn at undervise, end de godt kan overkomme at sysselsætte dem alle og tilbørlig indvirke på deres forstand og hjerte. — Dette sidste kan den lancasterske metode ikke. — I intet andet land i Europa, hvor skolevæsenet for almuefolket har været i nogen fremgang, finder vi den lancasterske metode gjort til almindelig regel.

Man påstår overalt i det protestantiske Tyskland, at skete dette skridt, ville det være en skammelig reaktion i folkeoplysningens fremgang, ja ville være det samme som at sættes 50 år tilbage i skoleudviklingen. — Her i Danmark vil man nu bevirke denne skammelige reaktion; man vil nu slå en streg over alt det, som vi har virket og opofret for vort almue-skolevæsens fremme til det bedre, og vi vil begynde på bar bund forfra, så at ikke engang vore husmødre og fædre skulle behøve at lære deres små at læse noget.

Den gode forening af husundervisning og skoleundervisning vil man ved denne metode afbryde; også skolelærerne skal nu ikke behøve at lære andet end at bruge denne metode; — Undervisningen på seminarierne er alt blevet indskrænket — og selve seminarierne skal falde, efterhånden som de nærværende seminarielærere enten dør eller forflyttes — Det er for dyrt for staten at koste så meget på det skolevæsen, hedder det nu. — Mange af de gode præster har jo også længe råbt på, at bidraget af deres embeder til det amtsprovst-fond og til det seminarie-fond var dem for trykkende.

Det er derimod ikke for dyrt for staten at bygge kaserneskoler og normalskoler for indbyrdes undervisning i hver by, om det skal være; thi det siger formodentlig major Abrahamson („indbyrdes undervisnings“

indflydelsesrige talsmand hos Frederik VI.). Det er ikke for trykkende for præsterne, provsterne og biskopperne at gå under majorens sikre protektion til deres ønskers opnåelse.

Jeg har indbudt major Abrahamson til at komme her og erfare vore skolers fremgang og modtage vor overbevisning om, at denne er fremfor al trang til hans „indbyrdes undervisningsmetode“ — men det har ikke villet behage ham at komme her. Det behager heller ikke mig at modtage hans lære om hans metodes ubetingede gyldighed for alle skoler i almindelighed.

Det var nærmest pligt for vore danske gejstlige som de beskikkede talsmænd for almueoplysningens vigtige sag at stå urokkelig imod alt det, der ville føre os tilbage med denne sags fremme; men det har nu vist sig, at de ikke har kraft dertil. De er nødt til at føje regeringen i dens ønsker hermed — siger man til sin undskyldning; — hvo andre end de gejstlige selv — må man vel spørge — har da indledt, begyndt og stedse fortsat denne føjelighed, som aldrig har været lovbud? — og hvo andre end disse føjelige i sådan sag bliver det vel, som til sidst nøder regeringen til at gøre til lovbud for os så uføjelige i dette punkt, hvad de mange føjelige da alt forud har grebet efter? — Selv i dette tilfælde vil jeg erklære, hvad jeg altid har erklæret, at, når denne metodes indførelse — som det nu tegner til — er bleven almindelig lovbud for Danmark, skal jeg, om Gud vil, jeg da lever, dog redde mine skoler fra at fortabe den gode fremgang, de nu har nået.“

Sine skoler besøgte Reventlow hyppigt; han ikke alene hørte på undervisningen, men tog ofte del i denne, enten ved at lade børnene læse for sig i bibelen, lade dem regne for sig, læse breve, han medbragte, eller skrive en eller anden fortælling efter hans diktat. Eksaminerne, der ofte blev holdt på hans slotte, forsømte han aldrig.

Var han tilfreds med udfaldet, så var han i et glimrende humør, indbød læreren til at spise hos sig og spøgede med børnene; engang da han i en skole havde været særlig tilfreds med regningen, sagde han, da han gik: „Nå, børn, kunne I så sige mig: hvormeget er halvanden gange halvanden?“ Børnene så betuttet på ham, medens han leende gik ud ad døren. — Det er intet under, at den før nævnte Rasmus Sørensen udbryder: „En så stor personlighed, prydet med de mange stjerner og kors, har jo aldrig noget menneske i Danmark tilforn set at møde og tage omkring i almuefolket for at høre hvert barn af rollingerne læse, stave, lægge sammen, kende tal og skrive bogstaver, kende ordet og Vorherre.“ I en af de salmer, provst Daniel Smith i Horslunde forfattede i anledning af hans begravelse, kommer takken herfor til orde:

*“Farvel, du ædle børneven!
end se vi dig i ånden
så glad i børnevrimmelen
med bibelen i hånden.”*

Hørte han i en skole en hjertelig religionsundervisning, da kunne han bevæget tage ordet og udbryde, som han engang gjorde i Brandstrup skole:

“Ja, således hører vi her, at religionen er lige så meget for børnenes hjerter som for deres forstand, og at Guds ord er nyttigt til alle ting, at i bibelen findes intet, som er urigtigt eller unyttigt, men at alt her af det gamle og nye testamente lader sig herligt sammenføje til en frugtbar anvendelse for de umyndige som for os ældre, så at det er en stor glæde, ja, ret en sand velsignelse at høre.”

Han bragte derpå læreren sin tak og vendte sig så til børnene, sigende: „I, kære børn, skal også have tak, I kender nu jeres lærers røst, og han kender jer, han leder jer til den gode Gud og til at kende sandhed og alle gode ting, hvor herligt er ikke dette! — Det er mig ligeledes kært, at jeg ser her ikke få af børnenes forældre til stede; det er forældre og lærere, der arbejder hånd i hånd til et mål med børnene; sker dette ikke, da er vor skolegerning kun halv; vi skal gøre den hel; husundervisning og skoleundervisning må følges ad og hjælpes ad, da går det, som det bør, og vi vil da opdrage en herlig slægt for fremtiden af disse unge poder af dejlige, renlige, pæne, glade og lykkelige drenge og piger, som her står omkring os og har ladet os høre og se i dag den gode frugt af vore fælles bestræbelser for dem. Derfor skal I forældre også have tak for jeres tilstedeværelse i dag!“

Særdeles bevægelig var også hans sidste prøve med børnerne, da han i sin høje alderdom var bleven angreben af den sygdom, der skulle blive hans helsot; da han efter prøven ville tale til de forsamlede, udbrød han om sit livs ende med tårer og takkede Gud for den nåde, han havde forundt ham ved i så mange år at lade ham være for de små og umyndige som for de ældre og myndige en vejledning og hjælp til oplærelse og fremgang i tro og Gudsfrygt, i menneskekærlighed og retskaffenhed, i timelig og evigt velvære.

„Jo mere vi ligner vor fader i himmelen og hans søn, vor milde frelser“, sagde han, „og des mere vi tjener vore medmennesker og gør dem delagtige i Guds timelige og evige gaver med os, des rigere og lyksaligere er vi på jorden og i himmelen — og uden dette har vi intet og kunne intet føre med os herfra.“ — Han takkede også Gud for de gode medhjælpere,

han havde fundet til befordring af så meget godt, og der var ikke en af de tilstedeværende, der ikke blev rørt til tårer.

Eftersom Reventlow var et sådant mønster på en skolepatron, er det intet under, at han tidligt henledte Landbokkommissionens opmærksomhed på skolesagen, så meget mere, som han samtidig på Kronborg og Frederiksborg amter var meget virksom for skolevæsenet. „Når stavnsbåndet er ophævet“, siger han i en af sine betænkninger, „når alle midler, som kan tjene til landvæsenets opkomst, er anvendte til at ophjælpe det, da vil fremgangen dog langt fra ikke blive så hastig, langt fra ikke så stor, så lykkelig for staten og for hvert individ i bondestanden, som når skolevæsenet tillige bringes til den fuldkommenhed, som de i adskillige andre lande allerede har opnået. Jeg tror, at også dette må kommissionen ved dens allerunderdanigste forestilling foreslå straks at lægge hånd på; thi hvert år, som tabes, kan af staten ikke oprejses.“

En følge af hans ivrige bestræbelser var, at der i 1789 blev nedsat en kommission — den store Skolekommission — for at tage under overvejelse, hvad der kunne gøres for almueoplysningen. I de første år denne virkede, var udsigterne særdeles lovende; der blev oprettet et seminarium på Blågård, til hvilket man knyttede store forventninger, og tilstanden i Reventlows skoler skulle være det mål, hvorefter hele landet skulle stræbe, hvad der er ganske naturligt, eftersom hans og hans brors skoler var de bedste, og han selv var kommissionens mest indflydelsesrige medlem (også af den grund, at han var den på dette område mest erfarne blandt dens medlemmer).

Betegnende for hans sikre blik for skolens tarv er det, at han ville have dens øverste bestyrelse henlagt til særlige myndigheder, en direktør og skoleinspektører, at han ønskede forskoler oprettet, og at han foreslog at give lærerne sæde i skolekommissionerne.

Før hans forslag imidlertid kom ud i livet, var mange af dets bedste punkter bortklippet; dog, hvad der i „det foreløbige reglement for landsbyskolerne på øerne af 1806“ og den hele landet omfattende skolelov af 1814 findes af godt, kan for en væsentlig del tilskrives Reventlow; ham skyldes det således, at religionsundervisningen fik en plads i skolen; også på den tid var der mange, der aldeles ville henvise denne til hjemmene og præsterne; dette modsatte Reventlow sig på det bestemteste; „han er“, siger en af hans modstandere i denne sag, „så bekymret for den kære Gud og den kristelige religion, som om de ikke kunne tåle at ses ved lyset.“

Alle vegne, hvor han kunne komme til at lægge et godt ord ind for skolerne, forsømte han det ikke; i sin plan til den nye vejordning skriver han således: „Af disse mindre veje fortjener ingen mere regeringens opmærksomhed end skolestierne for børnene, som især ved de mange udskiftninger bliver vigtige. Jeg er af den formening, at ingen mand måtte have ret til at nægte en andens børn vej over sine marker til skolen, når den derigennem er bekvemmest, og at han dertil måtte være forpligtet at holde de fornødne stenter og gangbroer så vel som grøfter vedlige, således at børnene uden hinder eller fare til alle årets tider kan komme i skole, og at vedkommende amtmand i tilfælde af påkommende tvistighed må pålægges at afgive sin kendelse, hvor gangvejen for børnene skal anlægges.“ Efter at vi således har betragtet Reventlow i hans virksomhed som statens og skolens velgører, vil vi, så godt som de få tilstedeværende kilder tillader os, forsøge at udkaste et billede af ham i hans huslige kreds.

*Den sande storhed skyder lønlig rod:
 først kredsende om hjemmets fryd og sorger
 får kærligheden vingekraft og mod
 til højest flugt som stats- og verdensborger.*

E. Schütz.

Kort efter den Norgesrejse, der for Reventlow var afslutningen på hans uddannelse, var han blevet forlovet med den før nævnte Sophie Frederikke Louise Charlotte Beulewitz, og to år efter (1774) blev de ægteviede. I omtrent 48 år levede de et usædvanlig lykkeligt ægteskab; hun var en ædel og højtbegavet kvinde, der fuldt ud kunne slutte sig til sin mands planer og var begejstret for det, han kæmpede for.

Hun fødte ham ikke mindre end tolv børn, af hvilke de ni overlevede ham, og det lykkelige samliv, han førte med hende og dem, bidrog ikke mindst til hans livs lykke. Det siges, at han den største del af sit liv ikke havde noget eget arbejdsværrelse, for at han så meget som muligt kunne være sammen med sin familie; hans skrivepult stod i en krog af dagligstuen, og mange af de forordninger, der havde skabt lykken i tusinder af danske hjem, er således blevne til midt i kredsen af en lykkelig familie. Der er noget smukt i tanken herom.

Følgende brudstykke af et brev fra grevinde Reventlow, som hun skrev til sin søster dagen før den store A.P. Bernstorffs død, taler bedre om hendes sande kristelige sind end mange ord:

København, den 20. juni 1797.

Med beklemmt hjerte skriver jeg disse linier til dig. Det er min trøst, at når du har modtaget dem, er alle lidelser bortsvundne for vor elskede Bernstorff, og han er vandret over i det sande liv. — — — Gud vil tage hans faderløse børn, kronprinsen og landet, under sin beskyttelse og lære os, at vi skal forlade os på ham alene. Hans vilje ske; thi selv når han synes os streng og uforståelig, er han vis og god. Hans guddommelige, fra himlen sendte religion, løser hver tvivl, stiller hver klage og gør os her allerede salige i håbet — som vor Bernstorff om få øjeblikke vil være det. O, du fromme og tro tjener! Du har været tro over lidet, jeg vil sætte dig over meget, gå ind til din herres glæde! Dette sprog svæver mig stedse i tankerne — — — Kære søster, hvilket sørgeligt gensyn, efter at vi havde

håbet på en glædelig samværen på Lolland, dog den albarmhjertiges vilje ske.“

At hun forstod at bevæge sig i de højere kredse, kan man nok tænke sig; vi har liggende for os breve fra hende, i hvilke hun fortæller, hvorledes hun daglig omgikkes Frederik VI. og hans dronning; navnlig var hun på en aldeles fuldendt måde værtinde for kongen på et to dages besøg, han i året 1809 aflagde på Christianssæde og Pederstrup; men hendes herlige karakter fremlyser bedst af, at hun på samme hjertevindende måde kunne omgås med samfundets ringeste mennesker.

En gammel mand på Vestlolland har meddelt et eksempel herpå, der er så betegnende ikke alene for grev Reventlow, men fuldt så meget for hans hustru, at vi ikke kan undlade at hidsætte det:

“Det var et år i efterhøsten, at ekcelencen en eftermiddag kom gående ind hos mig for at se frugten på et æbletræ i min have, der, som jeg ved et andet besøg havde sagt ham, var fremvokset af en æblekerne, og om hvilket han derfor påstod, at det ville blive en egen art, hvad et kernetræ altid blev.

Efter et kort ophold hos mig bad han mig vise sig den korteste vej til Pederstrup. Jeg, som kun gjorde regning på at følge ham et kort stykke, da vi ikke behøvede at gå langt for at få gården i sigte, gav mig på vej, som jeg gik og stod i mine simple hverdagsklæder og med et par store træsko på fødderne. Efter at have fulgt greven over min egen og min nabos lod og passeret Saltov (en af hovedgårdens marker) og nået kørevejen, som førte hen til gården, ville jeg byde farvel.

“Nej, nu følger du hjem med og hilser på min kone,“ sagde han. Jeg bad ham undskylde, eftersom min påklædning ikke var passende. „Hvad, generer du dig, du skal ikke genere dig for mig!“ udbrød han igen, „du skal minsandten følge med.“ Der var altså ingen ynke, jeg måtte med.

Da vi kom op på „det gule hus“, satte jeg naturligvis mine træsko udenfor på gangen og marcherede ind i stuen på strømpesokkerne; her blev jeg præsenteret for grevinden som „en søn af den Peder Stryhn, vi før har besøgt“, og greven bad nu sin kone holde mig ved selskab, medens han klædte sig om, samt befalede tjeneren at bringe mig vin og kage. Grevinden bød mig plads i sofaen ved siden af sig og talte derpå med mig om min familie, som om det havde været et af mine lige.“

Dette lille billede fortjener at bevares; den højt dannede grevinde, der var vant til at bevæge sig i de højeste kredse, og den jævne bonde i sine

hverdagsklæder siddende i samme sofa og gensidigt have interesse af hinandens samtale; vi tør dristigt sige, at et sådant syn næppe før var set i Danmark.

Reventlows huslige kreds var i sjælden grad lykkelig; de talrige, vel opdragne børn var deres forældres glæde og udviklede sig under deres personlige ledelse og store eksempel til gode og brave mennesker; ofte sagde Reventlow derfor: „Jeg kender intet menneske, der har været så lykkelig som jeg; jeg har været lykkelig i mit hus og min familie, lykkelig som embedsmand og lykkelig med hensyn til mit gods, hvor alt er gået så meget fremad, hvor bønderne har gjort så betydelige fremskridt.“ Man mærker så tit gennem hans tale, hvor hans hjerte er; thi den ender, som man vil se, i regelen med at glæde sig over skolerne eller over bønderne.

Således skriver han også i et brev (28. maj 1787) næsten med samme ord: „Jeg kender heller ingen, der har været så lykkelig som jeg, der ved Guds kraft, som har ledet mig, har formået at lindre de undertryktes elendighed og ydmyget undertrykkerne, — der derhos ser alle om sig, hustru og børn, sunde på legeme og sjæl. Om det inderlige forhold mellem ægtefællerne vidne bl.a. et par breve, skrevne den 8. og 11. april 1797 af Reventlow til hans søster i anledning af, at grevinden havde været syg.

„Med den inderligste glæde“, skriver han, „melder jeg dig, at i dag på den 9. dag, er krisen lykkelig overstået hos min gode hustru, og at hun ved Guds hjælp er ganske uden for fare. Hun har allerede i går spist noget øllebrød, der smagte hende godt, og hun spørger allerede og ser sine børn omkring sig; hendes elskelige hjerte finder igen enhver genstand ny, som Gud har skænket hende. Den besvimelse, som hun fik på sygdommens fjerde dag, er ikke foruroligende. Collisen (en af den tids berømte læger) holder den for velgørende og tilskriver den den lykkelige krisis.“

I det næste brev beretter han videre: „Al sygdom er Gud ske lov forbi, glæder eder med mig, I kære, at Gud har afvendt al fare. Ganske vist ligger hun endnu til sengs; men hendes kræfter vokser, matheden er ikke mere foruroligende, og søvn og appetit indfinder sig igen, pulsen er rolig og uden feber.“

At han med sin store kærlighed til undervisning særlig tog sig af sine børns oplærelse, kan man tænke sig. Han sad ofte og hørte på dem og talte selv med dem, i særdeleshed om religionen; det lå ham først og fremmest på hjerte at få gode og gudfrygtige børn; således skriver han i februar 1820: „Jeg håber, at menneskenes lidelser snart må have nået deres mål, undertrykkerne være forsvundne og velgørerne trådt i deres sted.

Jeg ville gerne se alle mine børn arbejde i Guds vingård og, når jeg var skilt fra dem, blive deres engel og oplyse dem med det himmelske lys, give dem vise råd, som jeg henede formår det under den mørke himmel.“ Ofte kommer i hans breve og dagbøger glæden over hans gode børn til orde; „min gode Christian“ — (hans ældste søn, født 1775, gift med Benedicte v. Qualen, der allerede døde 1813) — skriver han den 10. november 1803, „er mig en ret velsignelse, en forstandig, virksom landmand, børnene er sunde, og Benedicte en fortræffelig hustru. Alt blomstrer her, skove og marker står godt, og menneskene har det godt og er gode.

Et skønt lod er tilfaldet mig, når jeg blot ret må erkende det, kun arbejde tilstrækkelig i vingården.“ „Vi er alle vel“, skriver han den 27. november 1814, „og nyder megen glæde i vor huslige kreds, kærlighedens ånd hviler over børn og børnebørn i rigt mål; det vil mildne hver ulykke og forhøje hver glæde.“ Og den 8. juni 1816 skriver han til søsteren: „Kære søster, kom, jeg har så meget at vise dig: mine skoler, mine unge træer, mine bønder og husmænd og mit hus, fyldt med gode børn og børnebørn.“

For ham, der personlig havde erfaret, hvilken betydning en udmærket lærer kan have, var intet offer for stort, når det gjalt om at skaffe dygtige lærere til sine børn; han fortæller således i en dagbog fra 1796, at da han skulle have en fransk lærerinde til sine børn, men hun ikke ville tage pladsen for ikke at forlade sine svagelige forældre, tilbød han at tage dem med oven i købet.

Det ædle ægtepar havde lydige børn; dette var også en af betingelserne for hjemmets lykke; han var en fader af den gode gamle slags, der forenede mildhed og kærlighed med alvor og værdighed; han både var og blev betragtet som en sand patriark i sin familiekreds; hans ord var lov for hans børn, og eftersom han havde lært dem lydighed i deres barndom, så høstede han i sin alderdom frugten deraf i den ærbødighed og kærlighed, hvormed børn og børnebørn så op til ham.

Som embedsmand boede Reventlow som oftest med sin familie i København; sommeren tilbragte han i nogle år i slutningen af forrige århundrede på Charlottenlund; men så ofte han kunne komme til Lolland, rejste han derover; der var jo nok for ham at udrette på sit gods, når han kom der; men alligevel betragtede han det som en stor ferie, han fik, når han i nogle uger kunne lade forretningerne ligge i København og drage over til sine bønder og skoler.

Han følte i høj grad, at „adel forpligter“, og at „sit fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette“, og derfor var han en sjældnen trofast arbej-

der i sit kald; men netop derfor kunne han være rigtig glad ved lidt hvile engang imellem. I et brev til søsteren skriver han således (juni 1787):

“Hurra, hurra! ad Lolland til går marchen. Kammeret bliver i København, og smed, kusk, rytter, gangere, årer og sejl fører os fra det, dog kun for 14 dage. Men i Lolland er honning, smør, mælk og hvede i overflod, og der kommer det til foruden vor egen talrige rede, Ludvig, Sibylle, moder og Wendt.

Kom, dersom I kunne, men om og med eder kan jeg ikke være meget, dog i venskab spise og drikke med eder; dagen skal være bønderne helliget, men I skulle også se dem og se, hvor meget jeg har sørget for mange af dem og vil sørge for flere. Køre og ride skulle I af hjertens lyst; thi der er mange gode heste i Lolland — o, kom nu smukt!“ (Sibylle Schubert, Ludvig Reventlows ædle og højsindede hustru).

Reventlows hjem var et af de rigest velsignede i Danmark, rigt ved guds-frygt og indbyrdes kærlighed, og rigt ved den kreds af udmærkede og ædle mænd og kvinder, som samledes der omkring det ædle ægtepar. Blandt husets venner må først og fremmest nævnes A.P.Bernstorff og Ernst Schimmelmänn, disse to, af hvilke den første er vor største udenrigsminister siden Griffenfeldt, den anden ganske vist større som menneske end som statsmand; men begge dannede de med Reventlow et trekløver, hvis lige Danmark næppe før har set, med hensyn til inderligt venskab. Den ukendte digter mindes smukt deres store gerning og sjældne venskab, når han synger:

*“Du sjældne greve-kløverblad,
i byrd og værd så lige,
I venner tre, næst kongen sad
I udi Danmarks rige;
hinanden, kongen, landet tro
I elsked indtil døden;
det kendes skal i bondens bo,
ja kendes bedst i nøden!”*

Bondens varme ven, Chr. Colbjørnsen, var også en hyppig gæst i Reventlows hus, og det er bekendt, at Jens Baggesen fandt et særligt tilholdssted både på Christianssæde og på Brahetrolleborg. På førstnævnte sted findes i skoven bag slottet en kæmpemæssig, hul eg, i hvilken der er indrettet en stue, og som siden hin tid kaldes „Baggese ns eg“; i den, siger sagnet, har den store digter ofte siddet og har der skrevet flere af sine mesterlige digtninger.

Den ædle digter, grev Stolberg, der var gift med Reventlows højtelskede søster, hvem han, før han fik hende, begejstret havde besunget, var naturligvis med sin hustru en hyppig gæst, navnlig om sommeren; mange af Reventlows breve til søsteren, hvoraf vi er i besiddelse, er glade indbydelser til at komme til Christianssæde eller Pederstrup.

Med familien på Brahetrolleborg levede den på Christianssæde naturligvis også i det nøjeste forhold; i København var biskop Balle en jævnlig gæst, ligesom hans kaldsfælle Boisen var det på Lolland; præsterne Garde og Smith i Horslunde hørte også til dem, greven satte pris på og gerne så i sit hus.

Med sine jævne, tarvelige livsvaner var Reventlow en hader af al luksus i selskabelig retning, men der herskede i hans hus den jævne, hjerteligste gæstfrihed; det største udbytte måtte søges i samtalerne, der naturligvis ofte drejede sig om det, til hvilket Reventlows hele hu stod: bønder, oplysning og kristendom. Det var ham en særlig glæde at vise gæsterne sine bønders velstand og deres børns undervisning; da Frederik VI. i 1809 skulle besøge Pederstrup, glæder Reventlow sig navnlig til, at han kan vise kongen den lykkelige tilstand på godset. „Det skal blive fester af en ganske ny art“, skriver han til søsteren, „nok af spise og drikke, men ingen lukulliske måltider, derimod læsende, skrivende, regnende og dansende børn, renligt klædte i mængde! Skønne opblomstrede skove, huse med haver på tre tønder lands størrelse og gode, lykkelige forældre vil jeg vise ham.“

I næsten 48 år levede de to mønsterværdige ægtefolk med hinanden; da bortkaldtes grevinden den 26. juli 1822. På Horslunde kirkegård var et nyt stykke jord indtaget, men bønderne holdt ikke af at benytte det; Reventlow lod derfor sin hustru være den første, der blev begravet der, og samtidig toges de tre afdøde børns lig ud af kapellet og nedlagdes ved siden af moderen.

Om selve begravelsen nedskrev grevens gamle tjener følgende ord, som vi ikke kunne nægte os selv den glæde at anføre, fordi de vidner så smukt både om herre og tjener:

“Den afdøde grevinde har selv valgt til tekst for ligtalen 2. Korinther 5, 6-10. Da alle ting var endt ved graven, trådte den gamle greve selv frem og på den mest rørende måde talte nogle ord over sin ungdoms og alderdoms venindes åbne grav. Han takkede forsynet og den afdøde for et langt, lykkeligt liv og formanede sine sønner og sønnesønner så dybt bevæget og faderlig til at ligne den afdøde i gudsfrygt og kærlighed, så at alle, der stod om graven, hensmeltede i tårer.“

Biskop Boisen siger med hensyn til denne begravelse i ligtalen over greven:
„For fire år siden stod denne olding ved sin hensovede hustrus gravsted.
Da hvilede hans tårefyldte øjne endnu for sidste gang på hendes kiste,
og han udtalte disse for os alle uforglemmelige ord: „I har set mig græde;
men ingen har hørt mig klage; hvad Gud gør er vel gjort!“

---

*Dit store hjerte dig adler
mere end stjerners glans; —
så længer d'fen frie bonde
for højsind har levende sans,
så længe skal blomstre, du ædle,
taknemmeligheds mindekrans.*

Når man til slutning vil danne sig et samlet billede af de bestemmende træk, der betegner Reventlows personlighed, da må man nødvendigvis først lægge mærke til det, der behersker alle andre, og hvorfra de tager deres udspring, nemlig hans af kristendommens sande ånd gennemtrængte sind.

Fra sin tidligste ungdom havde han været en meget oprigtig kristen, og han voksede mere og mere i kristendom, jo ældre han blev; dette fremgår så tydeligt af hans ord ved alle lejligheder; den faste tro på Guds faderlige forsyn er som en rød tråd, der drager sig igennem hans liv, og den har hos ham det sikre vidnedsbyrd om sin ægthed, at den vokser i modgang; man læser således et af hans breve fra 1811, altså fra en tid, da det så meget sørgeligt ud her i landet på grund af den ødelæggende krig med England.

„Sørgelige er min søsters breve“, skriver han fra Laurvig, „jeg ville ønske, at hun og Stolberg kunne komme her for at ånde bjergluft i stedet for den holstenske. O, lad os ikke sørge for, hvad vi skal æde, eller hvad vi skal drikke, eller hvormed vi skal klæde os; derfor vil den himmelske fader sørge.“

Jeg sørgede ikke så meget, da englænderne var på Sjælland og for København, og jeg ikke turde håbe mere at få mine kære godser at se. Havde jeg mistet dem, ville jeg ganske vist have følt tabet dybt, men det ville ikke have nedbøjet mig, og jeg ville dog have bragt giveren af alle gode gaver glad tak for den nydte lykke i den længste del af mit liv.“

Ved en anden lejlighed skriver han således til grev Stolberg: „Vi arbejder daglig i finanskollegiet — — — med rolig samvittighed lægger jeg mig da efter endt, møjsommeligt arbejde til ro og befaler Gud udgangen på al vor gerning. Vi er alle raske, jeg er rolig i stormen; thi Gud vil lede alt, og hvem der som jeg allerede flere gange har mistet alt og igen fået det, han tør ikke frygte i havnens nærhed.“

Et vidnedsbyrd om hans ægte kristendom er også den ydmyghed, han i sin tale lægger for dagen; aldrig søgte han forfængelig efter ære, og når nogen roste ham for de store ting, han havde udrettet, gav han altid Gud og den højt elskede kronprins æren derfor, „Dersom jeg har virket noget godt“, sagde han, „da er det ikke mit, men Guds værk; jeg har kun været hans ringe redskab; jeg har ikke nær gjort så meget godt, som jeg burde.“

Provst Smith i Horslunde havde forfattet et digt til Reventlow, hvilket han ville bruge som indledning til et lille skrift; Reventlow ville dog ikke have det trykt; han kan ikke tilegne sig al den ære og slutter sit brev til provsten (17. marts 1825) således:

“Opfordret dertil af vor gode konge har jeg i den virkekreds, i hvilken han satte mig, søgt at befordre hans velgørende hensigter; men intet har jeg udrettet alene, men har været understøttet af en samling udmærket duelige og veltænkende mænd i og udenfor det mig anbettede fag, og ikke har jeg haft nogen del i det meget gode, som fremvirkedes i andre virkekredse.

Min gode vilje kan fortjene nogen ros, og den lykke, som Gud gav til næsten alt det, som foretoges, var Guds og ikke menneskeværk. Min visdom fortjener ingen ros, det siger jeg uden nogen falsk beskedenhed, af inderste overbevisning; men Gud er stærk i de svage, som forlade sig på ham og ikke på egen visdom og kraft. Denne tanke håber jeg at skulle følge mig i min grav og med glæde at lade mig gå over i evigheden.“

Til sin søster skriver han den 10. november 1803:

“At dine ønsker og din velsignelse ledsager os, ved jeg, og disse tanker glæder mig ofte, kun ønsker jeg, kære søster, at du ikke vil holde mere af mig, end jeg fortjener, at du ikke hæver mig op på et trin, på hvilket jeg ikke står, men fortæller mig mine fejl med den samme venlighed som det gode, jeg ønsker at øve. Jeg står ikke over dig, kære søster, men Gud har ofte velsignet dine som mine foretagender, og med fromme, enfoldige hjerter vil vi vandre vor vej — — —. Den største del af vort jordeliv har vi lykkeligt gennemlevet, og hvad der endnu vil hændes os, kommer fra faderhånden.“

Hengivenhed i Guds vilje lægger han for dagen under alle livets tilskikkelser. At hans store ven, A.P. Bernstorff, skulle dø så tidlig, var ikke alene et uopretteligt tab for Danmark, men også et smerteligt tab for Reventlow personligt; netop derfor er det så velgørende at læse hans breve fra de ængstelige dage, da dødens engel mere og mere nærmede sig Bernstorffs sygeleje. Den 30. maj 1797 skriver han:

“Det er desværre ikke bedre med vor gode Bernstorff. Han er i de senere dage gået noget tilbage, og dette forurolicher begge læger. Alle gode bønner må forene sig for Guds trone; dog hans og ikke vor vilje ske! Døden, sagde han, da jeg troede ham helbredt, vil være mig et sendebud om fred.“

Fire dage senere skriver han: „Kraften til rolig at vente på Guds vilje og bede om den kommer ned fra oven, og hans ånd lede os på alle vore veje, indtil vi når det skønne mål, indtil himmelen, som vor fader Bernstorff måske nærmer sig, åbner sig også for os. Gid mange tårer af vemod og barnlig hengivenhed måtte flyde. Gud styrke eder, I gode, og os alle. Amen! Amen!“

Vi kan også her minde om hans i det foregående anførte ord ved sin hustrus grav; af hans faste tillid til Gud fulgte igen, at han blev ligegyldig overfor menneskenes domme. Af den fik han kraft til at hæve sig over det had, mange af hans standsfæller kastede på ham, fordi han var bondefrihedens leder. „Mig er det ligegyldigt, skriver han den 8. februar 1783, „om menneskene ikke vil påskønne min gerning, når kun min himmel i mit indre vedbliver at være lys. Jeg og vi alle er vandringsmænd gennem et land, i hvilket der er meget godt og meget ondt, men vi vandrer mod hjemmet, hvor der er idel fred.“

Når vi så ofte henviser til Reventlows breve til hans søster, da er det ikke alene, fordi disse breve omtrent er det eneste af hans private brevveksling, der er blevet bevaret, men også fordi de har så stort værd ved at lægge hans sjæleliv klart for dagen; hun var ham nemlig en trofast veninde, hvem han gjorde delagtig i alle sine planer og bekymringer. Han har naturligvis derfor særlig forkærlighed for at underholde sig med hende om religiøse emner; blandt hans mange udtalelser anføres følgende:

“Min kære søster“, skriver han den 20. august 1816, „i morgen træder du ind i et nyt årti. Dig og mig har Gud givet at skride over vore søskenendes og forældres alder. I vore senere år har vi vel lidt megen smerte og haft megen kummer, det største antal af vore ædle venner er gået forud for os; men endnu nyde vi Guds velsignelse, mere end vi kunne udtale og formå taknemmelig nok at erkende, Målet for vor løbebane kan ikke mere være meget fjernt; vi vil love Gud i livet og i døden, dertil give Gud dig og mig sin ånd og kraft!

De sidste timer hellige os Gud, som han helligede dem for Ludvig; efter alt godt vil vi meget tragte; plante og vande og erkende, at Gud alene giver væksten. Hans veje er uransagelige; meget, som vi plantede og vandede, bragte ingen frugt; meget var hundredfoldig, men hvorledes end væksten var, så var sædemanden lykkelig ved at kunne så, og den gode, om end svage, vilje skal blive regnet ham til gode.

Vi vil glæde os ved livet, så længe vi har det, nyde med tak; thi enhver gave fra Gud er en velgerning, når den bliver modtaget med tak. Så længe I lever, vær trøstige og frygter intet; thi Gud prøver vel sine, men han forlader dem ikke; går solen ned for os, vil dagen igen gå op for os. Gud velsigne dig og Stolberg.“

Den 24. februar 1819 skriver han: „Hvor hurtig rykker evigheden nær. O, det er godt, at de sidste år går hurtigt. De går som en kugle, der løber ned ad bjerget. Gid de også må ende i voksende tro og tillid til Gud, i håb, tro og kærlighed; vor svaghed skal styrkes i hans kraft. — — — Hver dag, kære søster, har vi godt og dårligt vejr, men vi må være som lærkerne, der synge ved ethvert vejr deres glade sang. Således vil vi også være hinsides graven, hvor intet af tidens kummer kan trykke os.“

Men fremgik Reventlows kristelige sind således af hans tale, da gav den sig i lige så høj grad vidnedsbyrd i hans gerning. Hos ham var kristendommen ikke alene „i ord og på tunge, men i gerning og sandhed“.

Som hans natur i det hele var praktisk anlagt, således tog han også kristendommen praktisk; virksom broderkærlighed var hans livs feltråb; alle sine evner og kræfter brugte han for at fremme menneskenes timelige og evige lykke. Heri må nøglen søges til hans begejstrede og utrættelige arbejde for de fortryktes frigørelse og oplysning.

I højere grad end de fleste betragtede han alle mennesker som sine brødre; derfor tog han i sin omgang med dem alene hensyn til det ægte menneskelige; en professor eller en greve var ham ikke kærere end en flittig og kristelig husmand.

Vi kender ingen mand i Danmark, hvem hædersnavnet af vor største menneskeven med højere ret tilkommer. — Han havde tro til det gode i menneskenaturen; det var hans faste håb, at menneskeslægten gik en lysere og lykkeligere fremtid i møde, og han kunne glæde sig så inderligt over, at han havde haft den lykke at opleve og bidrage til dens begyndelse.

Man kan ikke undgå at lægge mærke til, at Reventlow i sin begejstrede tro på menneskeheden ofte forestillede sig den i et for strålende lys; han gik tit uvilkårligt ud fra, at alle var som han, og det faldt ikke hans ydmyge sind ind at tænke sig, at han var en af de store undtagelser.

En af grundene til, at skolereformen ikke blev så fuldkommen, som Reventlow ville have den, var, at han forudsatte hos flertallet af præster og herremænd en iver for oplysningen, som man kun kunne gøre regning på at finde hos de færreste; hans tro på den almindelige verdensfred er i den-

ne henseende også betegnende; ofte taler han i sine breve om det danske folk, som om alle dets medlemmer var brave, gudfrygtige mennesker, og i det hele manglede han syn for, at roden til det onde i verden ligger for dybt til, at den kan rykkes op ved ædle menneskevenners bestræbelser.

Men var der end hos ham i dette punkt nogen naivitet, da må man ikke glemme, at den på det nøjeste hænger sammen med den brændende begejstring, uden hvilken han intet ville have kunnet udrette; naiviteten er bagsiden af begejstringens medaille, begejstringens nødvendige forudsætning og følgesvend. Han var i den grad menneskeven, at han på bedste måde undskylder Schimmelmans uheldige finanspolitik, fordi Schimmelman, selvom han ikke var nogen stor finansmand, var et stort og ædelt menneske.

“Du ved“, skriver han til grevinde Stolberg, „at jeg ingen del har taget i omvæltningen af vort pengevæsen, hvis følger jeg og vor forevige ven frygtede; men forhån ikke den gode, menneskekærlige mand, der udka-stede planen. Columbus opdagede Amerika, men det blev en grav for vore sorte brødre. Schimmelman lettede deres skæbne på sine plantager, og beviste derved først slavehandelens overflodighed og skammelig-hed.

Frederik VI. hørte sin vise rådgiver og forbød den ugudelige handel. Efter megen modstand af de egennyttige fulgte hele Europa hans eksempel. Udødelig ære for Schimmelman og for kong Frederik VI. af Danmark!“

Læg mærke til, at han kalder negrene „vore sorte brødre“; han er sikkert den første, der har gjort det.

Midt under den frygtelige krigsperiode før og efter dette århundredes begyndelse kunne han håbe på den tid, da broderkærligheden var bleven så stærk, at der kunne komme almindelig fred på jorden. Derfor kan han nok være stolt af vor hæderfulde kamp på Københavns red, men i samme åndedræt udstøder han dog et hjertesuk efter freden.

“Gud har denne gang igen“, skriver han til sin søster den 9. april 1801, „afvendt fordærvelsen fra Danmark; våbenstilstanden er så godt som sluttet på tre måneder og ærefulde betingelser, og da Paul den heftige (kejser Paul i Rusland) er død, så er der ingen tvivl om, at freden snart vil følge og måske ikke vil være fjern fra det øvrige Europa.

Mit hjerte er fuldt af glad håb og lov til Gud, der har udsået den gode ånd blandt Danmarks beboere, et mod og et sandt broderskab, om hvilket man fraværende slet intet begreb kan gøre sig. Må det ikke være mangeløse soldater, fredelige, men tapre soldater, der efter 80-årig fred ikke forlader deres batteri, før den sidste kanon er demonteret og fornaglet.

Med næste post sender jeg dig de smukke sange, der blev sungne ved de faldnes begravelse. O, de er ikke døde, de salige helte, de er ikke sårede de sårede, der endnu længes efter at blive ført i slag. De første omsvæve enhver retskaffen og tilhviske alle mod og enighed, de sidste er stærke og styrke alle, der ser dem. Gud lade sin skønne morgenrøde, som jeg så længe har håbet på, gå op over jorden og lad mig se den endnu i min tid, for at jeg kan sige: „Herre, nu lade du din tjener fare i fred.“

Ved en anden lejlighed fortæller han om et træk af en tapper kapers fægtning med englænderne, men slutter derefter brevet med følgende betegnende ord: „Kaptajn Linds tapperhed glædede mig, men efter freden, som jeg elsker, længes jeg for menneskehedens skyld.“

Allerhelst ønsker han, at Danmark ikke skal være nogen krigsførende magt; han tænker naturligvis nærmest på vort forhold til Sverige; de ulykkelige stridigheder med Tyskland havde jo endnu dengang ikke helt forandret vor politiske stilling. „Nationalitetsprincippet“, der senere skulle spille en så fremtrædende rolle i Europa, eksisterede ikke for ham; han spurgte ikke om, hvad landsmand, men om hvad slags menneske, en var.

Tanken om at anlægge fæstninger bragte ham engang til at udtale: „Danmark har ikke magt til at bygge en eneste fæstning og skal heller ikke have magt dertil; folk og lande er ikke til for at ødelægge sig selv ved fæstninger og forsvar under freden og for at slå sig selv ihjel i krigen, den forfærdelige dumhed og dette gruelige selvmord vil dog nødvendigheden engang vel lære regenterne og folkene at holde op med. Vi fik lærestreger nok heraf, for så vidt vi i de sidste krigstider kom på slæbetov med Napoleon og fik engelskmanden i ryggen på os til at brænde os inde.“

Ligesom Reventlow i de store forhold i verden ønskede fred på grundlag af kærlighed, således også i det snævrere forhold mellem mand og mand. Var to mænd på hans gods blevet uenige, gjorde han alt muligt for at få dem forligte og overbeviste om, „at et magert forlig er bedre end en fed proces“; i sine sidste år gav han regelmæssigt hver mandag sine bønder adgang til sig for at høre på deres gensidige uoverensstemmelser og være voldgiftsmand imellem dem.

“Ser du det, min bror“, sagde han engang til en mand, han havde forligt med sin nabo på grundlag af gensidig eftergivenesshed, „så mister du et ærme og får en kjole igen.“

Man har et brev fra ham til en af hans undergivne i Rentekammeret, der havde fornærmet en af sine kolleger, i hvilket brev Reventlow på en særdeles smuk måde formaner ham til at gøre den fornærmede en undskyldning; „thi“, skriver han, „De vil finde Dem tilbøjelig til at op-

fyldte en pligt imod en gammel, værdig embedsmand, til hvilken Deres hjerte må opfordre Dem; De vil derved vist ikke tabe, men meget vinde i alle veltænkendes øjne, da ikkun ædeltænkende mænd handler imod andre, som de ville, at der skal handles imod dem“. Det, man her skal lægge mærke til, er, at en statsminister på den måde tager sig af et par underordnedes stridigheder.

Bibelen var for Reventlow bøgernes bog; han ikke alene læste dagligt i den, men bestræbte sig også ærligt for at leve i dens ånd; „Bibelsk kristendom“ fremhævede han ofte i modsætning til de teologiske spidsfindigheder, som han var meget mistænksom overfor, eftersom teologerne i deres indbyrdes stridigheder ikke lagde meget af Kristi fredselkende ånd for dagen.

„Jeg nyder ikke rationalisterne og ikke heller mystikerne som religionslærere, men en sand og sund bibelsk lære, forkyndelse og undervisning til levende kristelig tro og levned, det holder jeg af“; således lød hans ord. I skolerne holdt han også af at høre bibelen blive læst og skænkede sine skoler et stort antal eksemplarer af den.

Kunne han i religiøse spørgsmål blive ivrig, da var det med hensyn til de kristne, der over læren glemte livet; engang udtalte han sig i den anledning således:

“De har haft store fejl alle de dogmebyggere og skismatikere; baptisternes fejl er vel de største. Men når den katolske kirke lærer, at brødet og vinen i nadveren forvandles til Jesu legemer og blod, den reformerte kirke lærer, at brødet og vinen betyder Jesu legeme og blod, og den luterske kirke lærer, at i, med og under brødet og vinen nydes Jesu legeme og blod: da tager de fejl alle tre, og slet ingen af dem har ret deri eller i noget af alt, hvad de bestemmer som ufravigeligt og ufejlbart dogme med deres menneskeforordninger og menneskesætninger, som de sætter over Guds ord eller i stedet for Guds ord, hvor dette tier om sligt snik-snak. — Menneskene vil være klogere end Vorherre, og de ved dog ikke heller, hvad treenighed eller blot enighed i guddommen er.

Jeg hørte engang i Trolleborg kirke, at biskop Bloch blev rasende vred og sagde til en pige: „Nu står du der og jasker mig sammen de tre personer i guddommen, som jeg har klarligt pilleret ud hver for sig.“ Jo, det er de rette karle til at jasker sammen og pille ud — ret som om de rådede for Vorherre — og de råder ikke for deres lillefinger engang.

Nej, da må jeg prise i vore dage de rene evangeliske kristne i England, Frankrig og Tyskland og flere steder, der udbreder blot Guds rene ord, bibelen, og ikke et eneste dogme, og lærer og udvirker kun, hvad der i

bibelen står åbenbart for os alle, til tro, levned og gyldighed. Vi kan godt forstå den uden kirkens selvgjorte dogmer til at forkætre hverandre indbyrdes med; thi anden nytte er de dogmer og menneskesætninger ikke til.“

Ved at se Hernhutternes gudstjeneste i Christiansfeldt udbryder han i en dagbog, han førte på en rejse i hertugdømmerne i 1796:

“Gud give dog, at hverken Hernhutternes broderskab, der hersker over brødrene med et jernscepter, eller det franske broderskab (han sigter til revolutionens bekendte sætning: Frihed, lighed og broderskab), der udrydder brødrene med sværdet med det kristelige broderskab, der ikke udmærker sig ved åndeligt hovmod, ikke prædiker menneskeret i ord og så, når menneskeretten går imod det, træder den ned med fødderne, kunne komme til at herske; at disse forvrængede broderskaber må blive fortrængte af det kristelige, med Kristi sind overensstammende, fredelige, ydmyge og virksomme broderskab.“

På samme rejse var han ude på Pelworm, hvor digeembedsmændene ikke kunne forliges med den stridige og hårdhjertede befolkning; han fortæller, hvorledes han benyttede lejligheden til at tale med dem om deres indbyrdes forhold, formanede dem til enighed og bad dem ikke lægge deres anskuelse af befolkningen så klart for dagen. „Jeg føler“, skriver han bagefter, „hvor ubehageligt det må være at have at gøre med sådanne folk, men ikke desto mindre er det pligt at forsøge så meget som muligt ved venlig omgængelse at forbedre dem.“

Det er også et vidnedsbyrd om den smukke, fredkørlige ånd, der besjælede ham, at han på en sagtnodig måde tog til genmæle mod en, forøvrigt berettiget og træffende, kritik af evangelisk-kristelig salmebog, der stod i „Litteraturtidenden“.

Reventlow skrev bl.a.: „Det er meget at beklage, at religiøse genstande så ofte frembringer sådanne stridsskrifter, der ved mangel på kærlighed lige så meget strider mod religionens vigtigste bud som imod den mening, der i dem forkastes. Formålet, hvilket begge partier bør ønske at fremme, fjernes derved, at hvem der elsker sandhed og ikke bitterhed, fristes meget til i stedet for stridsskriftet at tage et andet skrift i hånden, i hvilket han kan håbe at finde sandheden uden lidenskabelige udtryk.“ Han beder resensenten nærmere at tænke over sine hårde domme og slutter med at sige: „Venlig er min mening, venlig, beder jeg, den må være optagen.“

Hans kristelige sind og lyst til på alle måder at gavne bragte ham til at blive forfatter af religiøse skrifter; på sine gamle dage udgav han således bl.a. efter det tyske en bog, der er et mønster på en opbyggelsesbog; „Bibelske trøstegrunde til husværelse for lidende og for sørgmodige kristne“

er navnet på den, og i fortalen bemærker han: „Jeg har også indskrænket min oversættelse til et ikke større antal stykker, end at oversættelsen ikke kan blive for kostbar for mange læsere af almuen, dem jeg mest mener at kunne gavne ved den.“

Det er en selvfølge, at Revemtlow var meget omhyggelig i valget af sine præster; var et af hans præstekald ledigt, skyede han ingen ulejlighed, når det gjalt om at træffe det heldigste valg, til hvilket han forberedte sig ved ivrig bøn til Gud. Følgende brudstykker af breve vidner både herom og om hans forhold til sine præster:

(10. oktober 1819): „— — — Vi har i disse dage mistet en særdeles værdig præst, provst Garde i Horslunde; det er både for menigheden og os et stort tab, da han boede så nær ved os og så ofte besøgte os.“

(1. november.): „— — — Jeg er meget beskæftiget med valget af en præst, der skal erstatte os tabet af vor værdige Garde. En mængde mænd, der allerede er i embede, søger dette indbringende sted. Den hele menighed ønsker den afdødes svigersøn, pastor Thune, og mange skulle have trøstet den værdige moder med de ord: „Gode moder, fat mod, du bliver nok hos os, og svigersønnen bliver din præst“ (Det er et lille træk af hans jævne humor, at disse ord er skrevet på dansk i det forøvrigt tyske brev.) Men du kender din broder, der uden alle biomstændigheder og hensyn kun ønsker at vælge den værdigste og nyttigste til ethvert embede — — —“

(8. november): „— — — I går har jeg hørt to prædikener af præster, der ønsker at komme i Gardes sted, og næste søndag forestår mig to lignende prædikener, som jeg vil høre i Saks København, 4 mil herfra; derpå vil jeg begynde at træffe et valg og anråbe Gud, at han lader mig træffe det bedste — — —“

Han blev så gammel, at han mistede de fleste af sine kære; Bernstorff og Johan Ludvig var for længst gået bort, hans hustru var død, og hans højtelskede søster, der henlevede sine sidste dage på Pederstrup, gik bort året før han selv; men i ånden levede han med dem; han nærrede den forvisning, at de salige ånder omsvævede ham, „at skillevæggen mellem himmel og jord var tyndere, end man troede“, og det var hans håb, at han selv efter sin død kunne være sine kære nær.

„Ofte“, skriver han. „ser jeg i ånden mine afdøde venner, måske ser de også mig; thi jeg føler, at jeg er dem nær; den væg, der skiller os, er vel tyndere, end vi tror; de tilsmiler mig alle venligt, går hånd i hånd med mig og siger mig: Du er ganske den gamle, er en brav karl, ikke stolt, ikke fejt, ikke doven, og du stoler på Guds, ikke på din egen visdom. Vemod og glæde veksler i min sjæl, og skønne forhåbninger styrker mig.“

“Som i alt“, siger biskop Boisen i sin tale ved hans kiste, „således også i troens sag var han selvstændig; han bandt sin tro ikke til nogen udvortes form; men han ransagede selv skrifterne, prøvede alt og beholdt det bedste. Hans overbevisning var, at den rette tro kendes på kærlighed, ja at den er selv kærlighed. Han læste sjældent stridsskrifter, og når han hørte tale om partiernes strid, da sørgede den ædle, og ofte lød hans tale så: Den, der strider med bitterhed, ligner ikke Jesu, og han forstår ikke til fulde den kærlighedsånd, Frelseren udtalte på korset.“

Hans tro på Gud og forsyn var fast; derfor var han under alle livets omvekslinger stedse rolig, aldrig forsagt, omend fædrelandets sag syntes mørk, omend menneskehedens sag nu og da, hist og her, syntes at vakle.

Rolig og tillidsfuld betragtede han det fra den mildeste side, så stedse en for menneskehed og fædreland blidere fremtid i møde, og således var han, fordi han i sig selv følte kraft, og fordi han visgjort ved mange års erfaring ydmyg og stille forlod sig på den Gud, der efter alvisdommens råd tager og giver.

Han var en kristen i ånd og sandhed, og derfor var han kraftig og stærk i ånden, også da snehvide hår dækkede hans isse, trofast mage som få, værdig, men mild husfader, sine sønners og døtres støtte, glæde og hæder, de fattiges forsørger, bondestandens, skolevæsenets uforfærdede og uegennyttige talsmand og ven, brændende af iver for enhver sag, han anså for god, sit fædreland hengiven, sin konge tro indtil døden.“

At opfylde sin pligt, så yderlig som et menneske formår det, var hans største glæde; skønt hans lyst stod alene til at leve for sin familie, sit gods og sine egne bønder, så var han dog aldrig til at bevæge til at opgive statens tjeneste, endskønt denne særlig for ham, der blev benyttet i en overordentlig grad, var meget anstrengende; han var i ordets sandeste og ædleste betydning en „riddermand uden frygt og dadel“; thi fædrelandets og hans medborgeres vel var det for ham ikke alene en hellig pligt at fremme, men det var hans højeste lykke.

Under den guldbergske regering følte han sig naturligvis ikke tilfreds, fordi den ikke ville give ham synderligt at udrette, og han på så mange måder blev modarbejdet af sine nærmeste foresatte; atter og atter kan man i hans breve fra den tid se udtryk, der lader os skimte hans utilfredshed, men desuagtet tilføjer han stedse:

„Jeg føler mig ikke trykket af byrden; thi de fleste af mine forretninger er interessante, og hvor behagelige er ikke de forretninger, som jeg har

her på landet (Brevet er skrevet på Christianssæde.) eller: „Selvom jeg kan se fejlen hos de mænd, der nu deler magten mellem sig, og altså vil have en besværlig stilling, så skal dette dog ikke afholde mig fra at være dette af Gud velsignede land nyttig, når jeg kan. Det fag, hvori jeg arbejder, har meget behageligt ved sig; tro mig, kære søster, selv ikke englens har altid misundelsesværdige, behagelige arbejder; den nytte, de gør, gør dem hellige.“

Fik han så endelig lejlighed til at udrette noget godt, var hans glæde derover grænseløs; man læser således efterfølgende brev, skrevet december 1783:

“Glædens timer er sjældne, og manges dag går hen uden dem, men glæden er næsten berusende, når den bliver nydt. Jeg har i går haft en stor glæde, som jeg håber vil vare mit hele liv igennem.

Jeg har fået 32.000 Rdl., der med rette er konfiskerede fra en vestindianer (Det er rimeligvis en toldsvigsag, Reventlow var dengang ansat i toldvæsenet); til at indrette et fyr på Anholt for, hvor årlig så mange mennesker strandes og omkommer, samt til indretning af en skole i Vestindien, hvor der slet ingen er, og til forbedring af hospitalet. Skulle jeg, selvom jeg kun havde udrettet dette den hele tid, jeg har tjent, ikke hjertelig glæde mig ved at have båret dagens byrde og hede?!

Mig tykkes, jeg hører skipperrens velsignelse, der reddet ved fyrtårnet fjerner sig fra grunden; mig tykkes, jeg hører de sortes velsignelse, der menneskeligt behandlede lære at kende og elske frelsen i Christo.“

Større endnu blev selvfølgelig hans glæde, da han ved kronprinsens overtagelse af regeringen 1784 fik udsigt til at virke i en langt større målestok. Følgende brev er skrevet nogle dage efter statsforordningen (april 1784):

“Gud være lovet du gode søster, at alt er så godt udført. De forrige herskere er blevet ordentlig overraskede og forbitrede; men sejrherrens mådehold, hans rolige, virksomme mod har begyndt at berolige alle. Jeg har væltet meget had på mig; thi man har holdt mig for en hovedmand, omendskønt jeg kun har været en løjtnant. (Originalen indeholder her et uoversætteligt ordspil, eftersom det tyske „hauptmann“ også betyder „kaptajn“).

Aftenen før udførelsen gik jeg til sengs med den tanke, at jeg kunne blive arresteret om natten, om der var forrædere i lejren. Men ved udførelsen var jeg modig som en løve (eller, fordi der hos os egentlig kun var en ung løve) modig som en hvidbjørn. Ludvig og jeg har hver spillet sin rolle, men

det må ikke komme over vore læber eller penne. Omend vi har undgået kabinettet, så er postvisitationen vist ikke forbi endnu, men vil dog vist blive det ved Bernstorffs ankomst. Gud give, han var her.“

Ligeledes er hans glæde overstrømmende, da det var afgjort, at den store landbokommission skulle nedsættes; den 14. juli 1786 skriver han:

“Glad og taknemmelig mod Gud skriver jeg dig i hast disse linier til. Lovet være Gud! Frihedsbudskabet er kommet. Der ligger udplyndringen, lænkerne, åget, de lange piske, træhesten, den spanske kappe, borte er de. Hurra! hurra! hurra! råb, skrig mig det i møde, at vore stemmer kunne krydse sig der, hvor de store herrer med de blå bånd sidder og korsor sig over de vidunderlige ting.

Men den, der vil tage den tunge handske op, skal føle den centnertunge vægt af min hånd på sine skuldre, selv om de er smykkede med det blå bånd (Elefantordenen). Hvem der siger et eneste ord mod Frederik VI., ham skulle drengene håne på gaderne.

Hurra, hurra! der ligger udplyndringssystemet, jeg har revet det i stykker med tænderne, med hænder og fødder, jeg vil brænde det og kaste asken i havet, at den kan synke ned til jordens yderste dyb. Held mig, at jeg ikke gav efter for dit råb, for min hustrus råb, ikke for råbet af min yndlingstilbøjelighed (landlivet); thi nu er det, som jeg håbede, lykkedes mig.

Bladene, alle der møder dig på gaderne, skal fortælle dig, hvad Christian Smed (Dette tilnavn giver han sig selv i sin overstrømmende glæde, fordi han havde smedet planerne til bondens frigørelse) er for en karl!

Da jeg begyndte at tale (Dette må sigte til den samtale med kronprinsen, der fandt sted, inden Reventlow skrev sin indstilling om nedsættelsen af den store landbokommission), var det, som tordenen havde truffet modstanden, og det var mig, som om jeg vendte tilbage fra helligdommen, som havde jeg været borttrykket indtil den evige himmel!

Hvad Frederik IV. ønskede at være, det er Frederik VI., og hverken legeme eller sjæl hos mig skal hvile, før det hele værk er fuldbragt, før undertrykkelsens tempel er nedrevet, og friheden er opbygget.

Gud velsigne vor konge, Gud give ham endnu mere visdom i alderdommen, endnu mere iver til det gode, stedse mere kærlighed til det gode og glæde ved at gøre vel. From, god, tapper og lykkelig være vor konge, indtil han 20 år efter mig (Reventlow var 20 år ældre end kronprinsen) (jeg dør ikke de første 50 år) livstræt går ind til sine fædre for i et andet liv at høste, hvad han her har sået.“

Den 5. august 1786 skriver han videre om samme emne: „Det samme hurra råber jeg i dag som for tre uger siden; alt er afgjort til bedste for de gode fromme bønder. Du skal endnu høre meget fra mig ... Guds godhed er uden grænser, og mig, sin tjener, har han mere end alle andre, som jeg kender, givet lykke. Han give mig også nåde og kraft til at arbejde på det store område, han har sat mig til at virke i.“

Hans natur var åben og ærlig; krogveje forstod han sig ikke på og afskyede dem i højeste grad hos andre. Han var altså ikke stor som politiker i den betydning, i hvilken ordet sædvanlig tages; ganske vist havde han ikke med vore udenrigske forhold at gøre, men det er sandsynligt nok, at han heller ikke ville have kunnet magte dem; der var noget solidt, tungt og firskårent ved hans åndelige som ved hans legemlige personlighed, hvilket på det nøjeste hænger sammen med hans djærve ærlighed.

Hans begavelse havde her sin begrænsning; thi det var kun i spørgsmål, der angik landbo- og skolevæsen, at han var begavet med et sådant klar-syn, at man må kalde ham genial. Følgende brev af 6. juni 1813 bærer ved sit harmfulde sprog vidne om, hvorledes han oprøres ved politikens lumskhed:

“Hvem der har sagt dig“, skriver han, „at vi havde kunnet få sand neutralitet, må enten være en englænder, en russer, en uvidende eller en løgner. Stødt bort fra sig har man vore fredelige forslag med hån og foragt, og som første betingelse for freden har man stillet: Giv Norge til pris for Sveriges uretfærdige fordringer eller rettere for denne „flyveprinses“ (Bernadotte, prins af Pontecorvo, Sveriges tronfølger), og til løn for denne opofrelse skulle vi lade Holsten, Slesvig og Jylland oversvømme af Fransk-mændene, når vore, vor eksistens ophævende, venner havde trukket sig tilbage bag Oder og Weisel. Som Satan fristede Kristus, således har de fristet vor konge, og for Norge, som de med Guds hjælp ikke får, tilbudt deres venner lande i Tyskland. Det er ikke de hyklere om den gode sag at gøre, de vil ikke kæmpe for frihed, dyd og menneskelykke.“

I alle praktiske spørgsmål var han en frisindet fremskridtsmand; det er i denne henseende betegnende, at han gav lærerne sæde ved siden af sig selv i skolekommissionerne, og det fremgår forøvrigt af hele hans i det foregående nærmere påpegede virksomhed; men i spørgsmål, der ikke direkte vedkom hans fag, var han nærmest den gamle tids mand; at der på denne måde fremkom nogen ensidighed hos ham er uundgåelig, men dels kan man jo hertil bemærke, at hans ensidigheder er af den slags, som man kun kan glæde sig ved, alene af den grund, at havde hans interesser ikke været så sammentrængte på et enkelt punkt, ville han ikke

være nået så langt, som han nåede, og endelig kan man tilføje: Reventlow gjorde ikke fordring på at anses som sagkyndig på andre områder end der, hvor han ubestridt var den første.

Den digtekunst, hvis bærer Øhlenshlæger var herhjemme, stod Reventlow således, for at anføre et eksempel, temmelig kølig overfor; romantiken var ham for mystisk, og kunstens bestemmelse var efter hans mening mere umiddelbart at være i tjeneste hos det praktisk nyttige.

Henrik Steffens, der ved siden af at være romantikens første talsmand i Danmark, var en dygtig geolog, berømmer i sin levnedbeskrivelse ganske vist Reventlow som en „meget velsindet og praktisk dygtig mand, hvem Danmark skylder meget“, men klager samtidig over, at han ikke ville ansætte ham i Bjergværkskollegiet, eftersom han anså ham for en fantast, hvis begejstrede tale kun gjorde ungdommen skade ved at vende deres blik bort fra det virkelige livs krav.

Oehlenschläger fortæller i sine erindringer: „For Thorvaldsens skyld røg jeg dog ikke uklar, som sømændene siger, med den gamle, ildfulde minister Chr. Reventlow. Jeg var også hos ham en aften, sad ved hans side, og han gjorde mig den kompliment, at jeg for „Correggios“ skyld fortjente at være medlem af kunstakademiet.

Men da vi siden kom til at tale om Thorvaldsen, og Reventlow satte Canova langt over ham, tog jeg mig den frihed at være af den aldeles modsatte mening. Reventlow troede, det var partiskhed for en landsmand; men jeg svarede: „Deres ekcelence, om ti år vil, hvad jeg siger, anses for en trivialitet“.

Den fortræffelige bondeven Reventlow havde langt mere sans for det økonomiske og nyttige end for det skønne, og han beundrede Rumfort (Rumfort var en udmærket social-økonom. Bl.m.a. opfinder af den berømte „Rumfort-suppe“). som en af tidens største mænd.

Chr. Bernstorff (Chr. Bernstorff var A.P.Bernstorffs søn og til trods for sin ungdom faderens efterfølger som leder af vor udenrigspolitik.) var aldeles modsat, og disse herrers udseende svarede til deres væsen. Reventlow, stor, bevægelig og stærk, så, uagtet sine stjerner og bånd, ud som en dygtig håndværksmester. Den raske, fine Bernstorff var ædel i alle sine bevægelser som en engelsk lord. Han var ikke entusiastisk som hans fætre, Stolbergerne, ikke sværmerisk, men lige så poetisk fra indtrykkenes side.“

(Denne Oehlenschlägers kritik er, når man alene tager overfladiske hensyn, træffende nok; men den trænger i alt fald for Bernstorffs ved-

kommende til den tilføjelse, at han i modsætning til sin store fader ikke alene var en udygtig minister, men også som menneske hovmodig og frastødende.)

Forøvrigt var Reventlow velvillig stemt mod kunstnere og støttede dem, når de trængte til hans hjælp; blandt dem, han interesserede sig for, kan nævnes den for tidligt bortdøde historiemaler Nicolai Wolff (død 1814), dyremaleren Gebauer og fremfor alle Thorvaldsen, hvem han på flere måder hjalp i hans ungdom, så Thorvaldsen selv sagde, at uden Reventlow og senere Hope (Den englænder, der ved at købe hans „Jason“ gjorde det muligt for ham at forblive i Rom.) ville han ikke være bleven til det, han blev; da han i 1819 efter mange års fraværelse var i fædrelandet, rejste han til Pederstrup for at besøge den gamle greve.

Reventlow var æresmedlem både af Kunstakademiet og Videnskabernes Selskab, og han var en af de få af dettes æresmedlemmer, der virkelig indleverede afhandlinger til selskabet.

Til trods for sine tyske forbindelser og sit tyske sprog var Reventlow en god dansk mand, ikke alene på grund af sin virksomhed, men også som følge af sin tænkemåde; man læser således følgende brudstykke af et brev (november 1815):

“— Kendte du det danske folk, som jeg kender det, så ville du ikke tro, at min lille besiddelse og Trolleborg er de eneste pletter, hvor der endnu er gudsfrygt at finde. Danmark er det mindste af alle lande (af de mægtige i dette øjeblik mishandlet og trykket); men i Guds øjne håber jeg, det er ikke det mindste; i intet andet land bor mere kærlighed til Gud og menneskene og mere ydmyge dyder.“ Han er ikke bange for at regne sig selv med til „die dumme dänen“ (man ser, at dette udtryk er gammelt!) i modsætning til holstenernes sygelige kritiklyst; således skriver han i 1811:

“Dog, du stakkels søster bor også i et afskyeligt land, i hvilket al almenånd er udslukt, i hvilket enhver handling af regeringen bliver hovmestereret, enten den fortjener det eller ikke. Held os, „vi arme, dumme danskere“, at vi ikke således har spist af kundskabens træ på godt og ondt, men endnu prise os som det lykkeligste folk; hos os lever konge og fædreland, og broder rækker kærlig broderen hånden.“

Det er en selvfølge, at Reventlow var kongens tro mand i lige så høj grad, som han var landets; han omfattede Frederik VI. med en kærlighed, der for ham var uadskillelig fra kærligheden til fædrelandet; kan være, at han ikke ret havde syn for manglerne ved enevælden; hvad det for ham kom an på var, at kongen elskede sit folk; derfor var det folkets pligt igen

at elske kongen, og desuden er det naturligt, at Reventlows tanke mere droges hen på, hvad kronprinsen havde været, end på, hvad kongen var.

Han er så glad, når han kan fortælle et ædelt træk om kronprinsen; således skriver han den 13. februar 1790: „Det onde skal ikke stikke Danmark med sin bråd, så længe vi har vor kronprins, der af ganske hjerte vandrer ret for Gud. Kammerjunker Krogh blev syg af kopperne; han holdt ikke særdeles af ham, men han gik dog ud på hospitalet til ham og blev en time hos ham. „Det er min pligt“, sagde han, „at besøge ham; måske har han noget på hjerte og ville sige mig, som kunne lette ham.“

I maj 1786 skriver han bl.a. til søsteren: „Gud velsigner kendelig alt og styrker vor unge herre. Endnu tør jeg sige, at han er af et rent hjerte og sæder.“ Man føler, at dette for den alvorlige kristne mand er en hovedsag, men også, at han er glad ved at kunne give sin herre netop denne ros.

På 42 års-dagen for den betydningsfulde statsomvæltning (14. april 1826) skriver han følgende i sin dagbog, hvoraf blandt andet hans kærlighed til kongen på det klareste fremgår:

“For 42 år siden tog vor gode konge for første gang sit sæde i sin faders statsråd, afskedigede fire statsministre og indsatte fire andre i deres sted. Om endskønt han kun var 16 år gammel, så begyndte han dog fra den tid med mærkelig fasthed og klogskab at udvirke så meget godt i Danmark, som ingen anden konge før ham havde udvirket.

Han overvejede ethvert råd, der blev givet ham, omhyggeligt, og den gode dømmekraft, som Gud havde givet ham, og den gode vilje lod ham som oftest vælge det bedste. Gud stod hos ham i al hans gerning, og Danmark steg i ære og velstand og usminket gudsfrygt.

Dersom det var blevet ved at gå således, ville vi være blevet overmodige, Gud fandt, at konge og folk behøvede en ydmygelse, Norge blev med vold revet fra Danmark; det fredelige Danmark angrebet af de samlede europæiske magter, flåden blev os ved et lumskt overfald berøvet, og vore rigdomme, som vi havde samlet i freden, forsvandt; men med dem er Danmarks lykke ikke forsvunden.

Folket elsker sin gode konge, og han sit gode folk. Bondestanden har fået en lykkelig dannelse uden at forlade sine landlige, simple sæder. Gud opholde os og vor gode konge og give ham rådgivere som Bernstorff, Stampe, Huth og Brandt var det, og han opholde ham endnu længere Schimmelmann.“

Grebne af højagtelse og ærefrygt for denne ædle mand og vort fædrelands store velgører er vi gået til at skildre hans liv og personlighed, og vi er derfor forberedt på, at man vil indvende, at skildringen er blevet en lovtale i stedet for en karakteristik; vi vil hertil kun sige, at Reventlow er et af de få mennesker om hvem der intet ufordelagtigt kan siges; i hans hjerte var der ikke en eneste fold, som ikke kunne tåle at bredes ud for lyset.

Danmark har haft mænd, hvis begavelse har været langt mere glimrende end hans; men det har aldrig haft nogen, der med en renere vilje fik held til at udrette så meget som han. Det er fra dette synspunkt, vi har villet se ham; fra det så hans samtid ham; således kalder R.L.Rabek, der dog stod ham temmelig fjernt, ham „den sande Guds, menneskehedens og fædrelandets mand, hvis uforvanskelige sandsheds kærlighed og rene guds frygt er lige så almen erkendt, som hans usminkede patriotisme, hans utrættelige arbejdsomhed, hans ubøjelige retsind og hans ubrødelige retskaffenhed“

(R.L.Rabek skrev også ved hans død i Københavns Adresseavis:

*“Guds, kongens, landets ven gik i sin grav,
og, gamle Danmark! dine sønner tav! —
Og kan du blandt dem alle vise
den, der ham værdig var at prise?”*

Denne bedømmelse af en af hans samtider kan vor tid i et og alt tiltræde.

Sine sidste år tilbragte Reventlow i lykkelig ro på sit gods blandt sine kære bønder og skoler; da kunne man daglig se ham foretage sine spadsereture, under hvilke han altid besøgte bønderne, lærerne og de fattighuse, han havde oprettet, og hvis beboere han ofte selv bragte religionens trøst.

Jo ældre han blev, desto mere holdt han af at dvæle ved fortiden, og det var stedse en yndlingsgenstand for hans samtale med de ældre folk på godset at sammenligne den tidligere tilstand med den nye; fra sådanne samtaler kom han hjem hjertelig glad og udbrød tit: „Der er, Gud være lovet, dog sket meget godt i den danske bondestand, og den frie og oplyste bonde er og bliver min sjæls glæde og trøst.“

Hver søndag var han i kirke, og efter gudstjenesten flokkedes bønderne om ham på kirkegården, hvor han havde et nik eller et håndtryk til overs for enhver; han kunne spørge den ene om hans avling, den anden om hans have, den tredje om hans kreaturer, og disse spørgsmål var ikke almindelige udtryk for høflighed, nej, de fremkom af virkelig interesse; thi han

kendte det altsammen; han havde set det alt blomstre frem for sine øjne.

Æret som en patriark, elsket som en fader af alle sine undergivne nåede han en høj alder; men da han var fyldt de 79 år, begyndte han for første gang i sit liv at skrante; han led af vatersot i benene.

Da han til sidst ikke længere kunne gå, lod han sig køre omkring til sine bønder og skoler for endnu engang at byde hver enkelt det sidste farvel. Noget mere hjertegribende kan ikke let tænkes. Stille og rolig, med levende fortrøstning til Guds nåde, hensov han på sit elskede Christianssæde den 11. oktober 1827. På dødssengen talte han til det sidste gribende og trøstende ord til den talrige, grædende familie, der stod om hans leje. Således dør et ædelt menneske, hvis hele liv har været viet til kærlighedens tjeneste.

Den 16. oktober blev han jordet på Horslunde kirkegård efter hans egen bestemmelse midt imellem sin hustrus og søsters grave; hans 300 bønder bar ham med taknemmelighedens tårer til graven. En simpel mindesten betegner det sted, hvor støvet af en af vort fædrelands bedste sønner fandt hvile.

Hans af ham selv forfattede gravskrift lyder således:

“Herunder hviler det, som tilhørte jorden af Christian Ditlev Frederik, greve af Reventlow, født d. 11. marts 1748, død d. 11. oktober 1827. Levende følte han sine svagheder og sine mangler, men Gud styrkede ham og gav ham helbred, kraft og godt mod til med troskab, iver og held at tjene konge og fædreland og til i en række af år, understøttet af mange ædle medarbejdere, at udrette meget til Guds ære og Danmarks tarv.

I 48 år var han lykkelig gift med F.L.S.C. v. Beulewitz, der var gudfrygtig, fornuftig og blid. Deres ægteskab velsignedes med 12 børn, af hvilke 9 overlevede dem. De elskede Gud og menneskene, hadede ingen, levede og døde i håbet om en god opstandelse ved Jesus Kristus, vor frelser.

Du også som læser dette, åger med det pund, Gud betror dig, og giv Gud æren.“

Et større minde har han rejst sig selv i vor historie.

“Hans minde“, siger biskop P.D.Boisen, „må ikke uddø; men det må bevares lærerigt og opbyggeligt i de danskes hjerter.“

*Og længer bort fra København
dog midt i Frederiks have
forkyndes os det tredie navn,
hvor graner står om grave:
Grev Reventlow, det er på hvem
hver bonde end bør tænke:
Han bar hans sag for kongen frem,
da løstes bondens lænke.*

